



**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**  
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση**

**Θέμα: «Η Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Περιβάλλον και Βιοηθική.**

**Η Περίπτωση των Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών»**



**Φοιτήτρια: Όλγα- Βαλεντίνη Παναγιωτακοπούλου**

**Επιβλέπων Καθηγητής: Μάρκος Παπακωνσταντής**

**Αθήνα 2015**

Στον πολυαγαπημένο μου πατέρα,

που χάρη σε εκείνον δεν έπαψα ποτέ

να πιστεύω στον εαυτό μου

## Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω τις αξιότιμες κυρίες καθηγήτριές μου και τους αξιότιμους κυρίους καθηγητές μου: τον κ. Δονάτο Παπαγιάννη, τον κ. Ηλία Νικολόπουλο, την κ. Μαρία-Ελένη Κόρσου-Παναγοπούλου, τον κ. Βασίλη Κουγέα, την κ. Βιργινία Θεοδωροπούλου, τον κ. Αντώνη Καρβούνη, τον κ. Θανάση Μπασαγιάννη, τον κ. Νίκο Μηλιώνη και την κ. Έφη Βράνιαλη, που μου χάρισαν γενναιόδωρα τη γνώση την οποία και χρησιμοποίησα για τη συγγραφή του παρόντος έργου.

Από καρδιάς, τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Μάρκο Παπακωνσταντή, για την καθοριστική συμβολή στην ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Τέλος, τη μητέρα μου, που πέρασε ατελείωτες ώρες το καλοκαίρι δίπλα μου συμπαραστεκόμενη στην προσπάθειά μου.

# Περιεχόμενα

Συνοπτομογραφίες.....	7
Περίληψη.....	8
Abstract.....	9
Εισαγωγή.....	10
1. Η πολιτική της ΕΕ για το περιβάλλον.....	13
1.1. Εισαγωγή.....	13
1.2. Η εξέλιξη της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ.....	14
1.3. Οι στόχοι της ΕΕ για το περιβάλλον.....	16
1.4. Οι αρχές για την προστασία του περιβάλλοντος.....	18
1.4.1. Η αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης.....	19
1.4.2. Η αρχή της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή.....	21
1.4.3. Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».....	22
1.4.4. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης.....	25
1.5. Γενικές διατάξεις προστασίας του περιβάλλοντος.....	26
1.6. Διαχείριση του περιβάλλοντος.....	29
1.6.1. Έβδομο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον.....	29
1.6.2. Χρηματοδοτικά μέσα: το πρόγραμμα LIFE.....	30
1.6.3. Εφαρμογή και έλεγχος του ενωσιακού δικαίου για το περιβάλλον .....	31
1.6.3.1. Πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες.....	31
1.6.3.2. Εφαρμογή της Σύμβασης του Aarhus στα θεσμικά όργανα της ΕΕ.....	35

1.7. Γενικά μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος – μέτρα για την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος.....	38
1.7.1. Δράση για το κλίμα.....	39
1.7.2. Μείωση των αερίων του θερμοκηπίου.....	40
1.7.3. Σύστημα εμπορίας των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου.....	42
1.7.4. Το πρωτόκολλο του Κιότο και οι κοινοτικές δεσμεύσεις στο πλαίσιο των διεθνών διαπραγματεύσεων.....	42
1.7.5. Προτάσεις της Επιτροπής για την αλλαγή του κλίματος.....	43
1.7.5.1. Ανακοίνωση της Επιτροπής για την επιτυχή καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη.....	43
1.7.5.2. Ανακοίνωση της Επιτροπής για τον περιορισμό της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη.....	45
1.8. Ειδικά μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος.....	47
1.8.1. Αειφόρος ανάπτυξη.....	47
1.8.2. Διαχείριση των αποβλήτων.....	51
1.8.3. Ατμοσφαιρική ρύπανση.....	54
1.8.4. Προστασία και διαχείριση των υδάτων.....	54
1.8.5. Προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας: Φυσικοί οικότοποι (Natura 2000).....	55
1.8.6. Προστασία του εδάφους.....	57
1.9. Διεθνής συνεργασία της Ένωσης και των κρατών μελών.....	59
1.10. Διεθνής Συνδιάσκεψη 2015 για το Κλίμα στο Παρίσι.....	60
1.11. Επίμετρο.....	62

<b>2. Βιοηθική.....</b>	<b>64</b>
2.1. Εισαγωγή.....	64
2.2. Από την ηθική φιλοσοφία στην εφαρμοσμένη ηθική.....	66
2.3. Περιβαλλοντική ηθική.....	69
2.4. Υποχρεώσεις σε σχέση με τα μη έλλογα όντα και την υπόλοιπη φύση.....	72
2.5. Περιβαλλοντική ηθική και κλιματική ηθική.....	77
2.6. Περιβαλλοντική βιοηθική και δίκαιο.....	79
2.7. Κλιματική αλλαγή και ηθικά διλήμματα.....	84
2.8. Επίμετρο.....	86
<b>3. Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί.....</b>	<b>91</b>
3.1. Εισαγωγή.....	91
3.2. Το βασικό κανονιστικό πλαίσιο των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών.....	92
3.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	92
3.2.2. Η σχέση μεταξύ της νομοθεσίας της ΕΕ και των εθνικών νομοθεσιών για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς.....	94
3.2.3. Η σχέση μεταξύ της νομοθεσίας της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς και του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης.....	96
3.2.4. Οι Οδηγίες 90/219/ΕΟΚ για την περιορισμένη χρήση των γενετικά τροποποιημένων μικροοργανισμών και 90/220/ΕΟΚ για τη σκόπιμη απελευθέρωση στο περιβάλλον γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών.....	98
3.2.5. Η Οδηγία 2001/18/ΕΚ για τη σκόπιμη απελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον.....	101

3.3. Η αξιολόγηση του κινδύνου.....	105
3.3.1. Ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις ζωοτροφές.....	105
3.3.2. Ο Κανονισμός 1830/2003/ΕΚ σχετικά με την ιχνηλασιμότητα και την επισήμανση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών και την ιχνηλασιμότητα τροφίμων και ζωοτροφών που παράγονται από γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς .....	110
3.3.3. Ο Κανονισμός 178/2002/ΕΚ για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών σε θέματα ασφάλειας των τροφίμων .....	112
3.3.4. Οι κίνδυνοι για το περιβάλλον και την υγεία του ανθρώπου από τη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών .....	114
3.3.5. Η ανάλυση του κινδύνου: τύπος και μεθοδολογία της επιστημονικής αξιολόγησης .....	115
3.4. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων για την έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών.....	117
3.5. Το ζήτημα της συνύπαρξης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και την αγορά.....	120
3.5.1. Η έννοια της συνύπαρξης.....	120
3.5.2. Η αποκατάσταση της φυσικής βλάβης.....	124
3.6. Επίμετρο.....	126
Συμπεράσματα.....	130
Βιβλιογραφία- Ιστοσελίδες .....	132

## Συντομογραφίες

ΑΕγχΠ	Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
βλ.	βλέπε
ΔΕΕ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Κοινότητας
δισ.	δισεκατομμύρια
εδ.	εδάφιο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
EFSA	European Food Safety Authority
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση
παρ.	παράγραφος
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΕΚ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα



## Περίληψη

Εδώ και τρεις δεκαετίες η ΕΕ εξελίσσει μια πολιτική η οποία έχει ως κεντρικό στόχο την προστασία, τη διατήρηση και τη βελτίωση του περιβάλλοντος. Θέτοντας ένα αυστηρό πλαίσιο κανόνων η ΕΕ δεν περιορίζεται μόνο στην επίτευξη των προαναφερόμενων στόχων στο εσωτερικό της αλλά ηγείται και της παγκόσμιας προσπάθειας να επιλυθούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και να περιοριστεί η αλλαγή του κλίματος. Στην προσπάθεια αυτή η βιοηθική έρχεται να θέσει καίρια διλήμματα σχετικά με τον σεβασμό του περιβάλλοντος και τα όρια της αλόγιστης χρήσης του εξετάζοντας το ζήτημα της σχέσης ανθρώπου και φύσης ως μια υποχρέωση του πρώτου προς τη δεύτερη η οποία δεν εδράζεται σε νομικούς αλλά σε ηθικούς κανόνες. Από παράδειγμα της προσπάθειας απόκτησης μιας περιβαλλοντικής ηθικής αποτελούν οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί (ΓΤΟ) οι οποίοι αποτελούν απόρροια της εξελικτικής διαδικασίας που έχει υιοθετηθεί για την παραγωγή προϊόντων χωρίς να έχουν ελεγχθεί επιστημονικά με βεβαιότητα οι αβέβαιες μακροχρόνιες συνέπειες για το περιβάλλον και για την υγεία του ανθρώπου. Οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί αποτελούν ένα πεδίο σύγκρουσης ανάμεσα σε μια ηθική η οποία θεωρεί ότι η παραγωγή φθηνών και ανθεκτικών προϊόντων εν μέσω κλιματικών αλλαγών θα διασφαλίσει το δικαίωμα διατροφής ενός ολοένα αυξανόμενου παγκόσμιου πληθυσμού και μιας ηθικής η οποία εκτιμά ότι όσο δεν αποδεικνύονται επιστημονικά οι συνέπειες της μακροχρόνιας καλλιέργειας για το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία θα πρέπει να αποφεύγεται οποιαδήποτε έκθεση ακόμα και σε έναν πιθανό κίνδυνο.

## **Abstract**

The EU for more than three decades has been working in developing a central policy which aims at the protection, maintenance and improvement of the environment. By setting a strict frame of rules the EU does not limit itself only on the achievement of the aforementioned goals internally among member states but also leads the way on a global scale in order to solve environmental problems and to limit the effects of climate change. In this effort bioethics play a crucial role because it sets constantly up to date dilemmas related to the environment. These dilemmas centered around issues such as the respect to the environment and the boundaries of its irresponsible usage by examining the relationship between mankind and nature and by placing at the center of this relationship the obligation of the first towards the second in the context not of legal but of a moral set of rules. A real case of this effort to set up an environmental morality is the Genetically Modified Organisms which come as a result of the evolution process that has been adopted for products not being checked scientifically, the long term effects for the environment and for humans as well. GMO have been at the center of a long standing debate between a moralistic view that the production of cheap and lasting products in the context of climate change will guarantee and solve the feeding problem of the increasing number of population on earth and another moralistic view which adopts the view that as long as the effects of a long term GOM cultivation of products is not proven scientifically harmless for the environment and for human health any exposure even to slightest danger should be avoided.

## Εισαγωγή

Οι ιδρυτικές Συνθήκες δεν περιελάμβαναν διατάξεις σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, αφού αποκλειστικός στόχος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ήταν η δημιουργία της κοινής αγοράς. Με την πάροδο των ετών, ωστόσο, κατέστη ορατή η ανάγκη σύνδεσης της περιβαλλοντικής προστασίας με τις οικονομικές επιδιώξεις των Συνθηκών και γεννήθηκε η ανάγκη θέσπισης κανόνων στο πλαίσιο μιας περιβαλλοντικής πολιτικής.<sup>1</sup> Η τελευταία συνιστά μια ανθρωποκεντρική πολιτική η οποία, μέσω της υιοθέτησης αρχών και μέτρων, προσπαθεί να διαφυλάξει την ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος, τη βιοποικιλότητα και τη συνετή χρήση των φυσικών πόρων. Κατά τα τελευταία χρόνια η ΕΕ έχει επικεντρώσει τις πρωτοβουλίες της στην καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος. Στο πλαίσιο αυτό η ενωσιακή περιβαλλοντική πολιτική έχει θέσει ως πρωταρχικό στόχο τη μείωση των αερίων του θερμοκηπίου και πρωτοστατεί στις προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας να μειώσει την άνοδο της θερμοκρασίας και να περιορίσει τις αρνητικές συνέπειες από τη μεταβολή του κλίματος.

Η αλληλεπίδραση που υπάρχει ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον είναι αδιαμφισβήτητη και σε αυτό το σημείο έρχεται η βιοηθική να μας ορίσει τη σχέση αυτή υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας και του δικαίου. Σύμφωνα με τη βιοηθική η Φύση αποτελεί ένα απαραβίαστο σύνολο το οποίο χαρακτηρίζεται από μια αρμονία η οποία διαμορφώνεται χάρη σε φυσικούς κανόνες. Τους κανόνες αυτούς οφείλει ο άνθρωπος να σέβεται. Ο σεβασμός προς το περιβάλλον συνιστά όχι μόνο καθήκον του ατόμου, αλλά και υπακοή στον ηθικό νόμο, δηλαδή στην αναγνώριση των φυσικών δικαιωμάτων του περιβάλλοντος. Εάν αυτή η αρμονία διαταραχθεί ή πάψει να υφίσταται οι συνέπειες θα είναι ολέθριες όχι μόνο για το οικοσύστημα αλλά και για τον ίδιο τον άνθρωπο. Παρόλο που το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης αναδεικνύει τη σημασία του όρου της προστασίας της ανθρώπινης υγείας (άρθρο 191 ΣΛΕΕ), μολαταύτα δεν φαίνεται αρκετό ώστε να περιορίσει την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της στους πληθυσμούς, τα οικοσυστήματα και τους φυσικούς πόρους. Η βιοηθική θέτει εκείνα τα διακριτά όρια δράσης του ατόμου

---

<sup>1</sup> Γ.- Ε. Φ. Καλαβρός – Θ. Γ. Γεωργόπουλος, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Τόμος 2, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.

αλλά και της ηθικής του δέσμευσης προς το περιβάλλον, με ένα μέσο που αρκετοί έχουν απολέσει από την μνήμη τους: τη συνείδηση. Η τελευταία προσπαθεί να αφυπνίσει, καίτοι το ανύπαρκτο της εποχής μας, τη συλλογική ευθύνη, δηλαδή την ευθύνη απέναντι στους συνανθρώπους μας και τις μελλοντικές γενεές. Δύο από τις βασικότερες προβληματικές που πραγματεύεται το παρόν εγχειρίδιο είναι η περιβαλλοντική και κλιματική ηθική. Η περιβαλλοντική ηθική προσεγγίζει με τρόπο θεωρητικό τη σχέση που θα έπρεπε να υιοθετεί ο άνθρωπος προς τη φύση αλλά και τα όρια εξουσίας του προς αυτή, ενώ η κλιματική ηθική θέτει το ζήτημα που δημιουργεί η αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων και η καταστροφή του περιβάλλοντος στη διαιώνιση των κοινωνικών ανισοτήτων. Το γεγονός αυτό θέτει άμεσα και ένα ζήτημα δικαιοσύνης το οποίο συνίσταται στο ότι οι ανεπτυγμένες χώρες προκάλεσαν την κλιματική αλλαγή αλλά οι αναπτυσσόμενες χώρες επιβαρύνονται κυρίως από τις επιπτώσεις της.

Οι αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και της κατασπατάλησης των πόρων είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί συνιστούν το αποτέλεσμα αφαίρεσης ή προσθήκης γονιδίων, χαρακτηριζόμενοι από υψηλή ανθεκτικότητα λόγω του ότι δεν προσβάλλονται από ασθένειες, αναπτύσσονται σε συνθήκες ξηρασίας και σε αλμυρά εδάφη, χρειάζονται λίγο νερό και έχουν χαμηλό κόστος καλλιέργειας. Το γεγονός ότι δεν έχουν διαπιστωθεί οι συνέπειες της καλλιέργειας στο φυσικό περιβάλλον και της κατανάλωσης στην ανθρώπινη υγεία έχουν αναγκάσει την ΕΕ στην υιοθέτηση μιας πολιτικής η οποία χαρακτηρίζεται από ισχυρές επιφυλάξεις. Στο πλαίσιο αυτό έχει καταρτιστεί κατάλογος καλλιέργειας και κατανάλωσης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών προκειμένου να υπάρξει υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του ανθρώπου και του περιβάλλοντος, οικολογική ασφάλεια αλλά και ο προσδιορισμός του κινδύνου. Κύριο γνώρισμα του αποδεκτού κινδύνου, αποτελεί η λεγόμενη *περιορισμένη χρήση*, σύμφωνα με την οποία μέχρι να διαπιστωθεί ότι ο γενετικά τροποποιημένος οργανισμός μπορεί να διατεθεί στην αγορά, διεξάγεται έρευνα έγκρισης και διάθεσης. Σε αυτό το κρίσιμο στάδιο ερίζεται η αρχή της προφύλαξης, η οποία συνίσταται στην παντός είδους ενημέρωση προς την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA)

προκειμένου να αξιολογήσει οποιονδήποτε επικείμενο κίνδυνο. Η ανάλυση του κινδύνου, λοιπόν, κρίνεται πρωταρχικής σημασίας σχετικά με το ζήτημα της μέσω συνύπαρξης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, δηλαδή της καλλιέργειας και διάθεσής τους στην αγορά, εξαιτίας του ότι είναι αδύνατη η πλήρης απομόνωση του γενετικού υλικού τόσο στο στάδιο της μεικτής καλλιέργειας, όσο και στη διάθεση στην αγορά. Η νομοθεσία της ΕΕ προτάσσει τη στενή συνεργασία όχι μόνο μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, αλλά και με τους ευρωπαίους πολίτες οι οποίοι μέσω ανοιχτών διαδικασιών διαβούλευσης εκφράζουν τις θέσεις τους σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, την καλλιέργεια και τη γενικευμένη χρήση τους.

# 1. Η πολιτική της ΕΕ για το περιβάλλον

## 1.1. Εισαγωγή

Το περιβάλλον, από τη φύση του, υπερβαίνει τα πολιτικά, νομικά και ανθρωπογενή όρια. Ως εκ τούτου, η διασυνοριακή συνεργασία εντός της ΕΕ, καθώς και μεταξύ της τελευταίας και του υπόλοιπου κόσμου, έχει καθοριστική σημασία, αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε προκλήσεις που έχουν αντίκτυπο σε όλους μας: ξηρασίες, πλημμύρες, ρύπανση και κίνδυνοι που απειλούν την πλούσια βιοποικιλότητα της Ευρώπης.

Βασικός στόχος της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ είναι η βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, η προστασία της ανθρώπινης υγείας, η συνετή και ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων και η προώθηση διεθνών μέτρων για την αντιμετώπιση παγκόσμιων ή περιφερειακών περιβαλλοντικών προβλημάτων. Μια συντονισμένη περιβαλλοντική στρατηγική σε όλη την Ένωση διασφαλίζει συνέργειες και συνοχή μεταξύ των πολιτικών της ΕΕ και, δεδομένης της σημασίας της περιβαλλοντικής νομοθεσίας για πολλούς επιχειρηματικούς τομείς, εγγυάται ισότιμους όρους ανταγωνισμού για τις δραστηριότητές τους και αποτρέπει τα εμπόδια που υπονομεύουν την ορθή λειτουργία της ενιαίας αγοράς.

Στις δεκαετίες του '70 και του '80, δινόταν έμφαση σε παραδοσιακά περιβαλλοντικά ζητήματα όπως η προστασία των ειδών και η μείωση της ρύπανσης με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας του αέρα που αναπνέουμε και του νερού που πίνουμε. Σήμερα, δίνεται έμφαση σε μια πιο συστηματική προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη τη διασύνδεση μεταξύ των διαφόρων ζητημάτων που προκύπτουν από την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος και την παγκόσμια διάστασή τους. Έχουμε συνεπώς μια αλλαγή πολιτικής η οποία δίνει προτεραιότητα στην πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και όχι μόνο στην αποκατάσταση των επιβλαβών συνεπειών από τις ανθρώπινες δραστηριότητες.

Συνεπώς, άλλοι τομείς, όπως η γεωργία, η ενέργεια, οι μεταφορές, η αλιεία, η περιφερειακή ανάπτυξη, η έρευνα, η καινοτομία και η εξωτερική βοήθεια οφείλουν να λαμβάνουν πλήρως υπόψη τις περιβαλλοντικές συνέπειες κατά την εκπόνηση, την εφαρμογή και την χρηματοδότησή τους. Η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις άλλες πολιτικές διασφαλίζει μια πιο συνεκτική προσέγγιση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προκλήσεων και μεγιστοποιεί τις συνέργειες μεταξύ των πολιτικών.

Μετά από τέσσερις και πλέον δεκαετίες χάραξης περιβαλλοντικής πολιτικής στο επίπεδο της ΕΕ, το φυσικό περιβάλλον προστατεύεται σε μεγάλο βαθμό από ένα ισχυρό ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο. Η εφαρμογή όμως αυτής της πολιτικής παραμένει προβληματική. Το γεγονός αυτό συνιστά μια βασική πρόκληση που πρέπει να αντιμετωπιστεί ώστε να παράξει η νομοθεσία τα θετικά της αποτελέσματα και τις ευεργετικές της πρόνοιες για το περιβάλλον.

## **1.2. Η εξέλιξη της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ**

Ο άνθρωπος αντλεί από το περιβάλλον οφέλη βασικής σημασίας για τη ζωή του. Για τον λόγο αυτό οφείλει να διαφυλάττει το περιβάλλον και να το εκμεταλλεύεται με σύνεση. Η πολιτική για το περιβάλλον, είναι προφανές ότι δεν μπορούσε να συμπεριληφθεί στις διατάξεις της συνθήκης της Ρώμης καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν αποτελούσαν προτεραιότητα για την εποχή εκείνη.

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '60, καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είχε μία συγκεκριμένη πολιτική για το περιβάλλον. Ο φοιτητικός αναβρασμός του Μαΐου 1968 στη Γαλλία και τη Γερμανία, η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον, η οποία έγινε στη Στοκχόλμη τον Ιούνιο του 1972, και η δημοσίευση της έκθεσης του Ομίλου της Ρώμης για «τα όρια της ανάπτυξης», αποτέλεσαν τα γεγονότα εκείνα που ανησύχησαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη για τις οικολογικές συνέπειες της οικονομικής ανάπτυξης και έθεσαν σε αμφισβήτηση την ιεραρχία των αξιών της «κοινωνίας της κατανάλωσης».

Οι κυβερνήσεις των χωρών της Κοινότητας βρέθηκαν στην ανάγκη να υιοθετήσουν βιαστικά μέτρα εναντίον των μολύνσεων και των οχλήσεων για να ανοίξουν μια δικλείδα ασφάλειας στο οικολογικό κίνημα, το οποίο κινδύνευε να φέρει το εκκρεμές στο άλλο άκρο, να επιβάλλει τη «μηδενική αύξηση», να υπονομεύσει την τεχνολογική πρόοδο και με αυτήν, ίσως, και την οικονομική και κοινωνική πρόοδο. Επιβάλλονταν όμως να ενεργήσουν όλες μαζί, γιατί η χώρα που θα λάμβανε μόνη της μέτρα εναντίον των μολύνσεων και των οχλήσεων ή μέτρα αυστηρότερα από τους εταίρους της, κινδύνευε να προκαλέσει ανταγωνιστικά μειονεκτήματα στη βιομηχανία της, η οποία θα επωμιζόνταν το κόστος. Αν τα λάμβανε μετά, θα έπρεπε να παρεμποδίζει την ελεύθερη κυκλοφορία μέσα στην αγορά της όλων των προϊόντων των εταίρων της που θα ήταν πιο επιβλαβή, πιο θορυβώδη ή πιο επικίνδυνα από τα δικά της και, επομένως, να θέτει τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο προκειμένου να αντισταθμίσει την αύξηση του κόστους παραγωγής των προϊόντων που θα παρήγαγαν οι βιομηχανίες της.

Για πρώτη φορά ελήφθησαν αποφάσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο σχετικά με την θέσπιση περιβαλλοντικών αρχών κατά την διάρκεια του Συμβουλίου Κορυφής στο Παρίσι το 1972. Σταδιακά η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ανέλαβε σταθερή δέσμευση όσον αφορά στο περιβάλλον: προστασία της ποιότητας του ατμοσφαιρικού αέρα και των υδάτων, διατήρηση των φυσικών πόρων και της βιοποικιλότητας, διαχείριση των αποβλήτων και των δραστηριοτήτων που έχουν δυσμενείς επιπτώσεις συγκαταλέγονται μεταξύ των πεδίων της ευρωπαϊκής δράσης, τόσο στο επίπεδο των κρατών μελών όσο και στον διεθνή χώρο έχοντας ως νομική βάση τα άρθρα 94 και 308 της Συνθήκης της Ρώμης.

Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη προβλέφθηκε μια συνολική ρύθμιση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής. Τα άρθρα 100Α, 130Π, 130Ρ και 130Σ της Συνθήκης αναγνωρίζουν για πρώτη φορά την ανάγκη μιας περιβαλλοντικής προστασίας καθώς επίσης και τη σκοπιμότητα επίτευξης περιβαλλοντικών σκοπών. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ είναι αυτή που κάνει για πρώτη φορά λόγο για μια κοινοτική πολιτική για το περιβάλλον. Η Συνθήκη θέτει ως στόχο την εξασφάλιση της αειφόρου ανάπτυξης του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, ανεξαρτήτως του εάν πρόκειται για διορθωτικά μέτρα με σκοπό την αντιμετώπιση συγκεκριμένων



περιβαλλοντικών προβλημάτων ή για μέτρα που καλύπτουν περισσότερους τομείς ή ενσωματώνονται σε άλλους τομείς άσκησης πολιτικής.

Έκτοτε η πολιτική αυτή εξελίσσεται στη βάση των απαιτήσεων τόσο των ευρωπαϊών πολιτών όσο και της διεθνούς κοινής γνώμης η οποία αντιλαμβάνεται τις καταστροφικές και συχνά μη αναστρέψιμες επιπτώσεις αλόγιστων πολιτικών. Σήμερα, η περιβαλλοντική πολιτική της Ένωσης διέπεται από τα άρθρα 191- 193 ΣΛΕΕ. Το άρθρο 191 ΣΛΕΕ συνιστά τη νομική βάση της ενωσιακής περιβαλλοντικής πολιτικής και θέτει τους στόχους, το πλαίσιο και τα δεδομένα στα οποία τα μέτρα που θα υλοποιούν την πολιτική θα πρέπει να ανταποκρίνονται. Το άρθρο 192 ΣΛΕΕ θεσπίζει τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος και το άρθρο 193 ΣΛΕΕ, (πρώην άρθρο 176 ΣΕΚ) δίνει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να διατηρούν και να θεσπίζουν εθνικά μέτρα ενισχυμένης περιβαλλοντικής προστασίας. Το άρθρο 11 ΣΛΕΕ αναγνωρίζει τη σημασία της αρχής της περιβαλλοντικής ενσωμάτωσης, δηλαδή την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις λοιπές πολιτικές και δράσεις της Ένωσης. Επιπλέον, το άρθρο 3 ΣΕΕ περιλαμβάνει στους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Επιπροσθέτως, το άρθρο 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης αναφέρεται στη διασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.<sup>2</sup>

### **1.3. Οι στόχοι της ΕΕ για το περιβάλλον**

Οι Συνθήκες δεν περιέχουν ορισμό της έννοιας του περιβάλλοντος. Ωστόσο, γίνεται δεκτό ότι ο όρος αναφέρεται τόσο στο φυσικό όσο και στο διαμορφωμένο από τον άνθρωπο χώρο που μας περιβάλλει. Το άρθρο 191 §1 ΣΛΕΕ θέτει τους στόχους της κοινής περιβαλλοντικής πολιτικής. Η διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος αποτελεί τον πρώτο στόχο. Στην επίτευξη του στόχου αυτού μπορούν να συμβάλλουν μέτρα για την επανόρθωση καταστροφών που έχουν ήδη λάβει χώρα, για την αποτροπή της επανάληψης ανάλογων προβλημάτων

---

<sup>2</sup> Ν. Μούσης, Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2011.

στο μέλλον, αλλά και μέτρα για περιβαλλοντικό σχεδιασμό ή τη σύσταση σχετικών υπηρεσιών.

Ο δεύτερος στόχος συνίσταται στην προστασία της υγείας του ανθρώπου και τίθεται παρά το γεγονός ότι ο άνθρωπος ως στοιχείο του περιβάλλοντος εντάσσεται ήδη στο αντικείμενο προστασίας του πρώτου στόχου. Η εξειδικευμένη αυτή αναφορά στην ανθρώπινη υγεία αναδεικνύει τον σύνδεσμο μεταξύ της ανθρώπινης υγείας και της ενωσιακής περιβαλλοντικής πολιτικής, φέρνοντας τον άνθρωπο στο επίκεντρο αυτής. Απευθείας αναφορές στην επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου γίνονται και από διατάξεις του παραγώγου δικαίου, όπως για παράδειγμα στον ορισμό της ρύπανσης από την Οδηγία 2008/1/ΕΚ<sup>3</sup> σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης.

Ο επόμενος στόχος αναφέρεται στη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων και εντάσσεται και αυτός στο αντικείμενο προστασίας του πρώτου στόχου καθώς συνδέεται άμεσα με τη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος. Η ιδιαίτερη αναφορά του εξυπηρετεί την ανάδειξη της πτυχής της προστασίας και διατήρησης των φυσικών πόρων η οποία άλλωστε αποτελεί τη θεμελιώδη αναφορά της αρχής της αειφορίας, βασικού στόχου της ενωσιακής δράσης όπως προκύπτει από το άρθρο 11 ΣΛΕΕ. Πέρα από την ευρύτερη οικονομική και κοινωνική διάσταση που έχει αποκτήσει η αειφόρος ανάπτυξη στις ενωσιακές πολιτικές, ενεργή παραμένει κατ' εφαρμογή του παρόντος στόχου και η περιβαλλοντική πτυχή της. Η υλοποίηση της πτυχής αυτής επικεντρώνεται στη χρηστή αξιοποίηση και την προσπάθεια περιορισμού των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που έχει η χρήση των φυσικών πόρων.

Ο τέταρτος στόχος της ενωσιακής πολιτικής για το περιβάλλον σχετίζεται με την προώθηση σε διεθνές επίπεδο μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος. Η λήψη μέτρων σε διεθνές επίπεδο αναδεικνύει τη διεθνή διάσταση της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ, όπως άλλωστε προκύπτει και από την παράγραφο 4 του άρθρου 191 ΣΛΕΕ, καθώς η αντιμετώπιση πολλών

---

<sup>3</sup>Οδηγία 2008/1/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Ιανουαρίου 2008, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης, *ΕΕ L 24* της 29.1.2008, σ. 1

περιβαλλοντικών προβλημάτων δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με διασυννοριακή συνεργασία λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους. Επιπλέον, η λήψη μέτρων έχει ως στόχο την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος, κάτι που αναφέρεται για πρώτη φορά με τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Η Ένωση έχει θέσει τα θεμέλια μιας ενισχυμένης στρατηγικής για την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος και η λήψη μέτρων σε διεθνές επίπεδο προς ικανοποίηση του παρόντος στόχου εκφράζεται λόγω της έγκρισης του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Η διάταξη δεν εξειδικεύει περαιτέρω τι είδους μέτρα θα μπορούσαν να ληφθούν. Ωστόσο από την έως τώρα πρακτική των οργάνων της Ένωσης, τα μέτρα αυτά συνίστανται στη σύναψη διεθνών συμβάσεων ή τη σύσταση μηχανισμών και οργανισμών που είναι επιφορτισμένοι με την επιδίωξη των εν λόγω στόχων.

Συνολικά μπορούμε να πούμε ότι δεν υφίσταται κάποιας μορφής ιεράρχηση μεταξύ των προαναφερόμενων στόχων και δεν είναι αναγκαίο και πολλές φορές ούτε εφικτό οι δράσεις της ενωσιακής πολιτικής να αποβλέπουν ταυτόχρονα στην επίτευξη όλων των στόχων. Οι στόχοι αυτοί δεσμεύουν τα όργανα και τον νομοθέτη της Ένωσης κατά την άσκηση πολιτικής και τη θέσπιση δεσμευτικών πράξεων και υλοποιούνται μέσω των περιβαλλοντικών προγραμμάτων του επόμενου άρθρου. Ωστόσο, το Δικαστήριο της ΕΕ (ΔΕΕ) αναγνωρίζει στον ενωσιακό νομοθέτη, στο πλαίσιο ασκήσεως των αρμοδιοτήτων που του παρέχονται, ευρεία διακριτική ευχέρεια και εξουσία εκτιμήσεως. Τέλος, οι στόχοι του παρόντος άρθρου ενσωματώνονται και στις υπόλοιπες ενωσιακές πολιτικές δυνάμει του άρθρου 11 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας πρέπει να ενταχθούν στον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη.

Σύμφωνα με το άρθρο 191, παρ. 2, εδ. 1 ΣΛΕΕ και πέραν των στόχων που ήδη αναφέρθηκαν απώτερος στόχος της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ είναι ένα υψηλό επίπεδο προστασίας λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλομορφία των διάφορων περιοχών της ενωσιακής επικράτειας. Το υψηλό επίπεδο προστασίας της συγκεκριμένης διάταξης υλοποιούν με ικανοποιητικό και συνεπή τρόπο τους στόχους της παραγράφου 1 του άρθρου 191. Ο στόχος για την επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου προστασίας δεσμεύει όλα τα όργανα της Ένωσης τα οποία

οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιομορφίες των διαφόρων περιοχών της Ευρώπης.

#### **1.4. Οι αρχές για την προστασία του περιβάλλοντος**

Η πολιτική της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος στηρίζεται σε μια σειρά από αρχές. Αρχές οι οποίες διέπουν τη λειτουργία αυτής της πολιτικής και αποσκοπούν στην υλοποίηση του κεντρικού στόχου της προστασίας του περιβάλλοντος. Οι αρχές αυτές είναι οι ακόλουθες: αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή, «ο ρυπαίνων πληρώνει» και η βιώσιμη ανάπτυξη.

##### **1.4.1. Η αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης**

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να γίνει επίκληση της αρχής της προφύλαξης όταν τα ενδεχομένως επικίνδυνα αποτελέσματα ενός φαινομένου, ενός προϊόντος ή μιας διεργασίας έχουν προσδιοριστεί μέσω επιστημονικής και αντικειμενικής αξιολόγησης, αλλά η αξιολόγηση αυτή δεν επιτρέπει να προσδιοριστεί ο κίνδυνος με επαρκή βεβαιότητα<sup>4</sup>. Σε ό, τι αφορά τα μέτρα πρόληψης που απορρέουν από την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης, αυτά μπορούν να πάρουν τη μορφή μιας απόφασης για την ανάληψη ή τη μη ανάληψη δράσης.

Η ΕΕ προσανατολίζεται στον τομέα του περιβάλλοντος προς μια ολοκληρωμένη και προληπτική προσέγγιση στην οποία λαμβάνονται υπόψη οι δραστηριότητες του ανθρώπου και οι συνολικές επιπτώσεις τους επί του περιβάλλοντος. Αυτή η επιλογή προς μια πολιτική βασιζόμενη στην πρόληψη υλοποιείται με την Οδηγία 2014/52/ΕΕ<sup>5</sup>

---

<sup>4</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής της 2ας Φεβρουαρίου 2000 για την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης, COM (2000) 1 τελικό, [Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα].

<sup>5</sup> Οδηγία 2014/52/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16<sup>ης</sup> Απριλίου 2014 για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, *ΕΕ L 124* της 25.4.2014, σ. 1. Η Οδηγία αυτή τροποποιεί την Οδηγία 2011/92/ΕΕ βλ., Οδηγία 2011/92/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, *ΕΕ L 26* της 28.1.2012, σ. 1.

για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον και στους φυσικούς πόρους, ονομαζόμενη Οδηγία αξιολόγησης των επιπτώσεων στο περιβάλλον (ΑΕΠ). Το νομοθέτημα αυτό εξαρτά την έγκριση των σχεδίων επενδύσεων που έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον από προηγούμενη αξιολόγηση της αρμόδιας εθνικής αρχής. Η Οδηγία λαμβάνει υπόψη τις δεσμεύσεις που έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο της διεθνούς σύμβασης του «Espoo»<sup>6</sup> για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε διασυνοριακό πλαίσιο, ιδίως όσον αφορά στα είδη σχεδίων για τα οποία η εκτίμηση των επιπτώσεων είναι υποχρεωτική. Ο υποβάλλων ένα βιομηχανικό, γεωργικό ή ένα σχέδιο υποδομής οφείλει να παρέχει λεπτομερείς ενδείξεις των ενδεχομένων επιπτώσεων του ως προς την ατμόσφαιρα, το νερό, το έδαφος, τον θόρυβο, τα άγρια ζώα και τις κατοικίες τους, κλπ.. Η απόφαση της δημόσιας αρχής, η οποία δίνει άδεια στο σχέδιο, πρέπει να αντιπαραθέτει τα οικονομικά, κοινωνικά και άλλα οφέλη του σχεδίου με τις επιπτώσεις του για το περιβάλλον. Σύμφωνα με τη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον («σύμβαση του Aarhus»), την οποία έχει υπογράψει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα στις 25 Ιουνίου 1998 στην πόλη Άαρχους της Δανίας, το κοινό (ένα ή περισσότερα φυσικά ή νομικά πρόσωπα) μπορεί να συμμετέχει στη θέσπιση περιβαλλοντικών προτύπων σχετικά με τα απόβλητα, την ποιότητα του αέρα και την προστασία των υδάτων<sup>7</sup>. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε μέλος του ενδιαφερόμενου κοινού έχει πρόσβαση σε διαδικασία εξέτασης ενώπιον δικαστηρίου ή άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου οργάνου, προκειμένου να αμφισβητήσει την ουσιαστική ή τη διαδικαστική νομιμότητα αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων που εμπíπτουν στις διατάξεις της

---

<sup>6</sup> Η Ελλάδα και η Βουλγαρία έχουν κυρώσει τη Σύμβαση Espoo για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε διασυνοριακά πλαίσια βάσει της οποίας εισάγεται το νομικό εργαλείο της εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων στο πεδίο των διακρατικών και πολυμερών περιβαλλοντικών σχέσεων μεταξύ των κρατών -μελών της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη των Ηνωμένων Εθνών.

<sup>7</sup> Βλ., 2005/370/ΕΚ: Απόφαση του Συμβουλίου της 17<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 2005 για σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος, *EE L 124* της 17.5.2005, σ. 1. Η τελευταία τροποποίηση έλαβε χώρα με την Απόφαση 2006/957/ΕΚ Βλ., 2006/957/ΕΚ: Απόφαση του Συμβουλίου, της 18<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τη σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τροποποίησης της σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για θέματα περιβάλλοντος, *EE L 386* της 29.12.2006, σ. 46.

Οδηγίας 2003/35/ΕΚ<sup>8</sup> σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν στο περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά στη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Η Οδηγία 2001/42/ΕΚ<sup>9</sup> αξιολόγησης των στρατηγικών επιπτώσεων στο περιβάλλον (ΑΣΕΠ), συμπληρώνει το σύστημα αξιολόγησης της Οδηγίας ΑΕΠ επιβάλλοντας αξιολόγηση, περιλαμβάνουσα την εκπόνηση περιβαλλοντικής έκθεσης, κατά την προετοιμασία ενός σχεδίου ή ενός προγράμματος και πριν από την έγκρισή του ή την υποβολή του στη νομοθετική διαδικασία. Οι ενδιαφερόμενες αρχές και το κοινό, περιλαμβανομένου του κοινού που θίγεται ή ενδέχεται να θιγεί από το σχέδιο ή που εξαρτά συμφέροντα από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τη γνώμη τους για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του σχεδίου ή του προγράμματος.

#### **1.4.2. Η αρχή της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή**

Η αρχή αυτή βρίσκει κυρίως εφαρμογή στον τομέα της διαχείρισης των αποβλήτων, εφόσον ενδείκνυται η διάθεσή τους όσο το δυνατόν εγγύτερα προς τον τόπο όπου παράγονται, τόσο για λόγους οικονομίας και ασφάλειας, όσο και για την αποφυγή κινδύνων ή περαιτέρω βλάβης του περιβάλλοντος. Στις περιπτώσεις όμως που κάτι τέτοιο δεν καθίσταται δυνατό, προβλέπεται η διασυνοριακή μεταφορά των επικίνδυνων αποβλήτων προς διάθεση ή αξιοποίηση σε ειδικές εγκαταστάσεις, οπότε οι όροι που θέτουν τα κράτη μέλη ελέγχονται ως προς τη συμβατότητά τους με την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Η επίκληση πάντως της αρχής της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή δεν μπορεί να

---

<sup>8</sup> Βλ., Οδηγία 2003/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26<sup>ης</sup> Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν στο περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά στη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου, *EEL* 156 της 25.06.2003, σ. 1.

<sup>9</sup> Οδηγία 2001/42/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27<sup>ης</sup> Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, *EEL* 197 της 21.07.2001, σ. 30.

δικαιολογήσει μια γενική και απόλυτη απαγόρευση εξαγωγής των επικίνδυνων αποβλήτων ή αποδοχής και επεξεργασίας τους σε μια συγκεκριμένη περιφέρεια ή κοινότητα. Ούτε άλλωστε είναι δυνατόν να αιτιολογεί σε κάθε περίπτωση τους περιορισμούς επί των εξαγωγών, ειδικά όταν δεν προκύπτει καμία ένδειξη ως προς την ύπαρξη κινδύνου για την υγεία ή την ζωή των ανθρώπων και των ζώων ή για το περιβάλλον.

#### **1.4.3. Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»**

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η οποία διατυπώνεται στο άρθρο 191 § 2 της ΣΛΕΕ σημαίνει ότι τα έξοδα που προκαλούνται από τον περιορισμό εναντίον των μολύνσεων και των οχλήσεων βαρύνουν, κατ' αρχήν, τον ρυπαίνοντα, δηλαδή τη ρυπαίνουσα επιχείρηση. Δεδομένου όμως του ότι το κόστος αποκατάστασης μπορεί να περάσει το κόστος της πρόληψης ή της εξάλειψης της μόλυνσης στον καταναλωτή, η αρχή τελικά σημαίνει ότι οι ρυπαίνοντες παραγωγοί πρέπει να αναλαμβάνουν τις δαπάνες που αναλογούν στα αναγκαία μέτρα κατά της ρύπανσης, (επενδύσεις σε εξοπλισμούς και μηχανήματα, εφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγής, κόστος λειτουργίας των εγκαταστάσεων κατά των μολύνσεων, κλπ.) καθώς και τις εισφορές, σκοπός των οποίων είναι να παρακινούν τον ρυπαίνοντα να παίρνει από μόνος με το ελάχιστο κόστος τα απαραίτητα μέτρα για τη μείωση των ρυπάνσεων τις οποίες προκαλεί (λειτουργία παρακίνησης) ή να του επιβάλλουν να επωμίζεται την αναλογία του κόστους συλλογικών μέτρων καθαρισμού (λειτουργία κατανομής). Η ευρωπαϊκή πλαισίωση των κρατικών ενισχύσεων για την προστασία του περιβάλλοντος επιτρέπει στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» στην παροχή των ενισχύσεών τους.

Η Οδηγία 2013/30/ΕΕ<sup>10</sup> βασιζόμενη στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» θεσπίζει ένα πλαίσιο για την περιβαλλοντική ευθύνη ως προς την πρόληψη και αποκατάσταση

---

<sup>10</sup>Οδηγία 2013/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12<sup>ης</sup> Ιουνίου 2013, για την ασφάλεια των υπεράκτιων εργασιών πετρελαίου και φυσικού αερίου και την τροποποίηση της οδηγίας 2004/35/ΕΚ, *ΕΕ L 178* της 28.6.2013, σ. 1. Για την Οδηγία 2004/35/ΕΚ βλ., Οδηγία 2004/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21<sup>ης</sup> Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, *ΕΕ L 143* της 30.4.2004, σ. 56.

των περιβαλλοντικών ζημιών, περιλαμβανομένων των διασυνοριακών ζημιών. Από την ευθύνη αυτή εξαιρούνται οι περιπτώσεις ανωτέρας βίας ή γεγονότων για τα οποία έχει δοθεί ρητή άδεια. Η Οδηγία επιδιώκει να εξασφαλίσει την πρόληψη των περιβαλλοντικών κινδύνων που απειλούν τους υδάτινους πόρους, το έδαφος, την πανίδα, τη χλωρίδα και τους φυσικούς βιότοπους, καθώς και την αποκατάσταση των ζημιών από τους ρυπαίνοντες. Επικίνδυνες ή δυνητικά επικίνδυνες δραστηριότητες είναι ιδίως εκείνες που αφορούν απορρίψεις βαρέων μετάλλων στο νερό ή στον αέρα, οι εγκαταστάσεις κατασκευής επικίνδυνων χημικών προϊόντων, οι τόποι απόθεσης απορριμμάτων και οι εγκαταστάσεις αποτέφρωσης. Τα κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση να μεριμνούν για την αποκατάσταση κάθε περιβαλλοντικής ζημίας, αξιολογώντας τη σοβαρότητα και την έκτασή της και καθορίζοντας τα πλέον κατάλληλα μέτρα αποκατάστασης. Τα κράτη μέλη οφείλουν επίσης να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη προϊόντων παροχής χρηματοοικονομικών εγγυήσεων καθώς και την ανάληψη χρηματοοικονομικής εγγύησης από τους φορείς εκμετάλλευσης. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος καθώς και τα άτομα που έχουν επαρκές συμφέρον (στην περίπτωση που υπέστησαν ζημία) δικαιούνται να καλέσουν την αρμόδια αρχή να ενεργήσει δεόντως και να προσφύγουν κατά των ενεργειών ή της αδράνειας της εν λόγω αρχής.

Ένα άλλο μέσο πρόληψης των μολύνσεων είναι το «οικολογικό σήμα» (EU Ecolabel), το οποίο κατευθύνει τους καταναλωτές προς «καθαρά» προϊόντα και παρακινεί τους βιομηχάνους να τα παράγουν, συμβάλλοντας έτσι στην αποδοτική χρήση των πόρων και σε ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος<sup>11</sup>. Το σύστημα λειτουργεί σε προαιρετική βάση και μπορεί να εφαρμοστεί σε προϊόντα που ανήκουν σε κατηγορίες αγαθών για τις οποίες έχουν καθοριστεί από την Επιτροπή οικολογικά κριτήρια, σύμφωνα με τον Κανονισμό.

Ένας αρμόδιος οργανισμός, ο οποίος ορίζεται από το κράτος μέλος στο οποίο το προϊόν κατασκευάζεται, διατίθεται για πρώτη φορά στην αγορά ή εισάγεται, αποφασίζει την απονομή του οικολογικού σήματος. Για την απόφαση αυτή εξετάζει τις οικολογικές ιδιότητες του προϊόντος βάσει των γενικών αρχών που περιέχονται

---

<sup>11</sup>Βλ., Κανονισμός (ΕΚ) αριθ.66/2010 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 2009 σχετικά με το οικολογικό σήμα της ΕΕ (EU Ecolabel), *ΕΕ L 27* της 30.1.2010, σ. 1



στον Κανονισμό και των ειδικών κριτηρίων που ορίζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή επικουρούμενη από μια επιτροπή αποτελούμενη από εκπροσώπους των κρατών μελών. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει καθορίσει οικολογικά κριτήρια για διάφορες ομάδες βιομηχανικών προϊόντων, όπως τα απορρυπαντικά ρούχων<sup>12</sup>, τα απορρυπαντικά των πλυντηρίων πιάτων<sup>13</sup>, τα χρώματα και βερνίκια εσωτερικών χώρων<sup>14</sup> και τα ψυγεία<sup>15</sup>.

Η πρόληψη αποτελεί επίσης στόχο του Κανονισμού 1221/2009 για τον «οικολογικό έλεγχο», ο οποίος επιτρέπει στις επιχειρήσεις να δεσμεύονται ελεύθερα και εθελούσια στο ευρωπαϊκό σύστημα διαχείρισης του οικολογικού ελέγχου (EMAS ή eco-audit)<sup>16</sup>. Το σύστημα αυτό βασίζεται σε τρία στοιχεία: Πρώτον, στην κατάρτιση και την εφαρμογή εκ μέρους των επιχειρήσεων, πολιτικών, προγραμμάτων και συστημάτων διαχείρισης του περιβάλλοντος στους χώρους παραγωγής τους. Δεύτερον, στη συστηματική, αντικειμενική και περιοδική αξιολόγηση αυτών των προγραμμάτων και συστημάτων από ανεξάρτητους ελεγκτές. Τρίτον, στην ετήσια ενημέρωση του κοινού μέσω «περιβαλλοντικών δηλώσεων» των επιχειρήσεων που έχουν προσχωρήσει στο σύστημα. Το λογότυπο EMAS προβάλλει τις επιχειρήσεις που θέλουν να βελτιώσουν τις περιβαλλοντικές επιδόσεις τους συμμετέχοντας στο σύστημα.

Στην Πράσινη Βίβλο, η Επιτροπή πρότεινε μια στρατηγική για την προώθηση της παραγωγής και της κατανάλωσης οικολογικών προϊόντων. Η στρατηγική αυτή βασίζεται σε τρεις κύριους άξονες. Πρώτον, στην τόνωση της καταναλωτικής ζήτησης

---

<sup>12</sup> 95/365/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής της 10<sup>ης</sup> Ιουνίου 1999 για τη θέσπιση οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε απορρυπαντικά πλυντηρίων ρούχων, *EE L 187* της 20.7.1999, σ. 1

<sup>13</sup> 1999/427/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής της 28<sup>ης</sup> Μαΐου 1999 για τον καθορισμό των οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε απορρυπαντικά πλυντηρίων πιάτων, *EEL 167* της 2.7.1999, σ. 38.

<sup>14</sup> 96/13/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής, της 15<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1995, σχετικά με τη θέσπιση οικολογικών κριτηρίων για την απονομή του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε χρώματα και βερνίκια εσωτερικού χώρου, *EE L 4* της 06.01.1996, σ. 8.

<sup>15</sup> 96/703/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής της 16<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1999 για τον καθορισμό των οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος στα ψυγεία, *EE L 13* της 19.1.2000, σ. 1

<sup>16</sup> Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1221/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 2009, περί της εκούσιας συμμετοχής οργανισμών σε κοινοτικό σύστημα οικολογικής διαχείρισης και οικολογικού ελέγχου (EMAS) και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 761/2001 και των αποφάσεων της Επιτροπής 2001/681/ΕΚ και 2006/193/ΕΚ, *EE L 342* της 22.12.2009, σ. 1

οικολογικών προϊόντων με την εύκολη πρόσβαση σε κατανοητές και αξιόπιστες πληροφορίες και την επισήμανση των προϊόντων για την ενημέρωση των καταναλωτών σχετικά με τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά τους. Δεύτερον, στα κίνητρα για την παρακίνηση των επιχειρήσεων προς μια οικολογικότερη παραγωγή. Τρίτον, στην εφαρμογή ενός συστήματος διαφοροποιημένης φορολόγησης με την επιβολή μειωμένων συντελεστών ΦΠΑ σε προϊόντα που φέρουν οικολογικό σήμα<sup>17</sup>.

#### **1.4.4. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης**

Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, ως βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται: «η ανάπτυξη η οποία ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Έτσι λοιπόν, η ποιότητα του περιβάλλοντος και η βιώσιμη ανάπτυξη του αύριο θα υπαγορευθούν από τις δράσεις του σήμερα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέκρινε το Πρόγραμμα Δράσης 21 (Agenda 21) κατά τη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη που έγινε στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992. Έκτοτε, η Ένωση επιδιώκει να διατηρεί τη βιώσιμη ανάπτυξη στις πρώτες θέσεις του καταλόγου των πολιτικών προτεραιοτήτων της Ευρώπης και του κόσμου.

Καμία χώρα δεν μπορεί να πετύχει μόνη της βιώσιμη ανάπτυξη αλλά η ΕΕ ελπίζει ότι μπορεί να καθιερώσει πρότυπα βιώσιμης συμπεριφοράς που θα είναι χρήσιμα για τη διακρατική συνεργασία σε άλλες περιοχές του κόσμου. Το πέμπτο πρόγραμμα δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το περιβάλλον με τον τίτλο «Προς μια βιώσιμη ανάπτυξη» αφορά το χρονικό διάστημα 1992- 2000 και καταρτίστηκε παράλληλα με το Πρόγραμμα 21 (Agenda 21). Το πρόγραμμα αυτό χάραξε έναν νέο δρόμο, αφού ενσωμάτωσε διάφορες πολιτικές, νόμους και σχέδια σε ένα ενιαίο πρόγραμμα μεταρρύθμισης με μοναδικό στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη<sup>18</sup>.

---

<sup>17</sup>Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής για την ολοκληρωμένη πολιτική προϊόντων (COM(2001) 68 – C5-0259/2001 – 2001/2117(COS)), 23.11.2001.

<sup>18</sup>Στις 20 Νοεμβρίου 2013, το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπέγραψαν την Απόφαση σχετικά με το έβδομο Πρόγραμμα Δράσης της ΕΕ για το Περιβάλλον, το οποίο θα καθοδηγήσει τις ενέργειες της ΕΕ για το περιβάλλον και την κλιματική πολιτική για τα επόμενα επτά χρόνια.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα αποτελούν τα συμπτώματα των καταστροφικών προτύπων κατανάλωσης και συμπεριφοράς. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης επικεντρώνεται σε πέντε βασικούς οικονομικούς τομείς που μπορούν να βλάψουν το περιβάλλον και να εξαντλήσουν τους φυσικούς πόρους: βιομηχανία, μεταφορές, ενέργεια, γεωργία και τουρισμός. Παράλληλα, καθορίζει μια σειρά από στόχους και ενέργειες για κάθε τομέα. Τέλος, η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης πραγματεύεται ορισμένα από τα πιο σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ένωση σήμερα, όπως οι κλιματολογικές αλλαγές, η όξινη βροχή και μόλυνση της ατμόσφαιρας, η εξάντληση των φυσικών πόρων, η προστασία της βιοποικιλότητας και των υδάτινων πόρων, η επιδείνωση του αστικού περιβάλλοντος, τα απόβλητα και οι βιομηχανικοί κίνδυνοι.

#### **1.5. Γενικές Διατάξεις προστασίας του περιβάλλοντος**

Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης (άρθ. 191, παρ. 2). Στο πλαίσιο υλοποίησης των αρχών της ευρωπαϊκής πολιτικής για το περιβάλλον, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε διαδικασία ελέγχου της Ένωσης. Κατά την εκπόνηση της πολιτικής στον τομέα του περιβάλλοντος, η Ένωση λαμβάνει υπόψη τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα, τις συνθήκες του περιβάλλοντος στις διάφορες περιοχές της Ένωσης, τα πλεονεκτήματα και τις επιβαρύνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την απουσία δράσης, την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ένωσης στο σύνολό της και την ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο αποφασίζουν σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία και μετά από διαβούλευση με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών τις δράσεις που πρέπει να αναλάβει η Ένωση για την υλοποίηση των στόχων της (άρθ. 192, παρ. 1). Κατά παρέκκλιση από

την προαναφερόμενη διαδικασία λήψεως αποφάσεως το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα, σύμφωνα με ειδική νομοθετική διαδικασία, μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, θεσπίζει α) διατάξεις κυρίως φορολογικού χαρακτήρα, β) τα μέτρα που επηρεάζουν τη χωροταξία, την ποσοτική διαχείριση των υδάτινων πόρων ή εκείνα που επιδρούν αμέσως ή εμμέσως στη διαθεσιμότητα των εν λόγω πόρων, τις χρήσεις της γης, εξαιρουμένης της διαχείρισης των αποβλήτων, γ) τα μέτρα που επηρεάζουν αισθητά την επιλογή ενός κράτους μέλους μεταξύ διαφορετικών πηγών ενέργειας και τη γενική διάρθρωση του ενεργειακού του εφοδιασμού.

Το Συμβούλιο «Περιβάλλον» (ENV) είναι υπεύθυνο για την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ η οποία περιλαμβάνει την περιβαλλοντική προστασία, τη συνετή χρήση των πόρων και την προστασία της υγείας του ανθρώπου. Ασχολείται επίσης με διεθνή περιβαλλοντικά ζητήματα, κυρίως στον τομέα της κλιματικής αλλαγής. Το Συμβούλιο «Περιβάλλον» απαρτίζεται από υπουργούς αρμόδιους για θέματα που αφορούν ειδικά το περιβάλλον. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκπροσωπείται στις συνόδους από τον Επίτροπο για το Περιβάλλον και από τον Επίτροπο για θέματα Δράσης για το Κλίμα.

Το Συμβούλιο «Περιβάλλον» πραγματοποιεί κατά κανόνα τέσσερις συνόδους ετησίως. Στον ρόλο του ως διαμορφωτή πολιτικής, το Συμβούλιο είναι υπεύθυνο για τη θέσπιση, από κοινού με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, φιλόδοξης περιβαλλοντικής νομοθεσίας η οποία προστατεύει τους φυσικούς οικότοπους, διατηρεί καθαρό τον αέρα και το νερό, διασφαλίζει την αποτελεσματική διάθεση των αποβλήτων, βελτιώνει τις γνώσεις σχετικά με τα τοξικά χημικά και βοηθά τις επιχειρήσεις να κινηθούν προς την κατεύθυνση της βιώσιμης οικονομίας. Διασφαλίζει επίσης ότι οι περιβαλλοντικές πτυχές λαμβάνονται δεόντως υπόψη σε άλλες πολιτικές της ΕΕ, όπως η βιομηχανία, η γεωργία, οι μεταφορές, η ενέργεια και οι υπηρεσίες. Σε παγκόσμιο επίπεδο, η ΕΕ και τα κράτη μέλη της επιδιώκουν να διασφαλίσουν ότι τα περιβαλλοντικά πρότυπα της ΕΕ λαμβάνονται υπόψη στις διεθνείς συμφωνίες για το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή. Σε αυτό το πλαίσιο, το Συμβούλιο είναι υπεύθυνο για την προετοιμασία των θέσεων της ΕΕ σε διεθνείς διασκέψεις και διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή.

Τα κράτη μέλη νομιμοποιούνται να διατηρούν τη νομοθεσία τους όταν προβλέπει υψηλότερες της κοινοτικής νομοθεσίας προδιαγραφές και να λαμβάνουν μέτρα που αποβλέπουν σε υψηλότερο του κοινοτικού βαθμό προστασίας του περιβάλλοντος. Τα μέτρα αυτά πρέπει όμως να συμβιβάζονται με τη Συνθήκη της ΕΚ και να κοινοποιούνται στην Επιτροπή.

Στην ενωσιακή αρμοδιότητα περιλαμβάνεται και η υποχρέωσή της να συνεργάζεται με τρίτες χώρες και τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς, με τους οποίους μπορεί να συνάπτει σχετικές συμφωνίες (άρθ. 191, παρ. 4 ΣΛΕΕ).

Η αναγνώριση της κοινοτικής αρμοδιότητας δημιουργεί προβλήματα επιλογής της ορθής νομικής βάσης, ιδίως σχετικά με τα άρθ. 192, παρ. 2 και 114, παρ. 1 ΣΛΕΕ, στο βαθμό που τα εν λόγω άρθρα προβλέπουν διαφορετική διαδικασία θέσπισης κοινοτικών κανόνων. Το ΔΕΕ εκτιμά ότι η νομική βάση επιλέγεται με κριτήριο το κύριο βάρος της ρύθμισης χωρίς να αποκλείει την προσφυγή και στις δύο νομικές βάσεις.

Η κοινοτική πολιτική για το περιβάλλον υλοποιείται με την έκδοση προγραμμάτων δράσης, τα οποία θεσπίζονται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, που αποφασίζουν σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία και μετά από διαβούλευση με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών (άρθ. 192, παρ. 3 ΣΛΕΕ).

Το κοινοτικό κεκτημένο στον τομέα του περιβάλλοντος είναι αξιοσημείωτο και ιδιαίτερα πλούσιο, αφού ο αριθμός των σχετικών κοινοτικών πράξεων αγγίζει τις 300. Τα προγράμματα δράσης υλοποιούνται κατά κανόνα με την έκδοση Οδηγιών. Ζωηρές αντιδικίες προκάλεσε η απόφαση-πλαίσιο 2003/80/ΔΕΥ (Συνεργασία σε Δικαιοσύνη και Εσωτερικές Υποθέσεις) με την οποία προβλέπονταν ότι τα κράτη μέλη επιβάλλουν ποινικές κυρώσεις σε επτά περιπτώσεις παραβάσεων, που διαπράττονται είτε εκ προθέσεως είτε εξ αμελείας και έχουν ως αποτέλεσμα να ζημιώνουν το περιβάλλον<sup>19</sup>.

Οι κοινοτικές διατάξεις οι σχετικές με την προστασία του περιβάλλοντος τείνουν να δημιουργήσουν έναν περίπου αυτόνομο κλάδο του κοινοτικού δικαίου, αφού τόσο

---

<sup>19</sup> Για την ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον βλ., Δ. Παπαγιάννης, Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτήνη 2007, σσ. 639- 640.

η ποσότητά του όσο και η πολυπλοκότητά του συνηγορούν προς αυτή την κατεύθυνση. Τα κοινοτικά μέτρα καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα περιβαλλοντικών προβλημάτων που αναφέρονται στην ποιότητα των νερών (πόσιμο, κολύμβησης, νερά κατάλληλα για τη ζωή των ψαριών, των υπογείων υδάτων, τα αστικά λύματα κλπ), τη ρύπανση της θάλασσας, την ατμοσφαιρική ρύπανση (από τους πετρελαιοκινητήρες μέχρι τη στιβάδα του όζοντος), τις επικίνδυνες ουσίες, την ηχητική ρύπανση, την ενημέρωση των πολιτών, τη διεθνή συνεργασία κλπ.

## **1.6. Διαχείριση του περιβάλλοντος**

### **1.6.1. Έβδομο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον**

Η πολιτική της ΕΕ για το περιβάλλον στηρίζεται σε προγράμματα δράσης τα οποία καθορίζουν μακροπρόθεσμους πρωταρχικούς στόχους.

Το έβδομο πρόγραμμα δράσης στηρίζεται σε ένα μακρόπνοο όραμα όπου το 2050 η εικόνα του πλανήτη μας θα έχει ως εξής: « Το 2050, θα ζούμε καλά, μέσα στα οικολογικά πλαίσια του πλανήτη μας. Χρειαζόμαστε την υγεία του περιβάλλοντός μας για την ευημερία μας και την καινοτόμο και κυκλική οικονομία μας, η οποία δεν γνωρίζει σπατάλες και μέσα στην οποία οι φυσικές πηγές μεταχειρίζονται με τρόπο που ενδυναμώνεται η ανθεκτικότητα της κοινωνίας μας. Η επιτυχία μας σε χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα έχει εδώ και πολύ καιρό συσχετιστεί με την χρησιμοποίηση των φυσικών πηγών, κάτι το οποίο δημιούργησε την απαραίτητη δυναμική προς την εμφάνιση μιας παγκόσμιας οικονομίας με διάρκεια».

Το πρόγραμμα απαριθμεί εννέα στόχους και δράσεις προτεραιότητας με ορίζοντα υλοποίησης το 2020. Οι δράσεις απαριθμούνται ως εξής: πρώτον, προστασία, διατήρηση και βελτίωση του φυσικού κεφαλαίου της Ένωσης· δεύτερον, να καταστεί η Ένωση μια αποτελεσματική οικονομία στη χρήση των πόρων, μια πράσινη οικονομία, ανταγωνιστική και χαμηλής περιεκτικότητας σε άνθρακα· τρίτον, την προστασία των πολιτών της ΕΕ έναντι των πιέσεων και των κινδύνων για την υγεία και την ευεξία που σχετίζονται με το περιβάλλον· τέταρτον, την αξιοποίηση του μεγαλύτερου μέρους της νομοθεσίας της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος με τη βελτίωση της εφαρμογής της· πέμπτον, τη μάθηση για το

περιβάλλον και τη βελτίωση της βάσης γνώσεων για την υποστήριξη της πολιτικής· έκτον, την εξασφάλιση της υλοποίησης των επενδύσεων που στηρίζουν τις πολιτικές στους τομείς για το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη το περιβαλλοντικό κόστος σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες· έβδομον, την καλύτερη ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις άλλες πολιτικές και την εξασφάλιση της συνοχής κατά την ανάπτυξη νέων πολιτικών· όγδοον, να καταστούν οι πόλεις πιο βιώσιμες στην ΕΕ και ένατον, τη συνδρομή στην Ένωση προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα διεθνή θέματα περιβάλλοντος και κλιματικής αλλαγής.

### **1.6.2. Χρηματοδοτικά μέσα: Το πρόγραμμα LIFE**

Το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης της ΕΕ στις δράσεις για το περιβάλλον δεν καταβάλλεται απευθείας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή αλλά μέσω των εθνικών και των περιφερειακών αρχών των κρατών μελών. Ο κύριος όγκος των πληρωμών λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής και των διαρθρωτικών πολιτικών (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων και Χρηματοδοτικό Μέσο Προσανατολισμού της Αλιείας).

Η Επιτροπή καταβάλλει επιχορηγήσεις απευθείας στους δικαιούχους (κρατικούς ή ιδιωτικούς οργανισμούς, πανεπιστήμια, επιχειρήσεις, ομάδες συμφερόντων, μη κυβερνητικούς οργανισμούς - και, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε ιδιώτες) στο πλαίσιο των άλλων κοινών πολιτικών, όπως έρευνα και ανάπτυξη, εκπαίδευση, κατάρτιση, περιβάλλον, προστασία καταναλωτών και πληροφόρηση. Καταβάλλει επίσης επιχορηγήσεις απευθείας στους δικαιούχους στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ.

Όλες οι χρηματοδοτήσεις της ΕΕ αποσκοπούν στην υλοποίηση συγκεκριμένων στόχων και προτεραιοτήτων των διαφόρων κοινών πολιτικών, οι οποίες, με τη σειρά τους, βασίζονται σε διατάξεις των Συνθηκών. Οι χρηματοδοτήσεις χορηγούνται βάσει της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας της ΕΕ, με εξαίρεση εκείνες που

χορηγούνται για πιλοτικά προγράμματα, προπαρασκευαστικές εργασίες και ορισμένα καθήκοντα που εκτελεί η Επιτροπή ως θεσμικό όργανο.

Τον Ιούλιο του 2015, εγκρίνεται τονέο πρόγραμμα LIFE Περιβάλλον. Το πρόγραμμα LIFE συνιστά το ευρωπαϊκό χρηματοδοτικό μέσο που στηρίζει προγράμματα προστασίας του περιβάλλοντος και της φύσης. Το πρόγραμμα αυτό υλοποιείται κατά κύριο λόγο σε χώρες μέλη της ΕΕ αλλά και σε ορισμένες υποψήφιες προς ένταξη ή γειτονικές χώρες.

Σκοπός του νέου προγράμματος είναι να υπάρξει ειδική στήριξη για την ανάπτυξη και την εφαρμογή της κοινοτικής πολιτικής και νομοθεσίας για το περιβάλλον, ιδίως όσον αφορά στους στόχους του έβδομου Κοινοτικού Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον.

Το νέο πρόγραμμα LIFE αποτελείται από τρία στοιχεία και πιο συγκεκριμένα: Φύση και Βιοποικιλότητα, Περιβαλλοντική Πολιτική/Διακυβέρνηση και Ενημέρωση και Επικοινωνία. Κάθε πρόγραμμα που θα χρηματοδοτείται θα πρέπει να μπορεί να συμβάλλει σε δύο ή περισσότερα από αυτά τα στοιχεία και, το πλέον σημαντικό, με τη συμμετοχή περισσότερων του ενός κρατών μελών.

Οι θεματικές κατηγορίες του προγράμματος LIFE είναι οι ακόλουθες: φύση και βιοποικιλότητα, αέρας, ενέργεια και κλίμα, περιβαλλοντική διαχείριση, βιομηχανία και παραγωγή, αστικό περιβάλλον και ποιότητα ζωής, έδαφος, χρήσεις γης και γεωργία, απόβλητα και νερό.

Από το 1992, οπότε και τέθηκε πρώτη φορά σε εφαρμογή το συγκεκριμένο χρηματοδοτικό πρόγραμμα, έχει συγχρηματοδοτήσει περίπου 2.750 προγράμματα και έχει διαθέσει περί τα 1,35 δισεκατομμύρια ευρώ για την προστασία του περιβάλλοντος.

### **1.6.3. Εφαρμογή και έλεγχος του ενωσιακού δικαίου για το περιβάλλον**

#### **1.6.3.1. Πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες**

Η ΕΕ θεσπίζει τους κανόνες που επιτρέπουν να διασφαλιστεί η ελευθερία πρόσβασης στις πληροφορίες που κατέχουν οι δημόσιες αρχές σε θέματα



περιβάλλοντος, καθώς και η διάδοσή τους. Η Οδηγία 2003/4/ΕΚ ορίζει τις βασικές προϋποθέσεις και τις πρακτικές λεπτομέρειες βάσει των οποίων πρέπει να καθίστανται προσιτές οι εν λόγω πληροφορίες.<sup>20</sup>

Η πρόσβαση στις πληροφορίες σε θέματα περιβάλλοντος που κατέχουν οι δημόσιες αρχές αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή και τον έλεγχο του κοινοτικού περιβαλλοντικού δικαίου.

Η ύπαρξη διαφορών στις νομοθεσίες των κρατών μελών, σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες σε θέματα περιβάλλοντος που κατέχουν οι δημόσιες αρχές, δημιουργεί στους κόλπους της Ένωσης ανισότητα πρόσβασης στις πληροφορίες, καθώς και στους όρους ανταγωνισμού.

Ως πληροφορία σχετική με το περιβάλλον θεωρείται κάθε διαθέσιμη πληροφορία γραπτής, οπτικής και ακουστικής μορφής ή μηχανογραφικής μορφής, για την κατάσταση των υδάτων, της ατμόσφαιρας, του εδάφους, της πανίδας, της χλωρίδας, του εδάφους και των φυσικών τόπων, καθώς και για τις δράσεις ή τα μέτρα που τα επηρεάζουν ή μπορούν να τα επηρεάσουν, καθώς και για τις δράσεις ή τα μέτρα που αποσκοπούν στην προστασία τους (συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών μέτρων και των προγραμμάτων διαχείρισης του περιβάλλοντος).

Η Οδηγία 2003/4/ΕΚ έχει ως στόχο να διατίθενται και να κοινοποιούνται συστηματικά στο ευρύ κοινό οι πληροφορίες για θέματα περιβάλλοντος. Οι εν λόγω πληροφορίες περιλαμβάνουν κατ' ελάχιστο: πρώτον, τις διεθνείς συνθήκες, συμβάσεις και συμφωνίες, την κοινοτική, εθνική, περιφερειακή ή τοπική νομοθεσία σχετικά με το περιβάλλον· δεύτερον, τις πολιτικές, τα προγράμματα και τα σχέδια σχετικά με το περιβάλλον· τρίτον, τις εκθέσεις για την κατάσταση του περιβάλλοντος (πρέπει να δημοσιεύονται τουλάχιστον ανά τετραετία)· τέταρτον, τα δεδομένα σχετικά με τις δραστηριότητες που έχουν επίπτωση στο περιβάλλον· πέμπτον, τις περιβαλλοντικές άδειες και συμφωνίες και, τέλος, τις μελέτες επιπτώσεων στο περιβάλλον και τις αξιολογήσεις κινδύνων.

---

<sup>20</sup> Οδηγία 2003/4/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2003, για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της οδηγίας 90/313/ΕΟΚ του Συμβουλίου, *ΕΕ L 41* της 14.02.2003, σ. 1

Τα κράτη μέλη μεριμνούν ούτως ώστε οι δημόσιες αρχές να θέτουν στη διάθεση κάθε αιτούντος, είτε πρόκειται για φυσικό είτε για νομικό πρόσωπο και χωρίς να είναι υποχρεωμένος να αποδείξει ότι έχει έννομο συμφέρον, τις πληροφορίες που διαθέτουν σε θέματα περιβάλλοντος ή τις πληροφορίες που κατέχουν τρίτοι για λογαριασμό τους. Μεριμνούν επίσης ούτως ώστε: οι δημόσιοι υπάλληλοι να συνδράμουν το κοινό στην πρόσβασή του στις ζητούμενες πληροφορίες, οι κατάλογοι των αρχών να είναι προσιτοί στο ευρύ κοινό, και το δικαίωμα πρόσβασης στις περιβαλλοντικές πληροφορίες να μπορεί να ασκείται αποτελεσματικά.

Τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε οι πληροφορίες που κατέχουν οι δημόσιες αρχές σχετικά με ζητήματα που αφορούν άμεση απειλή για την υγεία ή το περιβάλλον να γνωστοποιούνται αμέσως στο κοινό που ενδέχεται να θιγεί.

Οι πληροφορίες παρέχονται στον αιτούντα το αργότερο εντός ενός μηνός από την παραλαβή της αίτησης. Σε περίπτωση που η προθεσμία αυτή δεν είναι δυνατόν να τηρηθεί λόγω της πολυπλοκότητας ή του όγκου των αιτούμενων πληροφοριών, παρέχεται δίμηνη προθεσμία από την ημερομηνία παραλαβής της αίτησης.

Οι πληροφορίες των δημόσιων αρχείων και καταλόγων μπορούν να εξετάζονται δωρεάν επιτόπου. Ωστόσο, οι δημόσιες αρχές δύνανται να επιβάλλουν τέλη για την παροχή των πληροφοριών, το ύψος των οποίων πρέπει να κυμαίνεται σε λογικά επίπεδα, έτσι ώστε να μην καθίσταται αποτρεπτική η κατάθεση του αιτήματος.

Σε περίπτωση που υποβάλλεται αίτηση για την παροχή πληροφοριών υπό συγκεκριμένη μορφή, η δημόσια αρχή διευκολύνει την παροχή τους υπό τη μορφή αυτή, εκτός εάν έχουν δημοσιευθεί ή εάν η αρχή έχει σοβαρούς λόγους να τις δημοσιεύσει υπό άλλη μορφή. Στην περίπτωση αυτή οι λόγοι για τους οποίους απορρίπτεται το σχετικό αίτημα γνωστοποιούνται στον αιτούντα εντός προθεσμίας ενός μηνός. Οι αρχές καταβάλλουν κάθε προσπάθεια ώστε οι πληροφορίες να διατηρούνται υπό μορφή που να επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση και αναπαραγωγή με ηλεκτρονικά μέσα, να είναι ενημερωμένες, συγκρίσιμες και ακριβείς.

Οι αιτήσεις παροχής πληροφοριών είναι δυνατόν να απορριφθούν (απευθύνοντας γραπτή ή ηλεκτρονική αιτιολογημένη κοινοποίηση στον αιτούντα εντός προθεσμίας

ενός μηνός) στις ακόλουθες περιπτώσεις: Πρώτον, η αρμόδια αρχή δεν κατέχει την αιτούμενη πληροφορία. Οφείλει ωστόσο, εφόσον το γνωρίζει, να γνωστοποιήσει στον αιτούντα την αρχή που κατέχει την πληροφορία. Δεύτερον, η αίτηση είναι αβάσιμη. Τρίτον, η αίτηση διατυπώνεται κατά τρόπο υπερβολικά αόριστο. Η αρχή οφείλει ωστόσο να παροτρύνει και να βοηθήσει τον αιτούντα να τη διατυπώσει με ακριβέστερο τρόπο. Τέταρτον, η αιτούμενη πληροφορία αφορά στοιχεία των οποίων η επεξεργασία δεν έχει ολοκληρωθεί. Πέμπτον, η αίτηση αφορά εσωτερικές ανακοινώσεις. Έκτον, η διάδοση των πληροφοριών ενδέχεται να θίξει τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των συζητήσεων των δημόσιων αρχών ή ζητημάτων εμπορικής ή βιομηχανικής φύσεως ή τη δημόσια ασφάλεια ή την εθνική άμυνα, την εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των προσωπικών δεδομένων, τα συμφέροντα του προσώπου που παρέχει τις πληροφορίες οικειοθελώς ή την προστασία του περιβάλλοντος.

Εφόσον πρόκειται για πληροφορίες σχετικά με εκπομπές στο περιβάλλον, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να προβλέψουν την απόρριψη αιτήσεως δυνάμει των εξαιρέσεων που αφορούν τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των συζητήσεων των δημόσιων αρχών, τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των εμπορικών ή βιομηχανικών πληροφοριών, τον εμπιστευτικό χαρακτήρα προσωπικών δεδομένων, τα συμφέροντα ή την προστασία των προσώπων που παρείχαν οικειοθελώς τις αιτούμενες πληροφορίες και την προστασία του περιβάλλοντος στο οποίο αναφέρονται οι πληροφορίες αυτές.

Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε οι αιτούντες που θεωρούν ότι η αίτησή τους δεν αντιμετωπίστηκε σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις διατάξεις της Οδηγίας 90/313/ΕΚ να δύνανται να κινήσουν ταχεία και μη δαπανηρή διαδικασία διοικητικής επανεξέτασης και προσφυγής ενώπιον ανεξάρτητης αρχής.<sup>21</sup>

---

<sup>21</sup>Στις 25 Ιουνίου 1998, η Κοινότητα υπέγραψε τη σύμβαση για την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος (αποκαλούμενη σύμβαση του Aarhus). Ενόψει της επικύρωσής της, η κοινοτική νομοθεσία πρέπει να είναι συμβατή με την εν λόγω σύμβαση. Η Οδηγία 90/313/ΕΚ επιδιώκει την εν λόγω συμβατότητα, επεκτείνει το επίπεδο πρόσβασης στις πληροφορίες που προβλέπεται από την Οδηγία 90/313/ΕΚ και καταργεί την τελευταία από τις 14 Φεβρουαρίου 2005 *EE L 158* της 23.06.1990.

### 1.6.3.2. Εφαρμογή της Σύμβασης του Aarhus στα θεσμικά όργανα της Ένωσης

Η Σύμβαση της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη σχετικά με την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, (που εν συνεχεία αναφέρεται ως η Σύμβαση του Aarhus), υπογράφηκε στο Aarhus της Δανίας στις 25 Ιουνίου 1998. Η εν λόγω Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ στις 30 Οκτωβρίου 2001. Το κείμενο αυτό αποτελεί το πιο αναλυτικό και νομοτεχνικά επεξεργασμένο διεθνές κείμενο που ρυθμίζει το συγκεκριμένο αντικείμενο, περιλαμβάνει 22 άρθρα και δύο Παραρτήματα και αποτελείται από τρεις πυλώνες έκαστος των οποίων περιλαμβάνει διατάξεις που εκχωρούν διαφορετικά δικαιώματα: Ο πρώτος πυλώνας προβλέπει το δικαίωμα των πολιτών να έχουν πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες. Ο δεύτερος πυλώνας προβλέπει τη συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που έχουν συνέπειες για το περιβάλλον. Ο τρίτος πυλώνας προβλέπει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα. Στόχος της Σύμβασης είναι να συμβάλλει στην κατοχύρωση του δικαιώματος των ατόμων των σημερινών και των μελλοντικών γενεών, να ζουν σε ένα περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ευημερία τους.

Η ΕΕ εφαρμόζει τις διατάξεις της Σύμβασης του Aarhus σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα στα θεσμικά όργανα και στους φορείς της<sup>22</sup>.

Τα θεσμικά και τα λοιπά όργανα της Ένωσης χειρίζονται κάθε αίτημα πρόσβασης σε περιβαλλοντικές πληροφορίες που διαθέτουν σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1049/2001<sup>23</sup>.

---

<sup>22</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, για την εφαρμογή στα θεσμικά όργανα και στους οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας των διατάξεων της Σύμβασης του Aarhus σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, *EE L 264* της 23.09.2006, σ. 13.

<sup>23</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1049/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Μαΐου 2001, για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, *EE L 145* της 31.5.2001, σ. 43.

Πέραν της πρόσβασης σε περιβαλλοντικές πληροφορίες κατόπιν αίτησης, τα θεσμικά και λοιπά όργανα της Ένωσης μεριμνούν για τη συλλογή και τη διάδοση των πληροφοριακών στοιχείων που αφορούν στο περιβάλλον. Οργανώνουν τις πληροφορίες για το περιβάλλον που περιλαμβάνονται στον τομέα της αρμοδιότητάς τους και τις καθιστούν συστηματικά προσπελάσιμες για το κοινό, ιδίως μέσω βάσεων δεδομένων διαθέσιμων μέσω ηλεκτρονικών και πληροφοριακών τεχνολογιών των τηλεπικοινωνιών.

Οι εν λόγω βάσεις δεδομένων ή τα αντίστοιχα αρχεία επιβάλλεται να περιλαμβάνουν: πρώτον, τα κείμενα των Συνθηκών, συμβάσεων ή διεθνών συμφωνιών και της ευρωπαϊκής νομοθεσίας που σχετίζονται με το περιβάλλον, καθώς και πολιτικά έγγραφα, σχέδια και προγράμματα που σχετίζονται με το περιβάλλον· δεύτερον, τα μέτρα που εγκρίθηκαν στο πλαίσιο διαδικασιών επί παραβάσει του δικαίου της Ένωσης από το στάδιο της αιτιολογημένης γνώμης· τρίτον, τις εκθέσεις για την κατάσταση του περιβάλλοντος· τέταρτον, τα δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί από την επιτήρηση των δραστηριοτήτων που επηρεάζουν ή ενδέχεται να επηρεάσουν το περιβάλλον· πέμπτον, τις άδειες με ουσιαστικές επιπτώσεις στο περιβάλλον· και τέλος, τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, και αξιολόγησης κινδύνου σχετικά με στοιχεία του περιβάλλοντος.

Οι πληροφορίες σχετικά με το περιβάλλον στις οποίες έχει πρόσβαση το κοινό θα πρέπει να είναι επίκαιρες, ακριβείς και συγκρίσιμες. Σε περίπτωση υποβολής αντίστοιχης αίτησης, τα θεσμικά όργανα και φορείς της Ένωσης οφείλουν να ενημερώνουν το κοινό σχετικά με τα υφιστάμενα μέσα πρόσβασης στις πληροφορίες για τις μεθόδους ανάλυσης, δειγματοληψίας και προεπεξεργασίας των δειγμάτων που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των πληροφοριών.

Εφόσον ένα θεσμικό όργανο ή ένας οργανισμός της Ένωσης λαμβάνει αίτηση χορήγησης πληροφοριών που δεν διαθέτει, γνωστοποιεί το ταχύτερο δυνατό στον αιτούντα ποιο είναι το θεσμικό όργανο, ο οργανισμός ή η δημόσια αρχή που διαθέτει τις εν λόγω πληροφορίες. Το θεσμικό όργανο που παραλαμβάνει την αίτηση δύναται επίσης να τη διαβιβάσει άμεσα στην αρμόδια αρχή.

Σε περίπτωση άμεσης απειλής για την υγεία των πολιτών ή το περιβάλλον, τα θεσμικά όργανα ή οι οργανισμοί της Ένωσης συνεργάζονται με τις δημόσιες αρχές

συνδράμοντας στο να θέσουν άμεσα στη διάθεση του κοινού κάθε πληροφορία την οποία διαθέτουν και που θα μπορούσε να αποφύγει ή να μειώσει τις ζημίες από την εκάστοτε απειλή.

Τουλάχιστον ανά τετραετία δημοσιεύεται υποχρεωτικά έκθεση για την κατάσταση του περιβάλλοντος σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η έκθεση αυτή επιβάλλεται να περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την ποιότητα του περιβάλλοντος καθώς και τους υφιστάμενους περιορισμούς.

Τα θεσμικά όργανα και οι φορείς της Ένωσης δίνουν στο κοινό τη δυνατότητα να συμμετέχει στην εκπόνηση των σχεδίων και των προγραμμάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον. Τα αποτελέσματα της συμμετοχής του κοινού λαμβάνονται δεόντως υπόψη κατά τη λήψη των αποφάσεων.

Οι νομιμοποιούμενοι φορείς (ενώσεις, ομάδες και οργανώσεις που αναγνωρίζονται από ένα κράτος μέλος και έχουν ως στόχο την προστασία του περιβάλλοντος) που δικαιούνται να προσφύγουν στη δικαιοσύνη και θεωρούν ότι ενέργεια ή παράλειψη διοικητικού χαρακτήρα εκ μέρους θεσμικού φορέα ή οργάνου της Ένωσης αντιτίθεται προς το περιβαλλοντικό δίκαιο, δύνανται να υποβάλλουν αίτηση εσωτερικής επανεξέτασης στο συγκεκριμένο θεσμικό όργανο ή φορέα. Η αίτηση επιβάλλεται να υποβληθεί γραπτώς εντός προθεσμίας κατά μέγιστο έξι εβδομάδων από την ημερομηνία έγκρισης της ενέργειας. Δώδεκα εβδομάδες το αργότερο μετά την υποβολή της, το θεσμικό όργανο ή ο φορέας δημοσιεύει γραπτή και αιτιολογημένη απόφαση. Η απόφαση περιγράφει τα μέτρα που επιβάλλεται να ληφθούν για να εξασφαλιστεί η συμμόρφωση προς το περιβαλλοντικό δίκαιο ή αναφέρει ότι η αίτηση απορρίπτεται.

Εάν ο νομιμοποιούμενος φορέας που έχει υποβάλλει την αίτηση θεωρεί ότι η απόφαση του θεσμικού οργάνου ή του φορέα της Ένωσης δεν εγγυάται τον σεβασμό του περιβαλλοντικού δικαίου, μπορεί να προσφύγει στο ΔΕΕ. Ανάλογη πορεία δύναται να ακολουθήσει ο νομιμοποιούμενος φορέας στις περιπτώσεις για τις οποίες το θεσμικό όργανο δεν τηρεί την προθεσμία κοινοποίησης της απόφασής του.

Οι νομιμοποιούμενοι φορείς έχουν το δικαίωμα να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, δίχως να έχουν την υποχρέωση να αποδείξουν ότι θίγεται ίδιο δικαίωμα ή επαρκές συμφέρον τους, εφόσον είναι αναγνωρισμένοι και η αίτηση της προσφυγής εμπίπτει στο καταστατικά αναγνωριζόμενο πεδίο των δραστηριοτήτων τους.

### **1.7. Γενικά μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος – μέτρα για την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος**

Η αλλαγή του κλίματος αποτελεί για την ανθρωπότητα μια από τις σοβαρότερες προκλήσεις των επόμενων ετών. Η αύξηση της θερμοκρασίας, το λιώσιμο των πάγων, τα αυξανόμενα φαινόμενα ξηρασίας και πλημμυρών αποτελούν σαφείς ενδείξεις της αλλαγής του κλίματος. Οι κίνδυνοι για τον πλανήτη και τις μελλοντικές γενιές είναι τεράστιοι και συχνά οι επιπτώσεις μη αναστρέψιμες. Η ΕΕ συμμετέχει εδώ και αρκετά χρόνια, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο, στη μάχη κατά της αλλαγής του κλίματος, η οποία αποτελεί πλέον μείζονα προτεραιότητα του στρατηγικού της προγραμματισμού και, κατά συνέπεια, της κλιματικής της πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕ έχει εντάξει τον έλεγχο των αερίων του θερμοκηπίου σε όλους τους τομείς δράσης της επιδιώκοντας τους εξής στόχους: τη βελτίωση της αποδοτικότητας της κατανάλωσης ενέργειας, τη μείωση των παραγόμενων ρύπων, την ανάπτυξη φιλικότερων προς το περιβάλλον και πιο ισορροπημένων συστημάτων μεταφορών, την ενίσχυση της υπευθυνότητας των επιχειρήσεων κατά τρόπο ώστε να μη θίγεται η ανταγωνιστικότητά τους, την υπαγωγή του χωροταξικού σχεδιασμού και της γεωργίας στις επιταγές της προστασίας του περιβάλλοντος και τη δημιουργία ενός πλαισίου ευνοϊκού για την έρευνα και την καινοτομία.

Στη βάση ενός ρεαλιστικού και μακρόπνοου πλαισίου πολιτικής που ανελήφθη στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού της προγράμματος για την αλλαγή του κλίματος (ΕΠΑΚ), η ΕΕ ανέπτυξε μια ρεαλιστική κλιματική στρατηγική και προτείνει τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων με σκοπό τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη κατά 2° C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα.

### 1.7.1. Δράση για το κλίμα

Για να περιοριστεί η κλιματική αλλαγή κάτω από επικίνδυνα επίπεδα, η διεθνής κοινότητα συμφώνησε η μέση θερμοκρασία του πλανήτη να μην υπερβεί τους 2°C σε σχέση με τη θερμοκρασία της προβιομηχανικής περιόδου. Κατά συνέπεια, η ΕΕ εντείνει τις προσπάθειές της για να επιτύχει τους εξής στόχους: πρώτον, τη μείωση των εκπομπών των κρατών μελών· δεύτερον, την παρότρυνση άλλων χωρών που θεωρούνται μείζονες ρυπαντές να αναλάβουν σθεναρή δράση· τρίτον, την αντιμετώπιση των αναπόφευκτων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Για το 2020 η ΕΕ έχει θέσει δεσμευτικούς στόχους για το κλίμα και την ενέργεια με σκοπό: πρώτον, τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ΕΕ τουλάχιστον σε ποσοστό 20% κάτω από τα επίπεδα του 1990· δεύτερον, την αύξηση του ποσοστού της ενεργειακής κατανάλωσης που προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές στο 20%· τρίτον, τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης, ώστε να μειωθεί η χρήση της πρωτογενούς ενέργειας κατά 20% σε σχέση με τα προβλεπόμενα επίπεδα.

Η ΕΕ έχει προτείνει να εντείνει σταδιακά τη μείωση των εκπομπών της, από 20% σε 30% έως το 2020, υπό την προϋπόθεση ότι και άλλες σημαντικές οικονομίες θα δεσμευτούν να αναλάβουν το μερίδιο που τους αναλογεί στην παγκόσμια προσπάθεια μείωσης των εκπομπών.

Τον Οκτώβριο του 2014 οι ηγέτες των χωρών της ΕΕ συμφώνησαν σε νέους στόχους για το κλίμα και την ενέργεια με ορίζοντα το 2030. Ανάμεσα στους στόχους αυτούς συγκαταλέγονται οι εξής: πρώτον, οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου να μειωθούν κατά (τουλάχιστον) 40% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990· δεύτερον, το μερίδιο των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας να είναι τουλάχιστον 27%· τρίτον, η ενεργειακή απόδοση να βελτιωθεί κατά τουλάχιστον 27%.

Στο απώτερο μέλλον θα χρειαστούν ακόμη πιο δραστικές μειώσεις των παγκόσμιων εκπομπών ώστε να αποφευχθεί μια επικίνδυνη αλλαγή του κλίματος. Η ΕΕ έχει δεσμευθεί να έχει μειώσει μέχρι το 2050 τις εκπομπές της κατά 80-95% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990 στο πλαίσιο της συλλογικής προσπάθειας των ανεπτυγμένων χωρών για μείωση των εκπομπών.



### **1.7.2. Η μείωση των αερίων του θερμοκηπίου**

Η μείωση των αερίων του θερμοκηπίου αποτελεί θεμελιώδη στόχο της ευρωπαϊκής δράσης. Η ΕΕ ελέγχει τακτικά τις εκπομπές και την απορρόφηση των αερίων χάρη σε ένα μηχανισμό παρακολούθησης. Με σκοπό να μειώσει σταδιακά τις εκπομπές, η ΕΕ έχει επιπλέον θέσει σε εφαρμογή ένα σύστημα που βασίζεται στους κανόνες της αγοράς, στην εμπορία ποσοστώσεων για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, καθώς και σε συγκεκριμένους κανόνες όσον αφορά στα φθοριούχα αέρια του θερμοκηπίου.

Σχετικά με την επιτήρηση και την προσαρμογή στις αναπόφευκτες επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος οι συνέπειες της αλλαγής του κλίματος είναι ήδη αισθητές. Το σύστημα επιτήρησης GMES (Global Earth Observation System) επιτρέπει τον υπολογισμό της έκτασης αυτών των συνεπειών, ενώ ορισμένοι άλλοι κοινοτικοί μηχανισμοί παρέχουν ένα πλαίσιο απόκρισης σε συμβάντα έκτακτης ανάγκης, όπως π.χ. ο μηχανισμός συνεργασίας στον τομέα της πολιτικής προστασίας και τα ειδικά μέτρα για την αντιμετώπιση των πλημμυρών και της ξηρασίας. Η Επιτροπή εξέδωσε το 2007 την Πράσινη Βίβλο για την προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος στην Ευρώπη. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η υπερθέρμανση του πλανήτη, η ΕΕ δεσμεύεται να μειώσει τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 20% έως το 2020 σε σύγκριση με το 1990. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, η ΕΕ έχει εγκρίνει δύο βασικές νομοθετικές πράξεις: Πρώτον, το σύστημα εμπορίας εκπομπών ΕΕ, που καλύπτει περισσότερους από 11.000 σταθμούς παραγωγής ενέργειας και βιομηχανικές μονάδες καθώς επίσης και αεροπορικές εταιρείες. Δεύτερον, την απόφαση επιμερισμού των προσπαθειών, που υποχρεώνει κάθε μία από τις 28 χώρες της ΕΕ να συνεισφέρουν με συγκεκριμένο μερίδιο στον συνολικό στόχο της ΕΕ για μείωση 20%. Αυτό συμβαίνει μέσα από μειώσεις των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου στους περισσότερους τομείς που δεν περιλαμβάνονται στο σύστημα εμπορίας εκπομπών της ΕΕ.

Η Απόφαση 406/2009/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για τον επιμερισμό των προσπαθειών θεσπίζει δεσμευτικούς ετήσιους στόχους για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου για τις χώρες της ΕΕ για την περίοδο 2013-

2020<sup>24</sup>. Οι εν λόγω στόχοι αφορούν εκπομπές από τους περισσότερους τομείς που δεν περιλαμβάνονται στο σύστημα εμπορίας εκπομπών της ΕΕ, όπως οι τομείς των μεταφορών (εκτός της αεροπορίας και της διεθνούς ναυτιλίας), των κτιρίων, της γεωργίας και των αποβλήτων.

Η απόφαση επιμερισμού των προσπαθειών αποτελεί μέρος σειράς πολιτικών και μέτρων για την κλιματική αλλαγή και την ενέργεια, γνωστών ως δέσμη μέτρων για το κλίμα και την ενέργεια, που θα βοηθήσει την Ευρώπη να μετακινηθεί προς μια οικονομία χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών και να αυξήσει την ενεργειακή ασφάλειά της.

Η απόφαση 406/2009/ΕΚ σχετικά με τον επιμερισμό των προσπαθειών θέτει εθνικούς στόχους εκπομπών για το 2020 που εκφράζονται σε ποσοστιαίες αλλαγές σε σχέση με τα επίπεδα εκπομπών του 2005. Επίσης, ορίζει πόσους τόνους εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου μπορεί κάθε χώρα της ΕΕ να εκπέμπει ετησίως από το 2013 έως το 2020 στους τομείς που καλύπτονται από την απόφαση.

Βασικά σημεία της απόφασης αποτελούν: πρώτον, οι στόχοι εκπομπών για το 2020 έχουν οριστεί στη βάση του σχετικού πλούτου των χωρών της ΕΕ (που υπολογίζεται βάσει του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος - κατά κεφαλή ΑΕγχΠ) και κυμαίνονται από μείωση των εκπομπών κατά 20% έως το 2020 (από τα επίπεδα του 2005) για τις πλουσιότερες χώρες της ΕΕ, έως αύξηση 20% για τη λιγότερο πλούσια χώρα, τη Βουλγαρία. Δεύτερον, προκειμένου να διασφαλιστεί σταθερή πρόοδος προς τον στόχο του 2020, η απόφαση επιμερισμού των προσπαθειών θέτει όρια εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για κάθε χώρα ετησίως. Αυτά τα όρια αποκαλούνται ετήσια δικαιώματα εκπομπής. Τρίτον, οι χώρες της ΕΕ μπορούν να δανείζονται το 5% των ετησίων δικαιωμάτων εκπομπής από το επόμενο έτος και να αγοράζουν ετήσια δικαιώματα εκπομπής από άλλες χώρες της ΕΕ ή να αγοράζουν πιστωτικά μόρια από συγκεκριμένο έργο, για παράδειγμα από έργο που βοηθά τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες να μειώσουν τις εκπομπές τους. Εάν μια χώρα της ΕΕ μειώσει

---

<sup>24</sup> Απόφαση αριθ. 406/2009/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Απριλίου 2009, περί των προσπαθειών των κρατών μελών να μειώσουν τις οικείες εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, ώστε να τηρηθούν οι δεσμεύσεις της Κοινότητας για μείωση των εκπομπών αυτών μέχρι το 2020, *ΕΕ L 140* της 5.6.2009, σ. 136.

τις εκπομπές της περισσότερο από αυτό που οφείλει, υπερβαίνοντας έτσι τον στόχο της για το δεδομένο έτος, μπορεί να αποταμιεύσει τα πλεονασματικά ετήσια δικαιώματα εκπομπής και να τα χρησιμοποιήσει αργότερα (έως το 2020) ή να τα πουλήσει σε άλλες χώρες της ΕΕ. Τέταρτον, κάθε χώρα πρέπει να αναφέρει στην Επιτροπή ετησίως τις εκπομπές της και την πρόοδο προς τον στόχο της. Τέλος, εάν μια χώρα εκπέμπει μέσα σε ένα έτος περισσότερα αέρια του θερμοκηπίου από αυτά που της επιτρέπονται, οφείλει να ενημερώσει την Επιτροπή για τον τρόπο με τον οποίον σχεδιάζει να επανέλθει εντός των ορίων και οφείλει να πληρώσει ένα τέλος με τη μορφή αυστηρότερου στόχου εκπομπών για το επόμενο έτος.

### **1.7.3. Σύστημα εμπορίας των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου**

Το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την κλιματική αλλαγή από το 2005. Η ΕΕ έχει θεσπίσει ένα σύστημα εμπορίας των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου για να επιτευχθεί η μείωσή τους με οικονομικά αποδοτικό τρόπο. Με τη βοήθεια του συστήματος αυτού, η ΕΕ και τα κράτη μέλη της επιδιώκουν την εκ μέρους τους τήρηση των οικείων υποχρεώσεων περιορισμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, τις οποίες ανέλαβαν στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Οι εγκαταστάσεις που δραστηριοποιούνται στους τομείς της ενέργειας, της παραγωγής και μεταποίησης των σιδηρούχων μεταλλευμάτων, της εξορυκτικής βιομηχανίας και της παραγωγής χαρτιού και χαρτονιού υπόκεινται υποχρεωτικά στο εν λόγω σύστημα ανταλλαγής δικαιωμάτων.

### **1.7.4. Το πρωτόκολλο του Κιότο και οι κοινοτικές δεσμεύσεις στο πλαίσιο των διεθνών διαπραγματεύσεων**

Σε διεθνές επίπεδο, η ΕΕ πρωτοστατεί στη μάχη κατά της αλλαγής του κλίματος και συμμετέχει ενεργά στις σχετικές διεθνείς διαπραγματεύσεις. Το 1998, υπέγραψε το πρωτόκολλο του Κιότο, για τις κλιματικές μεταβολές, το οποίο αφορά έξι αέρια του θερμοκηπίου. Επιπλέον, για να βοηθήσει τις αναπτυσσόμενες χώρες να

αντεπεξέλθουν στις προκλήσεις της αλλαγής του κλίματος, η ΕΕ ενέκρινε σχετική στρατηγική αναπτυξιακής συνεργασίας.

Το πρωτόκολλο του Κιότο, που διαδέχεται τη σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές μεταβολές, είναι μία από τις σημαντικότερες διεθνείς νομοθετικές πράξεις καταπολέμησης των κλιματικών μεταβολών. Περιλαμβάνει τις δεσμεύσεις των εκβιομηχανισμένων χωρών για τον περιορισμό των οικείων εκπομπών ορισμένων αερίων που συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου, υπεύθυνων για τη θέρμανση του πλανήτη. Στις δεσμεύσεις των κρατών μελών περιλαμβάνεται και αυτή της μείωσης των συνολικών εκπομπών των ανεπτυγμένων χωρών τουλάχιστον κατά 5% για την περίοδο 2008-2012 σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990.

#### **1.7.5. Προτάσεις της Επιτροπής για την αλλαγή του κλίματος**

##### **1.7.5.1. Ανακοίνωση της Επιτροπής για την επιτυχή καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη**

Η ανθρώπινη δραστηριότητα ευθύνεται πρωτίστως για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου η οποία αναμένεται να συνεχιστεί τις επόμενες δεκαετίες και να οδηγήσει στην άνοδο της θερμοκρασίας, σύμφωνα με τη διακυβερνητική ομάδα των Ηνωμένων Εθνών για την αλλαγή του κλίματος, φθάνοντας σε επίπεδα περίπου από + 1,4° Κελσίου έως + 5,8° Κελσίου στο σύνολο του πλανήτη μέχρι το 2100, σε σύγκριση με τις θερμοκρασίες του 1990.

Η Επιτροπή σε Ανακοίνωση που δημοσιεύει το 2005 εκτιμά ότι ορισμένα στοιχεία μιας στρατηγικής σχετικής με την αλλαγή του κλίματος θα έπρεπε να ενσωματωθούν στη μελλοντική στρατηγική της ΕΕ<sup>25</sup>. Η στρατηγική αυτή οφείλει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία: Πρώτον, μεγαλύτερο εύρος στην αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος σε όλες τις ρυπαίνουσες χώρες (με κοινές αλλά διαφοροποιημένες ευθύνες) και σε όλους τους εμπλεκόμενους τομείς (σύνολο των μέτρων μεταφοράς, αποψίλωση των δασών, κλπ.). Δεύτερον, ενίσχυση της

---

<sup>25</sup>Ανακοίνωση της Επιτροπής της 9<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 2005, Επιτυχής καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη, COM (2005) 35, 21.5.2005

καινοτομίας, με βασική προϋπόθεση την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, ιδίως μέσω ενεργών πολιτικών ενίσχυσης που αξιοποιούν την προβλεπόμενη και κανονική αντικατάσταση των υλικών. Τρίτον, χρήση και ενίσχυση των αγοροκεντρικών μέσων, το σύστημα ανταλλαγής δικαιωμάτων εκπομπών. Τέταρτον, καταβολή προσπαθειών προσαρμογής στην αλλαγή του κλίματος, σε προληπτικό και επανορθωτικό επίπεδο, ανάλογα με τους πλέον πληττόμενους οικονομικούς τομείς και περιφέρειες.

Τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν να υλοποιηθούν μέσω των συγκεκριμένων δράσεων: Πρώτον, δέσμευση εφαρμογής των πολιτικών που συμφωνήθηκαν για τον περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά 8% σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990, όπως καθορίζεται στο πρωτόκολλο του Κιότο, των οποίων τα μέτρα απαριθμούνται στην Πράσινη Βίβλο για την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και στην Λευκή Βίβλο για την πολιτική μεταφορών. Δεύτερον, ευαισθητοποίηση των πολιτών. Τρίτον, ενίσχυση της έρευνας για την περαιτέρω εμπάθυνση των γνώσεων των σχετικών με την αλλαγή του κλίματος και των επιπτώσεών του σε πλανητικό και τοπικό επίπεδο. Τέταρτον, ενίσχυση της συνεργασίας με τις τρίτες χώρες σε επιστημονικό επίπεδο μέσω της επεξεργασίας φιλικών προς το κλίμα αναπτυξιακών πολιτικών. Πέμπτον, συνέργεια με τη στρατηγική της Λισαβόνας, ιδίως σε ό, τι αφορά την ενεργειακή απόδοση, τις ανανεώσιμες ενεργειακές μορφές, τις μεταφορές καθώς και τη δέσμευση και αποθήκευση άνθρακα.

Στα οφέλη της προστασίας του περιβάλλοντος, εντάσσεται η πρόληψη των ζημιών που προκαλεί η αλλαγή του κλίματος με την άνοδο της θερμοκρασίας, όπως είναι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και η αύξηση των πλημμύρων, ο περιορισμός των πηγών πόσιμου νερού, τα προβλήματα υγείας, η αλλοίωση των οικοσυστημάτων, οι ζημιές στις οικονομίες που βασίζονται στη γεωργία και στον τουρισμό, ο πολλαπλασιασμός των κινδύνων πυρκαϊών και ακραίων καιρικών φαινομένων (θύελλες, κύματα καύσωνα), η επακόλουθη αύξηση του κόστους και των δαπανών ασφάλισης, κλπ.

#### **1.7.5.2 Ανακοίνωση της Επιτροπής για τον περιορισμό της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη**

Το 2005, η Επιτροπή έθεσε τις βάσεις της στρατηγικής της ΕΕ για την αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος. Η ΕΕ και τα κράτη μέλη επιβεβαίωσαν τον στόχο της ΕΕ περί περιορισμού της ανόδου της μέσης θερμοκρασίας στην επιφάνεια του πλανήτη σε 2°C.

Η έκθεση Stern ή μελέτη PESETA - υπό την αιγίδα του Κοινού Κέντρου Ερευνών - προβλέπει ότι το κόστος από την αύξηση της θερμοκρασίας του περιβάλλοντος θα κυμαινόταν μεταξύ 5 και 20 % του παγκόσμιου ΑΕΠ.

Η αύξηση της θνησιμότητας και της οξύτητας των νοσημάτων λόγω των διακυμάνσεων των θερμοκρασιών, οι βλάβες που οφείλονται στην παρατηρούμενη αύξηση της συχνότητας των πλημμυρών και την άνοδο της στάθμης των θαλάσσιων υδάτων, η επιτάχυνση της απερίμωσης στις χώρες του νότου και η μείωση των αποθεμάτων γλυκών υδάτων υποδηλώνουν την ποικιλομορφία των αρνητικών επιπτώσεων που οφείλονται στην αλλαγή του κλίματος στους πληθυσμούς, στα οικοσυστήματα και στους πόρους, καθώς και στις υποδομές και στην ποιότητα ζωής. Η μελέτη PESETA αναφέρεται ιδιαίτερα στις παρατηρούμενες επιπτώσεις στην Ευρώπη όσον αφορά στη γεωργία, την υγεία του ανθρώπου, τον τουρισμό, τις λεκάνες απορροής και τις ακτές.<sup>26</sup>

---

<sup>26</sup>Μείωση 23% παρουσίασε το ποσοστό εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από το 1990 έως το 2014, σύμφωνα με έκθεση που δημοσιεύτηκε σήμερα από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Περιβάλλοντος (ΕΟΠ). Ο τίτλος της έκθεσης είναι «Trends and projections in Europe 2015» (Τάσεις και προβλέψεις στην Ευρώπη το 2015). Υπενθυμίζεται πως ο στόχος του πρωτοκόλλου του Κιότο για τη δεύτερη περίοδο δέσμευσης, από το 2013 έως το 2020 είναι η μείωση κατά 20% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ΕΕ. «Η έκθεση μας δείχνει ότι η ΕΕ βρίσκεται στον σωστό δρόμο προς την επίτευξη των στόχων της για το κλίμα το 2020», δήλωσε ο εκτελεστικός διευθυντής του ΕΟΠ Χανς Μπρόνινγκς, προσθέτοντας πως από την έκθεση προκύπτει ότι, για την επίτευξη των μακροπρόθεσμων στόχων για το 2030 και το 2050, «χρειάζεται θεμελιώδης αλλαγή του τρόπου με τον οποίο παράγουμε και χρησιμοποιούμε την ενέργεια στην Ευρώπη». Επιπλέον, η έκθεση του ΕΟΠ καταδεικνύει ότι, σύμφωνα με κατά προσέγγιση εκτιμήσεις για το 2014, οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου μειώθηκαν κατά 4 % το 2014 σε σύγκριση με το 2013, φτάνοντας στα χαμηλότερα επίπεδα που έχουν καταγραφεί. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ασυνήθιστα ζεστό έτος, γεγονός που μείωσε την ενεργειακή ζήτηση. Οι τελευταίες προβλέψεις των κρατών μελών δείχνουν ότι η ΕΕ έχει στόχο τη μείωση κατά 24 % έως το 2020 με τα μέτρα που ισχύουν σήμερα, και κατά 25 % με πρόσθετα μέτρα που προγραμματίζονται ήδη στα κράτη μέλη. Οι μειώσεις των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου προβλέπεται να συνεχιστούν και μετά το 2020, αλλά με βραδύτερο ρυθμό. Σύμφωνα με τις προβλέψεις που υπέβαλαν τα κράτη μέλη, οι σχεδιαζόμενες μειώσεις εκτιμάται ότι θα μειώσουν τις εκπομπές έως το 2030 κατά ποσοστό μεταξύ 27 % (με τα ισχύοντα μέτρα) και 30 % (με πρόσθετα μέτρα που προγραμματίζονται ήδη από τα κράτη μέλη) κάτω από τα επίπεδα του 1990. Συνεπώς, θα χρειαστεί να τεθούν σε εφαρμογή νέες πολιτικές για την επίτευξη του στόχου μείωσης κατά 40 % έως το 2030. «Τα αποτελέσματα αυτά μιλούν από μόνα τους. Η ΕΕ επέτυχε να μειώσει τις εκπομπές κατά 23 % μεταξύ του 1990 και του 2014, ενώ κατά την ίδια περίοδο η

Από την ανάληψη της δέουσας δράσης στον τομέα της αλλαγής του κλίματος προκύπτουν σημαντικά οφέλη και στον τομέα της αποφυγής των ζημιών, όπως μείωση της χρήσης των ορυκτών ενεργειακών πόρων (ιδίως του πετρελαίου και του φυσικού αερίου), μείωση των εκπομπών CO<sub>2</sub> που συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας του αέρα, δημιουργώντας έτσι τεράστια κέρδη για την υγεία.

Η Επιτροπή προτείνει την εκ μέρους της ΕΕ έγκριση των στόχων μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου<sup>27</sup>. Καλεί την ΕΕ να υιοθετήσει ως στόχο, στο πλαίσιο των διεθνών διαπραγματεύσεων, την κατά 30 % μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στις αναπτυσσόμενες χώρες (ως προς τα επίπεδα του 1990) έως το 2020. Η ΕΕ, μέχρι να συναφθεί η διεθνής συμφωνία και υπό την επιφύλαξη των θέσεων που θα λάβει κατά τις διεθνείς διαπραγματεύσεις, επιβάλλεται να προβεί πάραυτα σε ρητή και ανεξάρτητη δέσμευση υπέρ της μείωσης των εσωτερικών της εκπομπών τουλάχιστον κατά 20 % μέχρι το 2020.

Σύμφωνα με τη στρατηγική ανάλυση της ενεργειακής πολιτικής της ΕΕ, η Επιτροπή συνιστά τη λήψη των κάτωθι ενεργειακών μέτρων: πρώτον, επίτευξη της κατά 20 % βελτίωσης της αποτελεσματικής αξιοποίησης της ενέργειας στην ΕΕ μέχρι το 2020· δεύτερον, αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας κατά 20 % μέχρι το 2020· τρίτον, ανάπτυξη πολιτικής για την αποθήκευση του άνθρακα σε γεωλογικούς σχηματισμούς με στόχο τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος.

Η Επιτροπή ζητεί από το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο να εγκρίνουν τις προτάσεις της σχετικά με τη μείωση των εκπομπών στον τομέα των μεταφορών, όπως των αεροπορικών, των τουριστικών οχημάτων, των οδικών και θαλάσσιων ενισχύοντας παράλληλα τα βιοκαύσιμα.

Η Επιτροπή προτάσσει τη δέσμευση των αναπτυσσόμενων χωρών ως προς τον περιορισμό της αύξησης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου μέσω των κάτωθι

---

οικονομία αναπτύχθηκε κατά 46 %. Έχουμε αποδείξει με συνέπεια ότι η προστασία του κλίματος και η οικονομική ανάπτυξη συμβαδίζουν. Αποστέλλουμε ισχυρό μήνυμα ενόψει της Διάσκεψης για το κλίμα στο Παρίσι ότι η Ευρώπη τηρεί τις δεσμεύσεις της και ότι οι πολιτικές μας για το κλίμα και την ενέργεια είναι αποτελεσματικές», δήλωσε ο αρμόδιος επίτροπος για τη Δράση για το Κλίμα και την Ενέργεια, Μιγκέλ Αρίας Κανιέτε.

<sup>27</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής της 9<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 2007, Περιορισμός της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη σε αύξηση της θερμοκρασίας κατά 2<sup>ο</sup> C – η πορεία προς το 2020 και μετέπειτα, COM (2007) 2 τελικό, [δεν έχει δημοσιευθεί στην επίσημη εφημερίδα].

αξόνων: πρώτον, επέκταση του μηχανισμού καθαρής ανάπτυξης που προβλέπει το πρωτόκολλο του Κιότο, ώστε να καλύπτονται ολόκληροι εθνικοί τομείς· δεύτερον, βελτιωμένη πρόσβαση στη χρηματοδότηση ώστε να καταστεί δυνατό για τις αναπτυσσόμενες χώρες να αποκτήσουν εγκαταστάσεις της καθαρότερης δυνατής ενεργειακής παραγωγής· τρίτον, δημιουργία συστημάτων εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής για ορισμένους βιομηχανικούς τομείς· τέταρτον, ανάληψη των ενδεδειγμένων ποσοτικοποιημένων δεσμεύσεων εκ μέρους των χωρών που έχουν ήδη επιτύχει επίπεδα ανάπτυξης· και τέλος, ουδεμία ανάληψη υποχρεώσεων για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Τέλος, η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί συνέχεια της ανακοίνωσης του 2005 με την οποία τέθηκαν οι βάσεις της μελλοντικής στρατηγικής αντιμετώπισης της αλλαγής του κλίματος. Τα προτεινόμενα μέτρα στην παρούσα στρατηγική συνδέονται άμεσα με το «ενεργειακό πακέτο» που δημοσίευσε η Επιτροπή και το οποίο καθορίζει μια νέα ευρωπαϊκή πολιτική ενέργειας και συγκεκριμένους αριθμητικούς στόχους.

## **1.8. Ειδικά μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος**

### **1.8.1. Αειφόρος ανάπτυξη**

Σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό, αειφόρος ανάπτυξη είναι η «ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες», με άλλα λόγια η μέριμνα ώστε η σημερινή οικονομική μεγέθυνση να μην υπονομεύει τις δυνατότητες μεγέθυνσης των μελλοντικών γενεών. Η αειφόρος ανάπτυξη έχει επομένως τρεις συνιστώσες που απαιτούν ισόρροπη πολιτική συνεκτίμηση: οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική. Η στρατηγική για την αειφόρο ανάπτυξη, που εγκρίθηκε το 2001 και αναθεωρήθηκε το 2005, συμπληρώνεται, μεταξύ άλλων, από την αρχή της ένταξης των περιβαλλοντικών προβληματισμών στις ευρωπαϊκές πολιτικές που έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον.

Η στρατηγική αυτή διαμορφώνει ένα πλαίσιο δράσης το οποίο αποβλέπει στη μείωση των πιέσεων επί του περιβάλλοντος, οι οποίες απορρέουν από την παραγωγή και κατανάλωση φυσικών πόρων, χωρίς να επιβαρύνεται η οικονομική



ανάπτυξη. Οι πτυχές που συνδέονται με τους πόρους θα ενσωματωθούν σε όλες τις κατάλληλες πολιτικές και θα ληφθούν ειδικά μέτρα, ιδιαίτερα δε η δημιουργία ενός κέντρου δεδομένων και δεικτών, η ανάπτυξη ενός ευρωπαϊκού φόρουμ και η σύσταση διεθνούς ομάδας εμπειρογνομόνων<sup>28</sup>.

Η στρατηγική αυτή καθορίζει τις κατευθύνσεις της δράσης της για την επόμενη 25ετία, με στόχο την αποδοτικότερη και πλέον αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων καθ' όλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής τους.

Στόχος της στρατηγικής είναι ο περιορισμός των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που έχει η χρήση των φυσικών πόρων (εξάντληση των πόρων και ρύπανση), τηρουμένων, εκ παραλλήλου, των στόχων που ορίστηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας όσον αφορά στην οικονομική ανάπτυξη και την απασχόληση. Εμπλέκονται εν προκειμένω όλοι οι τομείς οι οποίοι καταναλώνουν πόρους, με στόχο τη βελτίωση της αποδοτικότητας των πόρων, τον περιορισμό των περιβαλλοντικών επιπτώσεών τους και την υποκατάσταση των εξαιρετικά ρυπογόνων πόρων με εναλλακτικές λύσεις.

Στο στάδιο αυτό δεν έχει καθοριστεί κανένας αριθμητικός στόχος, πλην όμως η στρατηγική προβλέπει τη δυνατότητα καθορισμού τέτοιων στόχων κατά τη διάρκεια των προσεχών ετών, όταν το γνωστικό επίπεδο για την φύση των πόρων και οι δείκτες της εξέλιξής τους θα έχουν επαρκώς αναπτυχθεί ώστε να είναι εκμεταλλεύσιμοι.

Η στρατηγική αποβλέπει στη μείωση των περιβαλλοντικών πιέσεων σε κάθε στάδιο του κύκλου ζωής των πόρων, γεγονός που περιλαμβάνει την εξόρυξη ή λήψη τους, τη χρήση και την τελική διάθεσή τους. Το ζητούμενο είναι λοιπόν η ενσωμάτωση της αντίληψης του κύκλου ζωής και των επιπτώσεων που αφορούν στους πόρους στις σχετικές πολιτικές.

Στο μέλλον η προσέγγιση αυτή θα στηριχθεί, συστηματικά, στο σύνολο των περιβαλλοντικών πολιτικών. Έχει ήδη ενσωματωθεί σε ορισμένα μέτρα, όπως π.χ. η θεματική στρατηγική όσον αφορά στα απόβλητα. Ορισμένες δράσεις, όπως η

---

<sup>28</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 21<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 2005, με τίτλο: «Θεματική στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων» [COM(2005) 670 - Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα].

ολοκληρωμένη πολιτική προϊόντων το σχέδιο δράσης για τις οικοτεχνολογίεςσυμπληρώνουν μια τέτοια προσέγγιση.

Εξάλλου, οι μη περιβαλλοντικές πολιτικές που συνεπάγονται την κατανάλωση πόρων οφείλουν, επίσης, να ενσωματώνουν την εν λόγω προσέγγιση. Μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή έχουν ήδη θεσπιστεί, ιδίως στους τομείς των μεταφορών και της ενέργειας. Εξάλλου, η προσφυγή στις μελέτες επιπτώσεων θα είναι καθοριστικής σημασίας σε ορισμένους βιομηχανικούς τομείς ή τομείς υποδομών.

Προκειμένου να ενισχυθούν οι γνώσεις οι σχετικές με τη χρήση των πόρων και των περιβαλλοντικών επιπτώσεών τους, η στρατηγική προτείνει τη σύσταση κέντρου δεδομένων σχετικού με τους φυσικούς πόρους, του οποίου τη διαχείριση αναλαμβάνει η Επιτροπή. Το εν λόγω κέντρο δεδομένων συγκεντρώνει τις πληροφορίες που θα προέρχονται από διάφορους οργανισμούς ανάλυσης και έρευνας (στο πλαίσιο της Επιτροπής και αλλού). Θα διευκολύνει την ανταλλαγή πληροφοριών και τη διάθεσή τους για τους λαμβάνοντες τις πολιτικές αποφάσεις.

Η Επιτροπή προβλέπει την κατάρτιση δεικτών που επιτρέπουν την περιοδική παρακολούθηση και αξιολόγηση της προόδου στην επίτευξη του στόχου της στρατηγικής. Οι εν λόγω δείκτες αφορούν στη βελτίωση της χρηστικής αποδοτικότητας των πόρων, τον διαχωρισμό της χρήσης των πόρων και των επιπτώσεών τους στο περιβάλλον, καθώς και τον διαχωρισμό μεταξύ των επιπτώσεων στο περιβάλλον και στη οικονομική ανάπτυξη.

Από πλευράς τους, τα κράτη μέλη καλούνται να θεσπίσουν μέτρα και προγράμματα σε εθνικό επίπεδο. Τα κράτη μέλη θα τύχουν συνδρομής με τη σύσταση ενός φόρουμ ανταλλαγής πληροφοριών, το οποίο θα συγκεντρώσει τους εκπροσώπους των κρατών μελών και της Επιτροπής και, ενδεχομένως, και άλλους συντελεστές.

Η Επιτροπή προτείνει τη σύσταση διεθνούς ομάδας εμπειρογνομόνων σε συνεργασία με τις κατάλληλες διεθνείς οργανώσεις, ιδίως δε υπό το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (United Nations Environment Programme-UNEP). Η εν λόγω ομάδα εργασίας είναι, ιδίως, επιφορτισμένη με την ανάπτυξη των γνώσεων σχετικά με την παγκόσμια διάσταση της αειφόρου χρήσης των πόρων και

με την παροχή επιστημονικών συμβουλευτικών υπηρεσιών προς τις εκβιομηχανισμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Ο τρέχων ρυθμός κατανάλωσης των πόρων και η περιβαλλοντική πίεση που τον συνοδεύει δεν έχουν αειφόρο χαρακτήρα: παρά τις τεχνικές βελτιώσεις, η αύξηση της κατανάλωσης πόρων υπήρξε, συχνά, ταχύτερη απ'ότι η πρόοδος σε περιβαλλοντικό επίπεδο ή η αύξηση της παραγωγικότητας. Η τάση αυτή κινδυνεύει να επιταχυνθεί με τη βιομηχανική ανάπτυξη ορισμένων χωρών, όπως είναι η Κίνα ή η Ινδία. Ως εκ τούτου, ο κίνδυνος εξάντλησης των πόρων και ρύπανσης που προκαλείται από την αλόγιστη χρήση των εν λόγω πόρων, συνιστούν ολοένα και μεγαλύτερη απειλή για το περιβάλλον μας.

Προκειμένου να αναστραφούν οι μη αειφόρες τάσεις, να παύσει η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και να διαφυλαχθούν οι βασικές υπηρεσίες που παρέχονται από τους φυσικούς πόρους, η πολιτική περιβάλλοντος πρέπει να υπερβεί τις απλές κανονιστικές ρυθμίσεις της ρύπανσης (έλεγχος των ρυπαινοσών εκπομπών και των αποβλήτων).

Η παρούσα στρατηγική, χάρη στην προσέγγισή της η οποία στηρίζεται στον κύκλο ζωής των πόρων και την από κοινού αξιοποίηση φερέγγυων πληροφοριών, αναμένεται να συμβάλλει στη βελτίωση της οικολογικής αποδοτικότητας της χρήσης των πόρων και στην στροφή προς πλέον αειφόρους τρόπους παραγωγής και κατανάλωσης.

Η στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων αποτελεί μία από τις επτά θεματικές στρατηγικές που προβλέπονται για το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον που εγκρίθηκε το 2002<sup>29</sup>.

### **1.8.2. Διαχείριση των αποβλήτων**

---

<sup>29</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 1<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 2003, με τίτλο: «Προς μια θεαματική στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων» (COM(2003) 572)—[Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα]. Η ΕΕ εκθέτει τις βασικές αρχές χάραξης μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής για τη μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της εκμετάλλευσης των πόρων, βάσει της κατάστασης των πόρων και των τρεχουσών πολιτικών.

Η κοινοτική πολιτική θεωρεί τα απορρίμματα ως «προϊόν» του οποίου η παραγωγή πρέπει να αποφεύγεται, αλλά ταυτόχρονα να ανακυκλώνεται και να απενεργοποιείται. Στα κράτη μέλη παράγονται 2 δισ. τόνοι αποβλήτων ετησίως, ποσότητα που αφενός περιλαμβάνει και ιδιαιτέρως επικίνδυνα απόβλητα, αφετέρου αυξάνεται συνεχώς. Για τη συντονισμένη διαχείριση των αποβλήτων και με στόχο τον περιορισμό της παραγωγής τους η Οδηγία 75/442/ΕΟΚ<sup>30</sup> ρυθμίζει τα σχετικά με τα στερεά απόβλητα. Σειρά Οδηγιών αναφέρεται στη διαχείριση των απορριμμάτων όπως τα οικιακά απορρίμματα, τα βιομηχανικά απόβλητα, τα κατάλοιπα της διύλισης, η φύρα των αγροτικών προϊόντων. Η αποθήκευση των αποβλήτων δεν αποτελεί βιώσιμη λύση, η δε καταστροφή τους δεν συνιστά ικανοποιητική επιλογή, επειδή συνεπάγεται απορρίψεις και αφήνει πολύ πυκνά και ρυπογόνα κατάλοιπα. Η καλύτερη λύση εξακολουθεί να είναι η πρόληψη της δημιουργίας των αποβλήτων αυτών και η επανεισαγωγή τους στον κύκλο των προϊόντων μέσω της ανακύκλωσης των συστατικών τους στοιχείων, στις περιπτώσεις που υπάρχουν λύσεις οικολογικά και οικονομικά βιώσιμες. Για τα τοξικά και επικίνδυνα απόβλητα η Οδηγία 91/689/ΕΟΚ<sup>31</sup> περιλαμβάνει κατάλογο ουσιών των οποίων η συλλογή απαιτεί ιδιαίτερες προφυλάξεις. Η μεταφορά αποβλήτων στο εσωτερικό της Κοινότητας καθώς και κατά την είσοδο και έξοδο από την Κοινότητα αποτέλεσε αντικείμενο του Κανονισμού 259/93<sup>32</sup>. Με την Οδηγία 67/548/ΕΟΚ<sup>33</sup> ρυθμίζονται θέματα ταξινόμησης, συσκευασίας και επισήμανσης των επικίνδυνων ουσιών και το κράτος μέλος οφείλει να ενεργεί ως εκπρόσωπος των υπολοίπων όταν επιτρέπει την εισαγωγή στο έδαφός του ενός νέου χημικού προϊόντος. Σοβαρά βιομηχανικά ατυχήματα, όπως εκείνο του Seveso οδήγησαν στη

---

<sup>30</sup> Οδηγία-πλαίσιο για τα στερεά απόβλητα, *EE L 194* της 25.7.1975, σ. 39.

<sup>31</sup> Οδηγία 91/689/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1991 για τα επικίνδυνα απόβλητα, *EE L 377* της 31.12.1991, σ. 20.

<sup>32</sup> Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 259/93 του Συμβουλίου της 1<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 1993 σχετικά με την παρακολούθηση και τον έλεγχο των μεταφορών αποβλήτων στο εσωτερικό της Κοινότητας καθώς και κατά την είσοδο και έξοδό τους, *EE L 30* της 06.02.1993, σ. 1.

<sup>33</sup> Οδηγία 67/548/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27<sup>ης</sup> Ιουνίου 1967 περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν στην ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση των επικινδύνων ουσιών, *EE L 196* της 16.8.1967, σ. 1.

λήψη κοινοτικών μέτρων όπως η Οδηγία 96/82/ΕΚ για τον έλεγχο των κινδύνων που προέρχονται από σοβαρά ατυχήματα ορισμένων βιομηχανικών δραστηριοτήτων<sup>34</sup>.

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τρόποι διάθεσης των αποβλήτων. Η ταφή τους στο έδαφος, γνωστή και ως υγειονομική ταφή, είναι σύμφωνα με την Οδηγία 1999/31/ΕΚ ο λιγότερο βιώσιμος περιβαλλοντικά τρόπος και θα πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο<sup>35</sup>. Η Οδηγία αποσκοπεί στην κατά το δυνατόν πρόληψη ή μείωση των αρνητικών επιπτώσεων της υγειονομικής ταφής στα επιφανειακά και υπόγεια ύδατα, το έδαφος, την ατμόσφαιρα ή την ανθρώπινη υγεία, μέσω της θέσπισης αυστηρών τεχνικών απαιτήσεων.

Οι χώροι υγειονομικής ταφής χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: πρώτον, σε χώρους ταφής επικίνδυνων αποβλήτων· δεύτερον, σε χώρους ταφής μη επικίνδυνων αποβλήτων· και τρίτον, σε χώρους ταφής αδρανών αποβλήτων (απόβλητα που δεν αποσυντίθενται ούτε καίγονται, όπως το χαλίκι, η άμμος και η πέτρα).

Οι κυβερνήσεις των χωρών της ΕΕ οφείλουν να εφαρμόζουν εθνικές στρατηγικές για τη σταδιακή μείωση της ποσότητας βιοαποδομήσιμων αποβλήτων που καταλήγουν σε χώρους υγειονομικής ταφής. Τα βιοαποδομήσιμα απόβλητα αποτελούν την πλειοψηφία των οικιακών απορριμμάτων φτάνοντας το 40-60%. Είναι όλα τα οργανικής προέλευσης απόβλητα. Σε αυτά ανήκουν τα υπολείμματα τροφών, τα πράσινα απόβλητα των κήπων (κλαδέματα, φύλλα, χορτάρι κλ.π.), οι στάχτες από τα τζάκια, φίλτρα καφέ, τσάγια κ.λπ. Το 2002 υπολογίζεται ότι παράχθηκαν στην ΕΕ 241 εκατομμύρια τόνοι οικιακών απορριμμάτων. Αν λάβουμε υπόψη μας τα παραπάνω ποσοστά, τότε καταλήγουμε ότι παράχθηκαν 96,4 με 144,6 εκατομμύρια τόνοι οργανικών αποβλήτων. Κύρια πηγή παραγωγής οργανικών αποβλήτων είναι τα σπίτια, αλλά ένα μεγάλο ποσοστό προέρχεται και από τις δημοτικές δραστηριότητες (πάρκα, άλση, δεντροστοιχίες κ.α.). Στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα απόβλητα αυτά καταλήγουν σε χώρους υγειονομικής ταφής ή ακόμη χειρότερα σε ανεξέλεγκτες χωματερές. Η ταφή τους χωρίς προηγούμενη

---

<sup>34</sup> Οδηγία 96/82/ΕΚ του Συμβουλίου της 9<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1996 για την αντιμετώπιση των κινδύνων μεγάλων ατυχημάτων σχετιζόμενων με επικίνδυνες ουσίες, *ΕΕ L 10* της 14.1.1997, σ. 13.

<sup>35</sup> Οδηγία 1999/31/ΕΚ του Συμβουλίου, της 26<sup>ης</sup> Απριλίου 1999, περί υγειονομικής ταφής των αποβλήτων, *ΕΕ L 182* της 16.07.1999

επεξεργασία καταλαμβάνει πολύτιμο χώρο στους ΧΥΤΑ και παράγει μεθάνιο (CH<sub>4</sub>) που είναι υπεύθυνο σε μεγάλο βαθμό για το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Σύμφωνα λοιπόν, με την Οδηγία 1999/31/ΕΚ για την Υγειονομική Ταφή των Αποβλήτων, στους Χώρους Υγειονομικής Ταφής μη επικινδύνων αποβλήτων πρέπει να καταλήγουν υπολείμματα και όχι ανεπεξέργαστα απόβλητα, ενώ τίθενται ποσοτικοί στόχοι και χρονοδιάγραμμα για να μειωθούν σταδιακά τα οργανικά (αποφάγια και κλαδέματα) απόβλητα κατά 25%, 50% και 65% μέσα σε 5, 8 και 13 χρόνια αντίστοιχα (σε σχέση με το 1995).

Οι εγκαταστάσεις των χώρων υγειονομικής ταφής μπορούν να μην δέχονται μεταχειρισμένα ελαστικά αυτοκινήτων ή υγρά, εύφλεκτα, εκρηκτικά ή διαβρωτικά απόβλητα ή απόβλητα νοσοκομείων και προερχόμενα από ιατρικές ή κτηνιατρικές εγκαταστάσεις. Στους χώρους υγειονομικής ταφής πραγματοποιείται διάθεση μόνον αποβλήτων που έχουν υποστεί επεξεργασία και να γίνονται δεκτά τα αστικά απόβλητα που συνιστούν μη επικίνδυνα απόβλητα. Οι εθνικές αρχές πρέπει να διασφαλίζουν ότι η τιμή που χρεώνουν οι φορείς εκμετάλλευσης για τη διάθεση αποβλήτων καλύπτει όλες τις δαπάνες που απαιτούνται από την έναρξη έως την παύση λειτουργίας του χώρου υγειονομικής ταφής. Οι φορείς εκμετάλλευσης αυτών των χώρων πρέπει να υποβάλλουν αίτηση για χορήγηση άδειας και να προσκομίζουν συγκεκριμένα στοιχεία προς έγκριση.

Τέλος, στις 16 Απριλίου 2014 η ΕΕ εξέδωσε την Οδηγία 2014/52/ΕΕ για τη βελτίωση της ποιότητας της διαδικασίας εκτίμησης του περιβαλλοντικού αντίκτυπου που τροποποιεί την Οδηγία 2011/92/ΕΕ<sup>36</sup>. Αυτό ήταν απαραίτητο προκειμένου να διασφαλιστεί η συνέπεια και οι συνέργειες με ευρωπαϊκά νομοθετήματα και πολιτικές σε άλλους τομείς. Επιπρόσθετα, η Απόφαση 2003/33/ΕΚ καθορίζει τα κριτήρια και τις διαδικασίες για την αποδοχή των αποβλήτων στους χώρους υγειονομικής ταφής.

---

<sup>36</sup>Οδηγία 2014/52/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16<sup>ης</sup> Απριλίου 2014, για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, *ΕΕ L 124* της 25.4.2014, σελ. 1

### 1.8.3. Ατμοσφαιρική ρύπανση

Πέραν της αντιμετώπισης των εκπομπών αερίων του φαινομένου του θερμοκηπίου, που ευθύνονται για την αλλαγή του κλίματος, η περιβαλλοντική νομοθεσία έχει επίσης ως βασικό στόχο τη βελτίωση της ποιότητας του ατμοσφαιρικού αέρα, του οποίου η ρύπανση ευθύνεται, μεταξύ άλλων, για βλάβες στην υγεία του ανθρώπου και δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον, όπως η οξίνιση και ο ευτροφισμός. Η ευρωπαϊκή πολιτική καλύπτει τα διάφορα είδη ρύπων και τις πηγές τους. Παράλληλα, το 2005 η Επιτροπή πρότεινε θεματική στρατηγική με σκοπό τη μείωση, έως το 2020, των θανάτων που συνδέονται με την ατμοσφαιρική ρύπανση, κατά 40% έναντι των επιπέδων του 2000. Πλείονα κοινοτικά μέτρα αποσκοπούν στην προστασία της ατμόσφαιρας από τις εκπομπές κινητήρων των οχημάτων και ιδίως του μονοξειδίου του άνθρακα. Γενικότερα τις εκπομπές ρύπων από βιομηχανικές εγκαταστάσεις έχουν ως αντικείμενο σειρά Οδηγιών, όπως η Οδηγία 2001/80/ΕΚ<sup>37</sup>. Στόχος τους αποτελεί η μείωση της μεγάλης χρήσης καυσίμων και η μείωση του διοξειδίου του θείου και των αιρουμένων σωματιδίων.

### 1.8.4. Προστασία και διαχείριση των υδάτων

Οι θάλασσες και οι ωκεανοί καλύπτουν το 70% της επιφάνειας της Γης και παράγουν περίπου τα τρία τέταρτα του οξυγόνου. Ο άνθρωπος, όμως, μπορεί να χρησιμοποιήσει άμεσα μόνο το 1% του νερού, ενώ πολλές από τις δραστηριότητές του ασκούν σημαντική πίεση στον φυσικό αυτό πόρο. Το νερό που έχει ρυπανθεί, ανεξάρτητα από την πηγή της ρύπανσής του, επιστρέφει με κάποιον τρόπο στη φύση - κυρίως στη θάλασσα και στους υδροφόρους ορίζοντες - και, επομένως, μπορεί να προκαλέσει βλάβες στην υγεία του ανθρώπου και στο περιβάλλον. Μια από τις σημαντικότερες νομοθετικές ρυθμίσεις στον συγκεκριμένο τομέα είναι η οδηγία-πλαίσιο 2000/60/ΕΚ<sup>38</sup> που αφορά στα εσωτερικά ύδατα (υπόγεια, επιφανειακά κ.λπ.) και αποβλέπει στην καλή οικολογική και χημική ποιότητα των εν

<sup>37</sup> Οδηγία 2001/80/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 2001, για τον περιορισμό των εκπομπών στην ατμόσφαιρα ορισμένων ρύπων *EE L 309* της 27.11.2001, σ. 1.

<sup>38</sup> Οδηγία 2000/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 2000 για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων, *EE L 327* της 22.12.2000, σελ. 1

λόγω υδάτων. Ειδική είναι η μέριμνα για την ποιότητα του πόσιμου νερού (Οδηγία 98/83/ΕΚ)<sup>39</sup>, τις εκχύσεις τοξικών ουσιών στα ύδατα, για τα ύδατα της κολύμβησης κ.λπ. Ως προς τα θαλάσσια ύδατα η κοινοτική μέριμνα εστιάζεται στην προστασία των θαλασσών από τη ρύπανση και κυρίως όταν η πρόκληση προέρχεται από τα δεξαμενόπλοια, για τα οποία θεσπίστηκαν μέτρα ασφαλείας, όπως ο Κανονισμός 417/0/ΕΚ<sup>40</sup> και η Οδηγία 79/116/ΕΟΚ<sup>41</sup>. Στην προστασία των θαλασσιών υδάτων αναφέρονται και διεθνείς συνθήκες, στις οποίες συμμετέχει η ΕΕ, όπως η Συνθήκη της Βαρκελώνης για την προστασία της Μεσογείου.

### **1.8.5. Προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας: Φυσικοί οικοτόποι (Natura 2000)**

Η ένταση της αστικοποίησης και η αύξηση των υποδομών, η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η κάθε είδους ρύπανση και η εισαγωγή ξενικών ειδών στα οικοσυστήματα βλάπτουν σοβαρά τη βιοποικιλότητα. Έτσι, στο σύνολο της ευρωπαϊκής ηπείρου, απειλούνται το 42% των θηλαστικών, το 15% των πτηνών και το 52% των ψαριών του γλυκού νερού. Παράλληλα, πάνω από 1.000 είδη φυτών και ζώων απειλούνται με εξαφάνιση ή τελούν υπό εξαφάνιση (χελώνα *careta-careta*). Επιδιώκοντας να προστατεύσει τη βιοποικιλότητα και να αντιμετωπίσει την εξαφάνιση ζωικών και φυτικών ειδών, η Ευρωπαϊκή Ένωση δημιούργησε, μεταξύ άλλων, ένα τεράστιο δίκτυο προστατευόμενων περιοχών, το Natura 2000, και συμπεριέλαβε την προστασία της βιοποικιλότητας μεταξύ των βασικών στόχων του έκτου προγράμματος δράσης για το περιβάλλον (Οδηγία 92/43/ΕΟΚ)<sup>42</sup>.

Η συνεχής υποβάθμιση των φυσικών οικοτόπων και οι κίνδυνοι που απειλούν ορισμένα είδη συνιστούν πρωταρχικό μέλημα της περιβαλλοντικής πολιτικής της

---

<sup>39</sup> Οδηγία 98/83/ΕΚ του Συμβουλίου, της 3<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 1998, σχετικά με την ποιότητα των νερών που προορίζονται για την ανθρώπινη κατανάλωση [Πράξη (εις) τροποποίησης], *EE L 330* της 5.12.1998

<sup>40</sup> Κανονισμός ΕΚ αριθ. 1726/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Ιουλίου 2003 για τροποποίηση του Κανονισμού ΕΚ αριθ. 417/2002 για την εσπευσμένη σταδιακή καθιέρωση απαιτήσεων διπλού κύτους ή ισοδύναμου σχεδιασμού για τα πετρελαιοφόρα μονού κύτους, *EE L 249* της 1.10.2003, σ. 1.

<sup>41</sup> Οδηγία 79/116/ΕΟΚ περί των ελάχιστων προδιαγραφών για ορισμένα δεξαμενόπλοια που εισέρχονται ή εξέρχονται από κοινοτικούς λιμένες, *EE L 33* της 8.2.1979, σ. 33.

<sup>42</sup> Οδηγία 92/43/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21<sup>ης</sup> Μαΐου 1992 για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας, *EE L 206* της 22.07.1992, σ. 7.



Ένωσης. Η συγκεκριμένη Οδηγία, που αποκαλείται Οδηγία «φυσικών οικοτόπων» σκοπό έχει να συμβάλλει στην διατήρηση της βιοποικιλότητας στα κράτη μέλη, ορίζοντας ένα κοινό πλαίσιο για την διατήρηση των οικοτόπων, των φυτών και των ζώων κοινοτικού ενδιαφέροντος.

Με την Οδηγία περί οικοτόπων συνίσταται το δίκτυο «Natura 2000». Το δίκτυο αυτό είναι το μεγαλύτερο οικολογικό δίκτυο παγκοσμίως. Αποτελείται από «ειδικές ζώνες διατήρησης» που έχουν χαρακτηριστεί από τα κράτη μέλη δυνάμει της παρούσας Οδηγίας. Περιλαμβάνει επίσης ζώνες ειδικής προστασίας που έχουν ταξινομηθεί σύμφωνα με τις διατάξεις της Οδηγίας περί πτηνών 2009/147/ΕΚ<sup>43</sup>.

Τα παραρτήματα I και II της Οδηγίας περιλαμβάνουν τον τύπο οικοτόπων και τα είδη των οποίων η διατήρηση απαιτεί τον χαρακτηρισμό περιοχών ως ειδικών ζωνών διατήρησης. Ορισμένα από αυτά ορίζονται ως τύποι οικοτόπων ή ειδών «προτεραιότητας» λόγω του ότι διατρέχουν κίνδυνο εξαφάνισης. Στο παράρτημα IV απαριθμούνται τα ζωικά και φυτικά είδη που απαιτούν ιδιαίτερα αυστηρή προστασία.

Ο χαρακτηρισμός των ειδικών ζωνών διατήρησης γίνεται σε τρία στάδια. Βασιζόμενο στα κριτήρια που ορίζονται στα παραρτήματα, κάθε κράτος μέλος προτείνει έναν κατάλογο τόπων όπου απαντώνται φυσικοί οικοτόποι και άγρια ζωικά και φυτικά είδη. Βάσει των εθνικών καταλόγων και σε συμφωνία με καθένα από τα κράτη μέλη, η Επιτροπή εκδίδει κατάλογο τόπων κοινοτικής σημασίας για καθεμία από τις εννέα βιογεωγραφικές περιοχές της ΕΕ (αλπική, ατλαντική, Μαύρης Θάλασσας, αρκτική, ηπειρωτική, μακαρονησιακή, μεσογειακή, παννονιακή και στεπική). Μέσα σε μια εξαετία το αργότερο από την επιλογή ενός τόπου ως κοινοτικής σημασίας, το οικείο κράτος μέλος χαρακτηρίζει τον εν λόγω τόπο ως ειδική ζώνη διατήρησης.

Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η Επιτροπή διαπιστώνει ότι ένας τόπος, στον οποίο υπάρχει τύπος φυσικού οικοτόπου ή είδος προτεραιότητας, δεν έχει περιληφθεί σε

---

<sup>43</sup>Οδηγία 2009/147/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Νοεμβρίου 2009, περί της διατήρησης των αγρίων πτηνών, *ΕΕ L 20* της 26.1.2010, σ. 7.

ένα εθνικό κατάλογο, η Οδηγία προβλέπει να κινείται διαδικασία διμερούς συνεννόησης μεταξύ του εν λόγω κράτους μέλους και της Επιτροπής. Αν η σχετική διαδικασία δεν καταλήξει σε ικανοποιητικό αποτέλεσμα, η Επιτροπή διαβιβάζει στο Συμβούλιο πρόταση σχετικά με την επιλογή του εν λόγω τόπου ως τόπου κοινοτικής σημασίας.

Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε στις ειδικές ζώνες διατήρησης να εξασφαλίζεται η διατήρηση των οικοτόπων και να αποφεύγεται η υποβάθμιση τους καθώς και οι σημαντικές διαταραχές των ειδών. Η Οδηγία προβλέπει τη δυνατότητα συγχρηματοδότησης των μέτρων διατήρησης από την ΕΕ.

Τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν τις εξής υποχρεώσεις: πρώτον, να ενθαρρύνουν τη διαχείριση των στοιχείων του τοπίου που θεωρούν ουσιαστικά για την μετανάστευση, τη γεωγραφική κατανομή και τη γενετική ανταλλαγή των αγρίων ειδών· δεύτερον, να θεσπίσουν ιδιαίτερα αυστηρά συστήματα προστασίας για ορισμένα ζωικά και φυτικά είδη που απειλούνται (παράρτημα IV) και να μελετήσουν την σκοπιμότητα της επανεισαγωγής των ειδών αυτών στο έδαφός τους· και τρίτον, να απαγορεύσουν τη χρήση μη επιλεκτικών μέσων αφαίρεσης από το φυσικό περιβάλλον, σύλληψης ή θανάτωσης ορισμένων ζωικών και φυτικών ειδών (παράρτημα V). Το δίκτυο Natura 2000 αντιπροσωπεύει σήμερα περίπου το 18 % του χερσαίου εδάφους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

#### **1.8.6. Προστασία του εδάφους**

Το έδαφος ορίζεται εν γένει ως το ανώτατο τμήμα του γήινου φλοιού. Πρόκειται για ένα διαζόντως δυναμικό σύστημα το οποίο έχει πολυάριθμες λειτουργίες και διαδραματίζει καθοριστικής σημασίας ρόλο στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στην επιβίωση των οικοσυστημάτων. Οι διαδικασίες που επιτρέπουν τον σχηματισμό και την αναγέννηση του εδάφους είναι ιδιαίτερα αργές με αποτέλεσμα το έδαφος να θεωρείται μη ανανεώσιμος πόρος.

Οι κύριες διαδικασίες εδαφικής υποβάθμισης στην ΕΕ είναι η διάβρωση, η μείωση της περιεκτικότητας σε οργανικό υλικό, η μόλυνση, η αλάτωση, η καθίζηση, η

υποβάθμιση της εδαφικής βιοποικιλότητας, η αδιαβροχοποίηση, καθώς και οι πλημμύρες και οι κατολισθήσεις.

Η υποβάθμιση του εδάφους αποτελεί σοβαρό πρόβλημα στην Ευρώπη. Προκαλείται ή επιδεινώνεται από ανθρώπινες δραστηριότητες όπως οι ακατάλληλες γεωργικές και δασοκομικές πρακτικές, οι βιομηχανικές δραστηριότητες, ο τουρισμός, η εξάπλωση των αστικών κέντρων και της βιομηχανίας, καθώς και ο χωροταξικός σχεδιασμός.

Οι συνέπειές της είναι, μεταξύ άλλων, η μείωση της εδαφικής γονιμότητας, οι απώλειες άνθρακα και βιοποικιλότητας, ο περιορισμός της ικανότητας του εδάφους να συγκρατεί το νερό, η διατάραξη των κύκλων των αερίων και των θρεπτικών συστατικών και η μείωση της αποδόμησης των ρυπογόνων ουσιών. Η υποβάθμιση των εδαφών επηρεάζει τοιούτοτρόπως άμεσα την ποιότητα του νερού και του αέρα, τη βιοποικιλότητα και τις κλιματικές αλλαγές. Παράλληλα μπορεί να επηρεάσει την υγεία του πληθυσμού ή να απειλήσει την ασφάλεια των ειδών ανθρώπινης και ζωικής διατροφής.

Από την ανάλυση των επιπτώσεων, η οποία διενεργήθηκε σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που χάραξε η Επιτροπή και βάσει των διαθέσιμων δεδομένων, προκύπτει ότι η υποβάθμιση του εδάφους μπορεί να κοστίζει μέχρι και 38 δισ. ευρώ ετησίως.

Μέχρι σήμερα το έδαφος δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο ειδικών μέτρων προστασίας σε κοινοτικό επίπεδο. Η προστασία του εδάφους εξασφαλίζεται με διάφορες διατάξεις, οι οποίες είτε συνδέονται με την προστασία του περιβάλλοντος είτε αφορούν άλλους πολιτικούς τομείς όπως η γεωργία ή η αγροτική ανάπτυξη. Εντούτοις με τις εν λόγω διατάξεις δεν εξασφαλίζεται η επαρκής προστασία του, λόγω της ποικιλίας των στόχων και των πεδίων εφαρμογής τους.

Το 2006 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε μια Οδηγία σύμφωνα με την οποία καθορίζεται το πλαίσιο για την προστασία του εδάφους και τροποποιείται η Οδηγία 2004/35/ΕΚ<sup>44</sup>. Παράλληλα δημοσίευσε μια Ανακοίνωση με τίτλο: «Θεματική στρατηγική για την προστασία του εδάφους» [COM(2006) 231 τελικό]. Η θεματική

---

<sup>44</sup> Οδηγία 2004/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21<sup>ης</sup> Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, *EE L 143* της 30.4.2004, σ. 56.

στρατηγική για την προστασία του εδάφους στην Ευρωπαϊκή Ένωση προτείνει μέτρα με στόχο την προστασία του εδάφους και τη διαφύλαξη της ικανότητάς του να επιτελεί τις οικολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές λειτουργίες του. Η στρατηγική προβλέπει τη διαμόρφωση νομοθετικού πλαισίου για την προστασία και τη βιώσιμη αξιοποίηση του εδάφους, την ενσωμάτωση της προστασίας του εδάφους στις εθνικές και κοινοτικές πολιτικές, την ενίσχυση του αντίστοιχου γνωστικού υπόβαθρου, καθώς και τη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση του κοινού.

### **1.9. Διεθνής συνεργασία της Ένωσης και των κρατών μελών**

Το άρθρο 191, παρ. 4 ΣΛΕΕ επιβεβαιώνει την ικανότητα της ΕΕ και των κρατών μελών της να συνεργάζονται με τρίτες χώρες και με αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς για ζητήματα περιβαλλοντικής πολιτικής, σε συμφωνία και με τον στόχο της προώθησης μέτρων σε διεθνές επίπεδο που τίθεται στην παρ. 1,στοιχ. 4 του ίδιου άρθρου. Το δεύτερο εδάφιο προβλέπει ότι ο τρόπος της συνεργασίας αυτής μπορεί να αποτελεί αντικείμενο συμφωνιών μεταξύ της Ένωσης και των ενδιαφερομένων τρίτων μερών. Η διάταξη της παραγράφου 4 δεν θεμελιώνει κάποια αρμοδιότητα της Ένωσης, απλά προϋποθέτει την αρμοδιότητα αυτής για σύναψη διεθνών συμφωνιών, όπως άλλωστε προδίδει και η διατύπωση «στο πλαίσιο των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους...». Η εν λόγω αρμοδιότητα περιέχεται στα άρθρα 216 επ. ΣΛΕΕ και κάθε σχετική απόφαση για σύναψη διεθνών συμφωνιών θα πρέπει να βασίζεται στον συνδυασμό των διατάξεων αυτών. Η συνεργασία της παρ. 4 μπορεί να λάβει και άλλες μορφές πέρα από την σύναψη διεθνών συμφωνιών με τα ενδιαφερόμενα τρίτα μέρη, αρκεί να πρόκειται για δράση που πληροί τα κριτήρια και τους στόχους των παρ. 1-3 του άρθρου 191 ΣΛΕΕ.

Το άρθρο 191, παρ. 4 ΣΛΕΕ ορίζει ότι δεν θίγεται η αρμοδιότητα των κρατών μελών να διαπραγματεύονται στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών και να συνάπτουν διεθνείς συμφωνίες. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να διαπραγματεύονται και να αναλαμβάνουν διεθνείς δεσμεύσεις που έρχονται σε αντίθεση με την ενωσιακή πολιτική για το περιβάλλον και τα μέτρα που έχουν ήδη

ληφθεί, όπως άλλωστε ισχύει για τη διεθνή αρμοδιότητα των κρατών μελών σε τομείς στους οποίους υφίσταται ενωσιακή αρμοδιότητα.

### **1.10. Διεθνής Συνδιάσκεψη 2015 για το Κλίμα στο Παρίσι**

Από τις 30 Νοεμβρίου έως τις 11 Δεκεμβρίου 2015 θα λάβει χώρα η 21<sup>η</sup> Διάσκεψη Μερών για την κλιματική αλλαγή (COP21), δηλαδή η ετήσια συνάντηση των κρατών που επιθυμούν την κλιματική αλλαγή. Για την επίτευξη μιας νέας παγκόσμιας συμφωνίας για το κλίμα οι 195 εκπρόσωποι των κρατών μερών στη Σύμβαση πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές μεταβολές (CCNUCC)<sup>45</sup> ξεκίνησαν να συνεδριάζουν από τις 8 έως τις 13 Φεβρουαρίου 2015 στη Γενεύη στη βάση των συζητήσεων και των πρώτων κοινών στοιχείων συμφωνίας που επιτεύχθηκαν στο COP20 στη Λίμα του Περού από την 1<sup>η</sup> έως τις 14 Δεκεμβρίου 2014. Το κείμενο 86 σελίδων με τα συμφωνηθέντα σημεία συμφωνίας εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια τεσσάρων συνεδριάσεων που ακολούθησαν. Η τελευταία έλαβε χώρα στη Βόννη έδρα του CCNUCC. Κατά τη διάρκεια της εκεί συνάντησης οι 1.300 εκπρόσωποι συμφώνησαν στο κείμενο που θα παρουσιαστεί στο Παρίσι.

Παράλληλα με τη διαδικασία διαπραγματεύσεων, ο Υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας και προσεχής πρόεδρος του COP21, Laurent Fabius, διοργάνωσε δυο άτυπες υπουργικές συναντήσεις τον Ιούλιο και τον Σεπτέμβριο του 2015 στο Παρίσι με σκοπό την επίτευξη ενός συμβιβασμού που θα βοηθούσε στην ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων.

Στις 7 Οκτωβρίου και κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων δημοσιεύτηκε η έκθεση του ΟΟΣΑ και του think tank Πρωτοβουλία για την Κλιματική Αλλαγή σχετικά με το κόστος της κλιματολογικής αλλαγής. Σύμφωνα με την έκθεση, 62 δισ. δολάρια δόθηκαν από τις αναπτυσσόμενες χώρες στις αναπτυσσόμενες με σκοπό τη συμβολή τους στην κλιματική αλλαγή, χρήματα τα οποία δεν απέχουν πολύ από την επίτευξη

---

<sup>45</sup>Η Σύμβαση - Πλαίσιο των Η.Ε. για την Κλιματική Αλλαγή υπεγράφη από 154 χώρες και την Ευρωπαϊκή Ένωση τον Ιούνιο του 1992 στο Ρίο, κατά τη διάρκεια της Συνόδου Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, ενώ ετέθη σε ισχύ στις 21 Μαρτίου 1994. Σήμερα η Σύμβαση αριθμεί 195 συμβαλλόμενα μέρη μεταξύ των οποίων και την Ελλάδα.

του ετήσιου στόχου των 100 δισ, δολάρια μέχρι το 2020<sup>46</sup>. Άλλο σημαντικό στοιχείο ήταν η δημοσίευση από τον CCNUCC του οδικού χάρτη συνεισφοράς κάθε κράτους για τη μείωση των αερίων του θερμοκηπίου. Ο CCNUCC υπολόγισε τον αντίκτυπο της συμβολής 146 κρατών στο φαινόμενο του θερμοκηπίου. Σύμφωνα με την έκθεση, με τα υφιστάμενα δεδομένα η αύξηση της θερμοκρασίας μέχρι το 2100 θα κυμανθεί μεταξύ 2,7 και 3,5°C. Έτσι το εφιαλτικό σενάριο αύξησης της θερμοκρασίας ανάμεσα σε 4,5 και 6°C που είχε παρουσιαστεί σε προηγούμενες μελέτες απομακρύνεται. Η ίδια έκθεση σημειώνει ότι ο στόχος των 2°C μέχρι το 2100 καθίσταται εφικτός κάτι όμως που συνεπάγεται περισσότερες προσπάθειες στο επόμενο χρονικό διάστημα<sup>47</sup>.

Η διάσκεψη στο Παρίσι είναι κρίσιμη γιατί πρέπει να καταλήξει σε μια διεθνή συμφωνία για το κλίμα για τη συγκράτηση της αύξησης της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας κάτω από τους 2 βαθμούς Κελσίου. Στη βάση των εργασιών της COP20 στη Λίμα, οι συμμετέχοντες θα πρέπει να καταλήξουν τον Δεκέμβριο του 2015 σε ένα σύνολο αποφάσεων. Καταρχάς, σε μια φιλόδοξη και δεσμευτική συμφωνία για την αντιμετώπιση της πρόκλησης της κλιματικής μεταβολής που θα έχει εφαρμογή σε όλες χώρες. Στη συνέχεια, στις εθνικές συνεισφορές (iNDC), οι οποίες αντιπροσωπεύουν την προσπάθεια που κάθε χώρα εκτιμά ότι μπορεί να πραγματοποιήσει. Η χρηματοδότηση του αγώνα κατά της κλιματικής αλλαγής θα είναι επίσης μια κρίσιμη συνιστώσα, της οποίας η αρχική φάση πραγματοποιήθηκε με την πρώτη κεφαλαιοποίηση του Πράσινου Ταμείου ύψους 9,3 δισ. δολαρίων - εκ των οποίων περίπου ένα δισ. από τη Γαλλία. Τέλος, οι πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται σε επίπεδο αυτοδιοίκησης, οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και επιχειρήσεων θα ενισχύσουν την κινητοποίηση και θα προστεθούν στις συνεισφορές των Κρατών.

Ενόψει της Διάσκεψης Παρίσι 2015, η γαλλική προεδρία επέλεξε να υποστηρίξει έναν κατάλογο λύσεων. Πρόκειται για το σύνολο των συμπληρωματικών πρωτοβουλιών στη διεθνή συμφωνία, επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο από τις

---

<sup>46</sup> Η δέσμευση αυτή ελήφθη από τις αναπτυσσόμενες χώρες στην Κοπεγχάγη το 2009 και στο Κανκούν το 2010 βλ., <http://www.cop21.gouv.fr/100-milliards-de-dollars/> [προσπελάστηκε 14.11.2015]

<sup>47</sup> Για την έκθεση βλ., Κλίμα - Έκθεση για τα αποτελέσματα των εθνικών συνεισφορών - Δήλωση του Laurent Fabius, διαθέσιμο στο <http://www.ambafrance-gr.org/Climat-Rapport-de-synthese-sur-l-effet-des-contributions-nationales-Declaration-7443> [προσπελάστηκε 14.11.2015].

κυβερνήσεις, τοπικών αρχών και μη κρατικών παραγόντων που συμβάλλουν στην ενίσχυση των δεσμεύσεων των Κρατών που αφορούν στη μείωση των εκπομπών αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου, την προσαρμογή στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και την χρηματοδότηση. Ο Κατάλογος λύσεων στηρίζεται σε μια ανταλλαγή καλών πρακτικών, μεταφοράς γνώσεων και τεχνολογιών που είναι απαραίτητες για μια μετάβαση προς οικονομίες χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Τέλος, ένας από τους στόχους στο Παρίσι θα είναι η θεσμοθέτηση ενός περιοδικού πενταετή μηχανισμού αναθεώρησης των στόχων προκειμένου να λαμβάνονται κάθε φορά τα υπό διαμόρφωση δεδομένα.

### **1.11. Επίμετρο**

Από τη δεκαετία του '70, η ΕΕ έχει εγκρίνει περισσότερες από 300 νομοθετικές πράξεις για την προστασία του περιβάλλοντος. Η νομοθεσία όμως από μόνη της δεν έχει αξία αν δεν εφαρμόζεται και δεν επιβάλλεται με τον σωστό τρόπο. Συνεπώς, ο στόχος σήμερα είναι η αποτελεσματική εφαρμογή της νομοθεσίας που έχει εγκριθεί. Αυτό δεν αποτελεί απλή διαδικασία, δεδομένου ότι διάφορα καθήκοντα αναλαμβάνονται από διάφορες ομάδες, όπως εθνικούς επιθεωρητές, δικαστήρια, ΜΚΟ και πολίτες που ασκούν το δικαίωμα συμμετοχής τους. Η μη εφαρμογή της νομοθεσίας έχει πολλές αρνητικές συνέπειες. Μπορεί να υπονομεύσει θεμελιώδεις περιβαλλοντικούς στόχους, να βλάψει τη δημόσια υγεία και να προκαλέσει την αβεβαιότητα του επιχειρηματικού κόσμου ως προς το ρυθμιστικό πλαίσιο, καθώς τα συμφωνηθέντα πρότυπα δεν εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο σε όλη την Ένωση. Στο μεταξύ, η ορθή εφαρμογή της νομοθεσίας μπορεί να αποφέρει οικονομικά οφέλη. Εάν, για παράδειγμα, εφαρμοζόταν πλήρως η νομοθεσία της ΕΕ για τα απόβλητα θα μπορούσαν να δημιουργηθούν 400.000 θέσεις εργασίας και να μειωθούν οι ετήσιες καθαρές δαπάνες κατά 72 δισ. ευρώ.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί, μέσω του ΔΕΕ να κινήσει νομική διαδικασία κατά των κρατών μελών που δεν εφαρμόζουν σωστά τη νομοθεσία. Αυτές οι υποθέσεις επί παραβάσει (εκ των οποίων οι περισσότερες αφορούν στο περιβάλλον), δεν φέρνουν μόνο σε δύσκολη θέση τις κυβερνήσεις αλλά μπορούν να οδηγήσουν και σε επιβολή προστίμων λόγω επανειλημμένης αθέτησης των κανόνων της ΕΕ.

Αλλά η προσφυγή στη δικαιοσύνη αποτελεί πάντα την έσχατη λύση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στην παροχή βοήθειας στα κράτη μέλη για να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τη νομοθεσία. Η ανάπτυξη ικανοτήτων και η χρηματοδοτική στήριξη συμπληρώνουν την καλύτερη γνώση της κατάστασης του περιβάλλοντος, καθώς και τις πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη μέλη τηρούν στην πράξη τις δεσμεύσεις τους έναντι της ΕΕ.

Η αύξηση του πληθυσμού και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου αυξάνουν τη ζήτηση και τις τιμές, αλλά συγχρόνως μειώνουν τους φυσικούς πόρους, όπως τα μέταλλα, τα ορυκτά και τα τρόφιμα, από τους οποίους εξαρτόμαστε. Κάθε μέρα, ο παγκόσμιος πληθυσμός αυξάνεται κατά 200.000. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, μέχρι το τέλος της επόμενης δεκαετίας, 2 δισ. άτομα επιπλέον ενδέχεται να έχουν υιοθετήσει τις υψηλές καταναλωτικές συνήθειες της μεσαίας τάξης.

Η ζήτηση και η προσφορά αποκλίνουν ολοένα και περισσότερο. Αν συνεχίσουμε να χρησιμοποιούμε τους πόρους με τον σημερινό ρυθμό, μέχρι το 2050 θα χρειαζόμαστε το ισοδύναμο δύο και πλέον πλανητών για να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας, ενώ οι προσδοκίες εκατομμυρίων ανθρώπων για μια καλύτερη ποιότητα ζωής δεν θα μπορέσουν να εκπληρωθούν. Συνεπώς, απαιτούνται πολιτικές οι οποίες θα επιλύουν τα προβλήματα εν τη γενέσει και θα δίνουν λύσεις σε υφιστάμενα προβλήματα. Προς αυτή την κατεύθυνση η ΕΕ εκπονεί και εφαρμόζει της πολιτική της για το περιβάλλον.



## 2. Βιοηθική

### 2.1. Εισαγωγή

Βιοηθική είναι ο κλάδος εκείνος της επιστήμης ο οποίος ασχολείται με τα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν από τις νέες ανακαλύψεις της βιολογίας και της γενετικής μηχανικής και την εμπορευματοποίησή τους ή μη λόγω των άγνωστων ή μη μετρήσιμων επιπτώσεών τους στην ανθρώπινη υγεία και στο περιβάλλον.

Ο πρώτος που χρησιμοποιεί τον όρο «βιοηθική» είναι ο Potter van Rensselaer. Στο έργο «Bioethics. Bridge to the future»<sup>48</sup>, που δημοσιεύεται το 1971, ο Αμερικανός βιοχημικός χρησιμοποιεί τον όρο αυτό προκειμένου να περιγράψει μια φιλοσοφία που εκφράζει την ισορροπία του επιστημονικού προσανατολισμού της ιατρικής και της βιολογίας με τις ηθικές αξίες οι οποίες οφείλουν να διέπουν την εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής. Έκτοτε ο όρος αυτός χρησιμοποιείται εκτεταμένα κυρίως από τους επιστήμονες του αγγλοσαξονικού τόξου καθιερώνοντάς τον στη διεθνή βιβλιογραφία και αντικαθιστώντας αυτόν της «ιατρικής ηθικής»<sup>49</sup>.

Η ανάγκη επίκλησης μιας ηθικής ως κανόνα συμπεριφοράς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα τυχαίο γεγονός που προκύπτει αίφνης για τον βιοχημικό ερευνητή. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση του 19<sup>ου</sup> αιώνα ο άνθρωπος, με αποκλειστικό σκοπό το κέρδος, αρχίζει να εκμεταλλεύεται συστηματικά και εκτεταμένα το φυσικό περιβάλλον αδιαφορώντας για τις μακροχρόνιες συνέπειες των ενεργειών του. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, η αλματώδης πρόοδος που συντελείται στην ιατρική και στη βιολογία και η δυνατότητα εκτεταμένης εμπορευματοποίησής τους θέτει το έντονο δίλημμα στην επιστημονική κοινότητα σχετικά με την ανάγκη ανάπτυξης μιας ηθικής η οποία οφείλει να θέτει τα όρια των νέων αυτών δυνατοτήτων. Έτσι γεννάται το ερώτημα σχετικά με τη δυνατότητα

---

<sup>48</sup> Βλ., Potter Van Rensselaer, Bioethics: Bridge to the future, Prentice-Hall, 1971.

<sup>49</sup> Ο δρ. Potter Van Rensselaer θεωρούσε πως η ιατρική συνέχιζε να οικειοποιείται τον όρο «βιοηθική» χωρίς όμως αυτός να έχει αποκλειστικά μόνο μια ιατρική διάσταση. Για τον λόγο αυτό το 1988 επέλεξε να χρησιμοποιήσει τον όρο «παγκόσμια βιοηθική» ενσωματώνοντας με τον τρόπο αυτό και άλλες επιστήμες όπως της νομικής, της θεολογίας, της φιλοσοφικής κ.λπ.

διαχωρισμού αυτού που είναι αποδεδειγμένα επικίνδυνο με εκείνο που θα μπορούσε δυνητικά να είναι, αλλά προς στιγμή δεν μπορεί να αποδειχθεί. Καθώς μια ασφαλής απάντηση δεν μπορεί να δοθεί, αναπτύσσεται μια ηθική θεώρηση η οποία προσλαμβάνει τη φύση ως ένα απαραβίαστο σύνολο το οποίο χαρακτηρίζεται από μια αρμονία. Η αρμονία αυτή δεν αποτελεί ένα τυχαίο γεγονός, αλλά το αποτέλεσμα συγκεκριμένων, αδιαπραγμάτευτων κανόνων οι οποίοι θα πρέπει να γίνονται σεβαστοί. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, ο σεβασμός αυτός δεν μπορεί να επιβάλλεται μέσα από ποινές, αλλά από την ηθική δέσμευση του ανθρώπου απέναντι σε αυτό που έχει δημιουργήσει η εξέλιξη της ίδιας της ζωής, αλλά και αυτό που πρόκειται να δημιουργήσει. Η μοναδικότητα, λοιπόν, του ανθρώπου έγκειται στο γεγονός ότι έχει συνείδηση των φυσικών νόμων, όχι όμως και δικαίωμα παρέμβασης στη φυσική τάξη. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι δημιουργείται ένα πεδίο συζήτησης μέσα στο οποίο συναντώνται οι επιστήμες της ιατρικής, της βιολογίας, της νομικής και της θεολογίας. Το επιστημονικό πλαίσιο αυτής της συζήτησης περιγράφεται με τον όρο βιοηθική.

Η εκρηκτική ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, κυρίως κατά το τέλος του προηγούμενου αιώνα, καταδεικνύει την ανεπάρκεια της "Ηθικής της Φυσικής Τάξης". Ο άνθρωπος επιβάλλεται ως μια "γεωφυσική" δύναμη επιφέροντας μεταβολές στο κλίμα, την πανίδα και τη χλωρίδα που μέχρι πρόσφατα μόνο μεγάλες γεωλογικές μεταβολές μπορούσαν να προκαλέσουν. Οι σχέσεις του ανθρώπου, ενός υποκειμένου πανίσχυρου (μέσω της επιστημονικής γνώσης) με τη φύση που μετατρέπεται σε αντικείμενο προκειμένου να εξυπηρετεί τις ανθρώπινες ανάγκες, αποδεικνύονται σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης. Η ρύπανση, η κατασπατάληση των φυσικών πόρων εισπράττεται από τον μέσο άνθρωπο ως φυσικό επακόλουθο ενός επιτυχημένου μοντέλου ζωής. Αυτού του αναπτυξιακού μοντέλου του βορρά το οποίο χαρακτηρίζεται από μια ληστρική σχέση τόσο απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, όσο και απέναντι στις χώρες του Τρίτου κόσμου. Η σχέση, λοιπόν, του ανθρώπου με τη φύση και τα όρια εξουσίας του πρώτου προς τη δεύτερη θέτουν στην επιστημονική κοινότητα ένα ζήτημα περιβαλλοντικής ηθικής. Δηλαδή μιας κριτικής επανεξέτασης της μέχρι τώρα κυρίαρχης αντίληψης για το φυσικό περιβάλλον, τα όρια και τις δυνατότητες εκμετάλλευσης και της ανάγκης θέσπισης μιας διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στον άνθρωπο και στη

φύση έτσι ώστε ο τρόπος ζωής του ανθρώπου να μην αποτελεί απειλή για το φυσικό περιβάλλον.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι χώρες μέλη της αρχίζουν να αναλαμβάνουν μια σταθερή δέσμευση προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Εφαρμόζουν μια νομοθεσία προκειμένου να διασφαλίζεται η συνετή χρήση των φυσικών πόρων, να ελαχιστοποιούνται οι δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παραγωγής και της κατανάλωσης και να προστατεύονται η βιοποικιλότητα και οι φυσικοί οικότοποι. Με βάση τον τίτλο XX της ΣΛΕΕ, το περιβαλλοντικό δίκαιο της ΕΕ καλύπτει πολυάριθμες πτυχές όπως η διαχείριση αποβλήτων, η ποιότητα του αέρα και των υδάτων, τα αέρια θερμοκηπίου και οι τοξικές χημικές ουσίες. Σκοπός των συντακτών της Συνθήκης είναι ο σεβασμός στο περιβάλλον μέσα από κανόνες που θα καταστήσουν το ηθικό καθήκον και υποχρέωση.

## **2.2. Από την ηθική φιλοσοφία στην εφαρμοσμένη ηθική**

Η εφαρμοσμένη ηθική είναι η ηθική που δημιουργήθηκε από τις διάφορες αναλύσεις των προβλημάτων που παρουσιάστηκαν στη μεταπολεμική περίοδο και αφορούσαν κυρίως στο κίνημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το οικολογικό κίνημα. Οι κύριοι κλάδοι της είναι: πρώτον, η βιοηθική· δεύτερον, η επαγγελματική ηθική και τρίτον, η περιβαλλοντική ηθική. Η εφαρμοσμένη ηθική έχει συμβάλει στην ανάλυση και διασάφηση θεμελιωδών εννοιών που απαντώνται στον χώρο της ηθικής φιλοσοφίας (ο κλάδος που ονομάζεται φιλοσοφική ηθική ή ηθική φιλοσοφία, συναντάται από την εποχή του Σωκράτη, και αφορά στην ενδελεχή θεώρηση των αξιών μέσα από μια περισσότερο συστηματική, σαφή, επαρκώς τεκμηριωμένη και λογικά συνεκτική εικόνα του τρόπου με τον οποίο οφείλουμε να ζούμε. Στα νεότερα χρόνια η προσπάθεια αυτή εκφράζεται, σε μεγάλο βαθμό αλλά όχι αποκλειστικά, με τη δημιουργία ηθικών θεωριών, δηλαδή με την προβολή γενικών δικαιολογημένων αρχών μέσω των οποίων μπορούμε να αντιμετωπίσουμε κάθε ηθικά ενδιαφέρουσα κατάσταση και έχει κατορθώσει να φέρει τη φιλοσοφία στην καθημερινότητα του ανθρώπου και να τον κάνει να αντιμετωπίζει τα πρακτικά προβλήματα που τον απασχολούν με «κριτική σκέψη». Στην εφαρμοσμένη ηθική, ο όρος «κριτική σκέψη» υποδηλώνει την άσκηση δεξιοτήτων χωρίς απαραίτητα να

καταλήγουν πάντα σε γενικά αποδεκτές αποφάσεις, αλλά αναδεικνύεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων υπό το πρίσμα δύσκολων και περίπλοκων καταστάσεων.

Σήμερα η εφαρμοσμένη ηθική έχει διακλαδωθεί υπέρμετρα, συνδέεται με την πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία και την ιστορία ιδεών και η σχέση της με την ηθική φιλοσοφία γίνεται ολοένα και πιο περίπλοκη. Ενώ η εφαρμοσμένη ηθική ξεκίνησε στη δεκαετία του '70 με ορισμένους κλάδους, όπως η περιβαλλοντική ηθική, στις μέρες μας συγκεκριμενοποιείται περαιτέρω και γίνεται πλέον λόγος για ηθική της έρευνας, για ηθική της επιστήμης, για ηθική της τεχνολογίας και για ηθική της γεωργίας (το γνωστό πρόβλημα των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών σε σχέση με τη δημόσια υγεία). Στους τομείς αυτούς η σχέση της εφαρμοσμένης ηθικής με την ηθική φιλοσοφία χρειάζεται υποστήριξη γιατί πολλές φορές οι ειδικοί στο συγκεκριμένο πεδίο λησμονούν ότι η εφαρμοσμένη ηθική είναι σύγχρονος, διεπιστημονικός οπωσδήποτε, αλλά στον πυρήνα του φιλοσοφικός κλάδος, και η επιχειρηματολογία τους είναι περισσότερο επιστημονική, πολιτική και κοινωνιολογική και όχι φιλοσοφική. Η ηθική φιλοσοφία ωστόσο προσφέρει την απαιτούμενη δικαιολόγηση μιας απόφασης με βάση αρχές και κανόνες που αποσκοπούν στο ευ ζην με την αρχαία σημασία του όρου. Αυτονομημένη από την ηθική φιλοσοφία, η εφαρμοσμένη ηθική μετατρέπεται σε αδικαίωτη πραγματιστική πολιτική (policy). Η τελευταία, πραγματεύεται τη φιλοσοφική θεωρία κατά την οποία αληθές είναι μόνο ό,τι πρακτικά ωφελεί στη ζωή. Σύμφωνα με τον πραγματισμό η πράξη έχει προτεραιότητα έναντι της θεωρίας καθώς και η εμπειρία έναντι των αμετάβλητων αρχών. Οι ιδέες, σύμφωνα με τη φιλοσοφία του πραγματισμού, δανείζονται τα νοήματά τους από τις συνέπειές τους και την αλήθειά τους που προκύπτει από την επαλήθευσή τους.

Σε αυτό το σημείο, άξια αναφοράς είναι η ενδιαφέρουσα πρόταση του Knut Reyter σχετικά με τη βιοηθική, που ισχύει και για την εφαρμοσμένη ηθική γενικότερα, είναι η αντικατάσταση του λεγόμενου «μοντέλου του αερόστατου» από το «μοντέλο του ποδηλάτου». Ενώ το μοντέλο του αερόστατου αντιπροσωπεύει την τάση που βλέπει την ηθική ως ευδιάκριτη και συστηματική θεωρία η οποία διαμορφώνεται μακριά από το έδαφος της πρακτικής και μπορεί μετά να εφαρμοσθεί στην πραγματικότητα, το μοντέλο του ποδηλάτου αντιμετωπίζει τη

βιοηθική/εφαρμοσμένη ηθική ως ανάλογη με την τέχνη. Αντί να είναι συνδεδεμένη με αρχές, που συλλαμβάνονται αφ' υψηλού, όπως το αερόστατο που συνδέεται με το έδαφος μόνο με κάποιο λεπτό νήμα, και να είναι έτσι αφηρημένη και υποθετική, η εφαρμοσμένη ηθική μπορεί να ασκεί άμεσα την επιδεξιότητα και τη δυναμική της για τη λήψη αποφάσεων σε προβλήματα της καθημερινής ζωής. Αυτό δεν ακυρώνει αναπόφευκτα τη σχέση της με την ηθική φιλοσοφία αλλά εισηγείται ίσως μια νέα, φιλοσοφική στον πυρήνα της, στρατηγική. Οπωσδήποτε η εφαρμοσμένη ηθική έχει πρακτικό αντίκρισμα γιατί ποτέ άλλοτε δεν γίνονταν στο όνομα της ηθικής τόσες δημόσιες συζητήσεις, τόσες καταγγελίες σκανδάλων και δεν προτεινόταν μεταρρυθμιστικά προγράμματα. Ποτέ άλλοτε δεν πραγματώθηκαν αντιπολεμικά, αντιρατσιστικά και άλλα κινήματα για το περιβάλλον, για την κοινωνική δικαιοσύνη, την παγκοσμιοποίηση, την τρομοκρατία κ.τλ., με σημαία, ή έστω προπέτασμα, την ηθική και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η βιοηθική δεν έχει μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, αλλά ενδιαφέρον πανανθρώπινο και πρακτικό και σωστά χαρακτηρίζεται «κοινωνικό φαινόμενο», ενώ το ενδιαφέρον αυτό τροφοδοτείται συχνά από τον Τύπο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Αν και μια οικουμενική ηθική (universal ethics) αποτελεί ακόμη ζητούμενο, με δεδομένη την έμφαση στις επιμέρους αντιλήψεις και τις τοπικές παραδόσεις, χάρη στις προσπάθειες της Ουνέσκο και πολλών ηθικών φιλοσόφων, η βιοηθική έχει γίνει κατά ένα τρόπο ένα θέμα που απασχολεί την παγκόσμια κοινότητα.

Κατά τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί η περιβαλλοντική ηθική κυρίως με την μορφή ως οικολογία και «ηθική της διατήρησης» (conservation ethics) της γης στη φυσική της κατάσταση και ως αμφισβήτηση του ακραίου ανθρωποκεντρισμού, στο όνομα του «βιοκεντρισμού» δηλαδή του σεβασμού στη βιοποικιλότητα και στην ευημερία, το συμφέρον και τα δικαιώματα του φυσικού περιβάλλοντος, ή ακόμη και ενός ευρύτερου «οικοκεντρισμού». Ο όρος «οικο-κεντρικός» είναι μετάφραση του όρου *eco-centric* ο οποίος στην διεθνή βιβλιογραφία της περιβαλλοντικής ηθικής προβάλλει στον αντίποδα του ανθρωποκεντρικού (*anthropocentric*), σημαίνοντας ότι το επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι το περιβάλλον και η φύση και όχι ο άνθρωπος. Ίσως ο πιο κατάλληλος όρος για να εκφράσει στα ελληνικά την παραπάνω έννοια είναι ο «φυσιοκεντρικός». Η αυτονόμηση της οικολογίας από τη φιλοσοφία είναι σημαντική για την περαιτέρω εξέλιξή της. Η μόλυνση του

περιβάλλοντος, η ρύπανση του νερού, η οικοπεδοποίηση του πράσινου, η καταστροφή των δασών, η εξαφάνιση ορισμένων ειδών ζώων, η αλόγιστη χρήση τους ως πειραματόζωων και πολλά άλλα παρόμοια προβλήματα έχουν ιδιαίτερα ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη.

Συνοψίζοντας, η εφαρμοσμένη ηθική δεν αρκείται στην ανάλυση των ηθικών προβλημάτων ή διλημμάτων και στην επεξεργασία τεκμηριωμένων εναλλακτικών λύσεων, αλλά "ακονίζει" τα εργαλεία της για συγκεκριμένες λύσεις, γενικότερα αποδεκτές. Με δεδομένο ότι τα περισσότερα προβλήματά της συνδέονται με την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας είναι υποχρεωμένη να δει πολλά από τα επιτεύγματα αυτά ως θετικά, αλλά ταυτόχρονα να είναι υπεύθυνα επιφυλακτική μπροστά στο άγνωστο που επιφυλάσσουν.<sup>50</sup>

### 2.3. Περιβαλλοντική ηθική

Η περιβαλλοντική ηθική<sup>51</sup> βασίζεται στη θεώρηση της εξελικτικής πορείας της ηθικής μέσα στον χρόνο, η οποία φαίνεται τουλάχιστον εύλογη μιας και η εστίαση της ηθικής συνεχώς διευρύνεται, συμπεριλαμβάνοντας διαρκώς μεγαλύτερα σύνολα<sup>52</sup>. Δίνει έμφαση, λοιπόν, στη συνέχεια μεταξύ των διαφορετικών μορφών ζωής και στην αντιμετώπιση μορφών ζωής πέραν της ανθρώπινης, σε συστήματα έμβιων όντων και σε αφηρημένα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, όπως τα είδη, το κλίμα, η βιοποικιλότητα. Ασφαλώς, η μέριμνα για τον μη ανθρώπινο φυσικό κόσμο δεν μπορεί να θεμελιωθεί υπό το πρίσμα κανονιστικών αξιώσεων αυτονομίας κι ενήμερης συγκατάθεσης εκ μέρους μη ανθρώπινων όντων. Το αίτημα, αντιθέτως, που έχει συστηματικά προβληθεί στην περιβαλλοντική ηθική είναι η αποκοπή όπως ο σεβασμός και η ηθική μέριμνα από την ιστορική σύνδεσή τους με τις κατηγορίες του προσώπου, της αυτονομίας και της ενήμερης συγκατάθεσης, και η διεύρυνσή τους προς μη ανθρώπινα όντα και άλλα αφηρημένα χαρακτηριστικά του φυσικού κόσμου. Ωστόσο, η ιστορία της φιλοσοφίας έχει δείξει ότι η διεύρυνση της ηθικής προς οποιανδήποτε κατεύθυνση δεν συμβαίνει

<sup>50</sup> Συνέντευξη της Μυρτώς Δραγώνα- Μονάχου

<sup>51</sup> Για μια ανάλυση των ιστορικών καταβολών και θεωρητικών θεμελίων της βιοηθικής, βλ. Σ. Τσινόρεμα, «Βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης», Δευκαλίων, 24/2 (Δεκ. 2006): 213-250.

<sup>52</sup> Συνέντευξη της Μυρτώς Δραγώνα- Μονάχου

νομοτελειακά αλλά πάντοτε επέρχεται μόνον δυνάμει ενός πειστικού επιχειρήματος. Για παράδειγμα, σε ό, τι αφορά στα ζώα τελευταίως τείνει να αναγνωρισθεί κάποιας μορφής ηθική υπόσταση χάρη στην επαρκή τεκμηρίωση της θέσης πως, μολονότι οι διαφορές των ζώων με τους ανθρώπους είναι πολλές και ποικίλες, δεν υπάρχει καμία τόσο βαρύνουσα ηθικώς διαφορά ώστε να μην τους αναγνωρίζεται -τουλάχιστον- το δικαίωμα στην αποφυγή του βασανισμού. Έτσι λοιπόν, ενισχύεται η θεώρηση ότι η διεύρυνση της ηθικής δεν είναι νομοτελειακώς προδιαγεγραμμένη αλλά απαιτείται να είναι επαρκώς τεκμηριωμένη με ισχυρά λογικά επιχειρήματα. Συνεπώς, εάν θέλουμε να συμπεριλάβουμε, επί παραδείγματι, τη βιοτική κοινότητα στην ηθική εξέταση, οφείλουμε να αποδείξουμε ότι όντως υπάρχουν επαρκείς λόγοι ώστε να συμβεί κάτι τέτοιο.

Εντούτοις, προσεκτικότερη ανάλυση δείχνει ότι η απόσταση ανάμεσα στους δύο κλάδους της βιοηθικής, την ιατρική ηθική και την περιβαλλοντική ηθική, μεθοδολογικά και πρακτικά, δεν πρέπει να υπερτονίζεται. Από πρακτική άποψη, πολλά ουσιαστικά ζητήματα που εγείρονται σήμερα, εξαιτίας του χαρακτήρα των νέων βιοεπιστημονικών ευρημάτων και της αξιοποίησής τους, συνδέουν ζητήματα υγείας με περιβαλλοντικά ζητήματα. Για παράδειγμα, η ασφάλεια των τροφίμων, η ατμοσφαιρική ρύπανση και η ευημερία των ζώων συμπλέκουν ιατρικά και περιβαλλοντικά θέματα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μείζονα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως η κλιματική αλλαγή, η λειψυδρία και η μόλυνση των υδάτινων πόρων, έχουν κρίσιμες επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία. Από μεθοδολογική άποψη, βασικές αρχές του ηθικού συλλογισμού συγκλίνουν στα δύο πεδία, ενώ θεμελιώνονται σε κοινές κανονιστικές κατηγορίες. Για παράδειγμα, το κατά πόσον είναι ηθικά θεμιτό να επιβάλλουμε αθέμιτους περιβαλλοντικούς κινδύνους στους άλλους, μέσω της ανθρωπογενούς επιβάρυνσης του περιβάλλοντος, είναι ένα σημαντικό κανονιστικό θέμα στις συζητήσεις περί της διακινδύνευσης στην περιβαλλοντική βιοηθική. Πρωτίστως, όμως, το μεθοδολογικό θέμα έχει να κάνει με το γεγονός ότι, καθώς και η τελευταία απευθύνεται σε δρώντες, καλείται να αναπτύξει τον πρακτικό συλλογισμό και την επιχειρηματολογία της με βάση τις ίδιες προϋποθέσεις περί πράξης που είναι επίσης θεμελιώδεις στο πεδίο της ιατρικής ηθικής. Οι αποδέκτες των πράξεων μπορεί να διαφέρουν στα δύο πεδία, αλλά και στις δύο περιπτώσεις οι φορείς των πράξεων είναι ανθρώπινα όντα.

Η περιβαλλοντική ηθική θέτει εξαιρετικά φιλόδοξους στόχους, όπως: η ανατροπή της κρατούσας ανθρωποκεντρικής ηθικής και η θεμελίωση μιας νέας ηθικής, προσαρμοσμένης στις πιεστικές απαιτήσεις που η προϊούσα καταστροφή του περιβάλλοντος επιτάσσει. Μολαταύτα, δεν επήλθε ως αποτέλεσμα πολυετών ζυμώσεων και εντόνου επιστημονικού διαλόγου, μιας και ουδείς ανέμενε τόσο γρήγορα την εμφάνιση των περιβαλλοντικών καταστροφών που έφερε το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς ελάχιστοι ήταν σε θέση να αναγνωρίζουν την σημασία αυτών των ζητημάτων. Βεβαίως, ως θεωρητική σύλληψη, η περιβαλλοντική ηθική, διαθέτει όλα τα γνωρίσματα μιας σπουδαίας φιλοσοφικής προσέγγισης: είναι ρηξικέλευθη, γόνιμη, αμφιλεγόμενη, προκλητική, αισιόδοξη, μεγαλόπνοη. Κυρίως, όμως, είναι καίρια.

Στην περιβαλλοντική βιοηθική, ο «αντιειδισμός»<sup>53</sup> δεν αποτελεί άρνηση της σημασίας των ανθρώπων ως δρώντων υποκειμένων αλλά ένα αίτημα να μοιραστούν τα μη ανθρώπινα όντα την ευημερία και ενδεχομένως τα δικαιώματα των ανθρώπων. Δεν αφορά όμως σε καμία περίπτωση κάποιο αίτημα να μοιραστούν τις υποχρεώσεις ή τις αρετές των ανθρώπων. Ο «ανθρωποκεντρισμός» και ο «φυσιοκεντρισμός» ή «βιοκεντρισμός» χρειάζεται να ενσωματωθούν σε μια συνθετική προσέγγιση, πράγμα το οποίο σηματοδοτεί, με τον μεθοδολογικό προβληματισμό της, η βιοηθική. Η τελευταία επιδιώκει ακριβώς τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού κανονιστικού πλαισίου για την ανάλυση, εκτίμηση και αντιμετώπιση των προκλήσεων που προκύπτουν από την ανθρώπινη ζωή και το φυσικό περιβάλλον από την ανάπτυξη και την κοινωνική ένταξη της νέας βιοεπιστημονικής γνώσης και των βιοτεχνολογικών επεμβάσεων στην ανθρώπινη και εξωανθρώπινη φύση.

---

<sup>53</sup>Ειδισμός (speciesism): είναι μια μορφή προκατάληψης υπέρ των συμφερόντων των μελών του ίδιου είδους και εναντίον των μελών των άλλων ειδών. Ο Peter Singer στη θεωρία του σχετικά με «την απελευθέρωση των ζώων» υποστηρίζει ότι όλα τα ζώα είναι ίσα, η ισότητα δε αυτή συνεπάγεται και την ίση τους μεταχείριση από τον άνθρωπο, παρόλο που ο τελευταίος αναγνωρίζει τον εαυτό του ως ειδική, θέτοντας ως βασικό κριτήριο για τη συμμετοχή στην ηθική κοινότητα τη δυνατότητα του αισθάνεσθαι ή της συναισθησίας (sentience).



## 2.4. Υποχρεώσεις σε σχέση με τα μη έλλογα όντα και την υπόλοιπη φύση

Από την σκοπιά ορισμένων τάσεων της περιβαλλοντικής ηθικής έχει εξαπολυθεί δριμεία κριτική κατά του «ουμανισμού» και του «ανθρωποκεντρισμού» της ηθικής<sup>54</sup>. Εντούτοις, μια έννοια ανθρωποκεντρισμού είναι αναπόφευκτη, εάν πρόκειται να αναφερόμαστε σε ηθική σκοπιά. Όλες οι μορφές ηθικής απευθύνονται σε δρώντα υποκείμενα, σε όντα που μπορούν να συλλογιστούν τι να πράξουν και να πάρουν αποφάσεις για το πώς να πράξουν. Ως εκ τούτου, και η περιβαλλοντική (βιο) ηθική δεν μπορεί παρά να είναι με αυτή την έννοια ανθρωποκεντρική. Απευθύνεται σε ανθρώπους ως φορείς πράξεων γεγονός το οποίο αφήνει ανοιχτό ποιοι είναι οι δικαιούχοι ή οι αποδέκτες αυτών των πράξεων.

Ηθικές υποχρεώσεις υπάρχουν εκεί που υπάρχει ικανότητα για πράξη και για συλλογισμό γύρω από την πράξη. Πιο συγκεκριμένα, αφορούν όντα τα οποία, όχι μόνο πράττουν σύμφωνα με αρχές, αλλά έχουν την ικανότητα, να αξιολογούν και να κρίνουν τις αρχές που διέπουν τις πράξεις και τις πεποιθήσεις τους. Εξαιτίας της ικανότητας αυτοπροσδιορισμού μας βάσει αρχών, είμαστε υπόλογοι για τις πράξεις μας, δηλαδή όντα των οποίων η πράξη υπόκειται σε ηθική αξιολόγηση και προς τα οποία υποβάλλονται ηθικές αξιώσεις. Ορισμένα από τα υπόλοιπα ζώα μπορεί μεν να ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους βάσει κάποιων στοιχειωδών αρχών, αλλά δεν ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με την αξιολόγηση των αρχών τους καθώς δεν έχουν συνείδηση των αρχών αυτών. Για τον λόγο αυτόν, δεν προσδοκούμε από αυτά ηθική συμπεριφορά. Κανείς δεν θα εγκαλούσε ένα μη ανθρώπινο ζώο ότι είναι χωρίς αρχές ή ότι είναι ανεύθυνο. Ο ηθικός καταλογισμός είναι συνδεδεμένος με την ικανότητα έλλογης σκέψης.

Οι άνθρωποι, ως έλλογα όντα, είναι αφενός φορείς πράξεων αλλά και, αφετέρου, αμοιβαίως, αποδέκτες των πράξεων ο ένας του άλλου. Καθώς ζουν με τρόπο αλληλεξαρτώμενο και μοιράζονται έναν κοινό κόσμο, μπορούν να επηρεάσουν δραστικά ο ένας τον άλλον μέσω των πράξεων τους, μπορούν να βλάψουν ή να υπονομεύσουν την ικανότητα πράξης των άλλων. Οι άνθρωποι λοιπόν μπορούν να

---

<sup>54</sup> Βλ., Richard Routley, Is there a Need for a New Environmental Ethic?, στο Bulgarian Organizing Committee, Proceedings of the Fifth World Congress of Philosophy, Σόφια: Sophia Press, vol 1, 1973, pp. 205-210

υποχρεώσουν ο ένας τον άλλον και να εγείρουν αιτήματα αμοιβαίου σεβασμού της ικανότητας πράξης και της δυνατότητας αυτοκαθορισμού τους από μια οπτική κοινή για όλους. Οι άνθρωποι μπορούν να αξιώνουν τους άλλους να πράττουν, με άλλα λόγια, σύμφωνα με την απαίτηση να αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον ως «αυτοσκοπό» και ποτέ μόνον ως απλό «μέσον»<sup>55</sup>.

Η παραπάνω μεθοδολογική διαπίστωση οδηγεί σε ουσιαστικές ηθικές αξιώσεις. Στην ηθική, κανείς δεν μπορεί να προκαλεί άσκοπη βλάβη ή να καταστρέφει την ελεύθερη δράση του άλλου. Αρχές που υπονομεύουν την άσκηση της ελεύθερης δράσης και βούλησης και που προκαλούν συστηματική ή ανώφελη βλάβη είναι αδύνατο να υποστηριχθούν ηθικά. Η ηθική αρχή της απόρριψης της συστηματικής ή ανώφελης βλάβης σε άλλους περιλαμβάνει την υποχρέωση της απόρριψης της καταστροφής ή υπονόμησης των δυνάμεων αναπαραγωγής και αναζωογόνησης του φυσικού κόσμου καθώς μια τέτοια καταστροφή μπορεί να επιφέρει συστηματική ή ανώφελη βλάβη σε κάποιους, σε πολλούς ή όλους τους δρώντες.

Ασκούμε λοιπόν κριτική στην ανθρώπινη επέμβαση στο φυσικό περιβάλλον, όχι επειδή διαταράσσει μια υποτιθέμενη προϋπάρχουσα «φυσική τάξη», αλλά επειδή απειλεί να στερήσει από τη φύση για τον άνθρωπο εκείνα τα όρια και εκείνες τις ανθρώπινες διαστάσεις, τα μέτρα και τους όρους που είναι αναγκαίοι για κάθε πράξη. Πρόκειται για ηθικά όρια απέναντι σε κάθε πράξη που απειλείται από την καταστροφή των ίδιων των όρων της. Ασφαλώς χρειάζεται να λάβουμε υπόψη τη συνθετότητα και την, εν πολλοίς, δύσκολη προβλεψιμότητα των περιβαλλοντικών διαδικασιών και της αλληλεπίδρασης ανθρώπου και περιβάλλοντος καθώς και του τρόπου που η ανθρώπινη παρέμβαση μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτη, ανώφελη και καταστροφική βλάβη. Τα ζητήματα αυτά είναι εμπειρικά, μπορούν να προσεγγιστούν επιστημονικά και αφορούν στην εκτίμηση των κινδύνων. Πρέπει οπωσδήποτε να λαμβάνονται υπόψη αλλά οι απαντήσεις τους δεν μπορούν να υποκαταστήσουν ή να εξαντλήσουν τον ηθικό προβληματισμό. Πρόσθετη

---

<sup>55</sup> Η κεντρική αυτή διαισθητική ιδέα για την ηθική έχει λάβει την πλέον ολοκληρωμένη και συνεκτική φιλοσοφική επεξεργασία της στην πρακτική φιλοσοφία του Kant. Βλ., ειδικότερα, για τη διατύπωσή της, Immanuel Kant, *Ground work of the Metaphysics of Morals*, επιμ. Mary Gregor, Cambridge Texts in the History of Philosophy Series, Cambridge University Press, 1996, p. 38

επιστημονική έρευνα δεν μπορεί από μόνη της να απαντήσει σε ηθικά ερωτήματα, μολονότι ασφαλώς τα ευρήματα της επιστήμης, και ειδικότερα της οικολογίας, μπορούν να αποσαφηνίσουν με καθοριστικό τρόπο γεγονότα τα οποία επικαλούμαστε στις ηθικές αποφάσεις μας.

Η υποχρέωση να προστατεύουμε το περιβάλλον δικαιολογείται με βάση ένα αίτημα συλλογικής ευθύνης σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον υπό την κανονιστική οπτική της δικαιοσύνης, δηλαδή με βάση την ηθική αρχή αυτού που οφείλουμε στους άλλους ώστε να μην τους προκαλούμε συστηματική ή ανώφελη βλάβη, να μην καταστρέφουμε όρους αναγκαίους για την ύπαρξή τους και την δράση τους. Είναι θέμα δικαιοσύνης προς παρόντα και μέλλοντα πρόσωπα το να μην υπονομεύουμε τις συνθήκες που είναι αναγκαίες για την επιβίωση και την δράση τους και να αποκλείουμε πρακτικές που μπορούν να εμποδίσουν ή να υπονομεύσουν τις ικανότητές τους να πράττουν και να επιβιώνουν (κατασπατάληση φυσικών πόρων, ατμοσφαιρική ρύπανση, πυρηνικές απειλές κλπ.)

Με αυτή την έννοια, η περιβαλλοντική βιοηθική είναι μια συστηματική/ κανονιστική ηθική, δηλαδή οι θεωρίες σε σχέση με τις αρχές που ορίζει κάθε κοινωνία σύμφωνα με τις οποίες οφείλουμε να ζούμε, η οποία καθώς προβληματίζεται για την ορθή σχέση του ανθρώπου με τη φύση, είναι ευαίσθητη και αποτελεί συνέχεια του προβληματισμού γύρω από τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, τους θεσμούς και τις κοινωνικές πρακτικές που διευκολύνουν ή εμποδίζουν μια απελευθερωμένη σχέση τους με τη φύση. Η περιβαλλοντική βιοηθική είναι μια συστηματική (και όχι απλώς «εφαρμοσμένη») ηθική, η οποία διευρύνει το πεδίο του ηθικού προβληματισμού, ώστε οι μέλλουσες γενεές και τα μη ανθρώπινα έμβια όντα να εκλαμβάνονται ως ηθικά σημαίνουσες οντότητες αξιώνοντας την ευπρεπή μεταχείριση και την προστασία μας.

Τούτων δοθέντων, όσο οι δυνατότητες παρέμβασής μας στην εσωτερική και εξωτερική μας φύση διαρκώς διευρύνονται με την αξιοποίηση της σύγχρονης επιστήμης και της τεχνικής, ιδιαίτερα με τις τεράστιες εξελίξεις στη γενετική και τη βιοτεχνολογία, άλλο τόσο διευρύνονται οι υποχρεώσεις μας σε σχέση με αυτές τις αυξανόμενες δυνατότητες παρέμβασής μας. Καθώς η δράση μας μετασχηματίζεται με τη χρήση της τεχνικής, μπορεί να επιφέρει μεγάλες και ενίοτε απρόβλεπτες

συνέπειες σε μακρινούς άλλους, μηδενίζοντας τον ηθικό χώρο και χρόνο, τις ηθικές αποστάσεις μεταξύ μας, αλλά και ανάμεσα σε εμάς και τον υπόλοιπο πλανήτη. Καθώς δε η ικανότητά μας για πρόβλεψη είναι περιορισμένη, και καθώς ορισμένες τεχνολογικά ενισχυμένες διαδικασίες που ενεργοποιούνται από εμάς μπορούν να αποκτήσουν δυναμική πέρα από τον έλεγχό μας, έχουμε υποχρέωση αφενός να επιδιώκουμε όσο γίνεται μεγαλύτερη γνώση πριν πράξουμε (και σε σχέση με τις επιπτώσεις στο περιβάλλον) αλλά και να σχεδιάζουμε και να αξιοποιούμε την τεχνολογία υπό το πρίσμα μιας ηθικής της ευθύνης. Η διερεύνηση των δυνατοτήτων μας για πράξεις σε νέα πεδία, που μέχρι πρότινος ήταν εκτός ανθρώπινης παρέμβασης, όπως η επέμβαση στο γενετικό υλικό των έμβιων οργανισμών, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου, οδηγεί στη διεύρυνση των ηθικών ευθυνών μας προς όλους, προς τους μακρινούς «άλλους» αυτού του πλανήτη, παρόντες και μέλλοντες.

Ασφαλώς το θέμα της ευθύνης μας απέναντι στους άλλους συνδέεται με τη στάση μας απέναντι σε ολόκληρη τη φύση. Οι συνθήκες ζωής των σύγχρονων και μελλοντικών γενεών εξαρτώνται από την ύπαρξη μιας αέρας και χωρίς πυρηνικά απόβλητα, χωρίς μολυσμένο νερό και αέρα, χωρίς καταληστευμένους φυσικούς πόρους. Μια φύση άξια να την ζουν παρόντα και μέλλοντα πρόσωπα δεν θέτει μόνο οικονομικούς και πραγματιστικούς προβληματισμούς αλλά και ηθικούς.

Επιπλέον όμως είναι μια ευθύνη και προς τον ίδιο μας τον εαυτό να μην κακομεταχειριζόμαστε τα μη ανθρώπινα όντα και να μην καταστρέφουμε βάνουσα την εξωανθρώπινη φύση, με την έννοια ότι είμαστε λιγότερο ανθρώπινοι όταν αλόγιστα και συστηματικά προκαλούμε πόνο και καταστροφή γύρω μας. Τα μη ανθρώπινα όντα δεν είναι απλώς πράγματα για άνευ περιορισμών χρήση από τους ανθρώπους. Κι ενώ δεν έχουν, αυστηρά μιλώντας, (ηθικά) δικαιώματα καθώς δεν είναι δρώντα υποκείμενα (όντα με συνειδητό αυτοπροσδιορισμό και άρα καταλογισμό) και έτσι δεν έχουν υποχρεώσεις, εντούτοις αξίζουν ευπρεπή μεταχείριση εκ μέρους όντων που υπόκεινται σε ηθικό καταλογισμό.

Την ηθική σημασία της ευπρεπούς μεταχείρισης της μη έλλογης, εξωανθρώπινης φύσης για την ανθρώπινη βελτίωση έχουν αναδείξει οι εργασίες του Kant<sup>56</sup>, ο οποίος ορίζει την ηθική πράξη ως κάτι που προξενείται από καθήκον και υπακοή στον ηθικό νόμο -δηλαδή αυτό που οφείλει να πράττει ένα ελεύθερο έλλογο ον- κι όχι από κάποια φυσική ροπή. Ανεξάρτητα από τις ενδεχόμενες συνέπειες για τους ανθρώπους, το να φερόμαστε με βάνουσο τρόπο ή με αδιαφορία στα μη ανθρώπινα έμβια όντα εκφράζει προσβολή προς την ανθρώπινη ιδιότητά μας, την αξιοπρέπεια της έλλογης φύσης μας.

Η ορθή σχέση μας με την φυσική τάξη συμβάλλει στην ορθή κατανόηση και του εαυτού μας ως μέρους της φύσης. Η εμπειρία του εαυτού μας ως φυσικού όντος, του γεγονότος ότι είμαστε ένα σύντομο στάδιο της εξελικτικής διαδικασίας, μόνο ένα από τα εκατομμύρια των ειδών στη γη, και απλώς μια στιγμή στον ρου της ανθρώπινης ιστορίας, η επίγνωση του γεγονότος ότι οι δυνάμεις εντός του σώματός μας είναι αυτές που κυβερνούν όλα τα έμβια όντα, ή ακόμη ότι έχουμε τόσα πράγματα κοινά με τα μη έμβια όντα, οδηγεί σε μια διευρυμένη και βαθύτερη κατανόηση της θέσης μας στη φύση, η οποία μας κάνει λιγότερο αδιάφορους προς την καταστροφή του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Αυτή η ευαισθησία οδηγεί στην υπέρβαση της αίσθησης σπουδαιότητας του εαυτού μας.

Εν κατακλείδι, η ηθική στάση ενσωμάτωσης του ανθρώπου στον φυσικό κόσμο επιτάσσει τη μέριμνα για τη φύση, η οποία αποτελεί τη βασική αξία της. Προσανατολίζεται, λοιπόν, προς τη μέριμνα υπέρ του φυσικού περιβάλλοντος και τον σεβασμό της ακεραιότητάς του, όχι επειδή αυτό είναι πηγή εγγενών περιβαλλοντικών αξιών, αλλά επειδή συγκροτεί πεδίο αξιώσεων που οφείλουμε προς τους άλλους και προς τον ίδιο μας τον εαυτό ως αποτέλεσμα της αυτοδέσμευσής μας να σεβόμαστε αμοιβαίως την ικανότητα πράξης, άρα την ελευθερία όλων. Οι περιβαλλοντικές αξίες είναι κανονιστικές αξιώσεις που μας δεσμεύουν επειδή προκύπτουν από τις υποχρεώσεις της ηθικής μας φύσης.

---

<sup>56</sup>Βλ., Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, επιμ. Mary Gregor, Cambridge Texts in the History of Philosophy Series, Cambridge University Press, 1996, pp. 192-193.

## 2.5. Περιβαλλοντική ηθική και κλιματική ηθική

Η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC- Intergovernmental Panel on Climate Change), η οποία έχει εκπονήσει την πληρέστερη αναφορά για το περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα για τα ζητήματα που αφορούν στην κλιματική αλλαγή παγκοσμίως, υποστηρίζει ότι οι φυσικές και κοινωνικές επιστήμες μπορούν να μας παρέχουν πληροφορίες και τεκμήρια σχετικά με το τι συνιστά επικίνδυνη ανθρωπογενή παρέμβαση στο κλιματικό σύστημα. Την ίδια στιγμή όμως τέτοιου είδους αποφάσεις αποτελούν αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη παραμέτρους όπως την ανάπτυξη, τη δικαιοσύνη και τη βιωσιμότητα, αλλά και την αβεβαιότητα και το ρίσκο.<sup>57</sup> Η κλιματική αλλαγή δεν αποτελεί απλώς ένα οικολογικό πρόβλημα, με την έννοια δηλαδή ότι απειλεί μια έννοια «περιβαλλοντικής ακεραιότητας», με θύμα τη «Φύση». Σε κάθε περίπτωση άλλωστε η διάκριση φύσης και κοινωνίας/αξίας είναι από τα πιο δύσκολα και κεντρικά μεθοδολογικά ζητήματα και της βιοηθικής. Το ζήτημα αυτό δεν αφορά μια θεωρησιακή (speculative) προσέγγιση της φύσης<sup>58</sup>, αλλά αποτελεί αντίθετα ένα πρακτικό ζήτημα, διότι αφενός αφορά στην προοπτική της ανθρώπινης ανάπτυξης και ευημερίας, δηλαδή της ελευθερίας, αφετέρου αφορά και σε όλο το φυσικό περιβάλλον, δοθείσης της αδυναμίας της ατμόσφαιρας να απορροφήσει τους εκλυόμενους ρύπους, παράγοντας συνέπειες που κανείς δεν επιθυμεί, αλλά και που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φυσικό γεγονός ή προϊόν μιας νεοδαρβινικής εκδοχής διαδικασίας «φυσικής επιλογής»<sup>59</sup>.

Η περιβαλλοντική ηθική, όπως αναφέρεται ανωτέρω, στηρίζεται στο ηθικό πλαίσιο που οριοθετεί τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Οι ηθικές αρχές που διέπουν τη συγκεκριμένη σχέση καθορίζουν το καθήκον, τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες του ανθρώπου απέναντι στο παγκόσμιο οικοσύστημα, στα φυτά και τα ζώα που ανήκουν σε αυτό. Με άλλα λόγια, η περιβαλλοντική ηθική πραγματεύεται τον τρόπο κατά τον οποίον ο ανθρώπινος πολιτισμός αντιμετωπίζει τον φυσικό κόσμο. Η περιβαλλοντική καταστροφή, η δυσανάλογη χρήση των φυσικών πόρων, η

<sup>57</sup>Climate Change 2001: Third Assessment Report of the IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change], επιμ. Robert T. Watson, Cambridge University Press, 2002.

<sup>58</sup>Για μια ευσύνοπτη παρουσίαση βλ., Βάσω Κιντή και Φωτεινή Ζήκα, Η Φύση της Φύσης, στο Μ. Μοδινός και Η. Ευθυμιόπουλος (επιμ.), Η Φύση στην Οικολογία, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1999.

<sup>59</sup>Peter Singer, «Ethics and Climate Change», Environmental Values (2006), pp. 425-422.

προστασία της βιοποικιλότητας, η φτώχεια και η παγκόσμια οικονομική κατάσταση, η περιβαλλοντική πολιτική, η περιβαλλοντική δικαιοσύνη και η αειφόρος προσέγγιση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων, αποτελούν ζητήματα που έχουν απασχολήσει την περιβαλλοντική ηθική. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί νέα πρόκληση για την περιβαλλοντική ηθική, μιας και συνιστά εξαιρετικά σημαντικό περιβαλλοντικό πρόβλημα που απαιτεί ανάληψη ευθυνών, απαντήσεις σε ηθικά διλήμματα και ικανοποίηση διαφορετικών όσο και αποκλινουσών αξιών σε παγκόσμια κλίμακα.

Ο όρος κλιματική αλλαγή αναφέρεται στη μεταβολή που παρατηρείται στο κλίμα της γης, η οποία οφείλεται στην αύξηση της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη λόγω της υψηλής συγκέντρωσης στην ατμόσφαιρα αερίων που έχουν την ιδιότητα να παγιδεύουν τη θερμότητα -των λεγόμενων αερίων του θερμοκηπίου, όπως το διοξείδιο του άνθρακα- τα οποία προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από ανθρώπινες δραστηριότητες, όπως η καύση ορυκτών καυσίμων για παραγωγή ενέργειας και διενέργεια μεταφορών, οι βιομηχανικές δραστηριότητες, η καταστροφή μεγάλων δασικών εκτάσεων, η ανεξέλεγκτη διάθεση των απορριμμάτων και η ευρεία χρήση λιπασμάτων.

Η πολιτική για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ακολουθεί δύο κύριες συνιστώσες: αφενός την ανάπτυξη προσαρμογής (adaptation) και ανθεκτικότητας (resilience) απέναντι στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, αφετέρου τον περιορισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων που προκαλούν αύξηση στα επίπεδα των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Οι προσπάθειες περιορισμού των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου απευθύνονται κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες, μιας και εκείνες ευθύνονται για την κλιματική αλλαγή. Ωστόσο, δεν υπάρχει συγκεκριμένος, αποτελεσματικός μηχανισμός που να τις υποχρεώνει αφενός να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, και αφετέρου να χρηματοδοτήσουν τα φτωχότερα κράτη, ώστε αυτά να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, τις οποίες άδικα και δυσανάλογα υφίστανται.

Σε αυτό το σημείο έρχεται η κλιματική ηθική (climate ethics), η οποία θέτει ως στόχο τη συνειδητοποίηση κάθε ατόμου, κοινότητας ή χώρας, υπογραμμίζοντας

πως για την επίλυση του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής ο άνθρωπος οφείλει να απομακρυνθεί από την ανθρωποκεντρική αντίληψη για το περιβάλλον και τις λειτουργίες του, και να λάβει υπ' όψη ότι δρα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου συνόλου που περιλαμβάνει και άλλα είδη που μοιράζονται τον πλανήτη μαζί με τον άνθρωπο, τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού, τα λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη και τις μελλοντικές γενεές, και πως όλοι μαζί διαθέτουν τα ίδια δικαιώματα για ζωή, ασφάλεια και πρόσβαση σε καθαρό αέρα, νερό και τροφή.

## **2.6. Περιβαλλοντική βιοηθική και δίκαιο**

Ενώ ήδη κάποιες περιοχές του πλανήτη πλήττονται από την κλιματική αλλαγή και καθώς στο δε εγγύς μέλλον το φαινόμενο αυτό θα αφορά στο σύνολο του πλανήτη είναι οι φτωχότερες περιοχές αυτές οι οποίες θα υποφέρουν περισσότερο, με ορισμένες από αυτές να κινδυνεύουν ακόμη και να εξαφανιστούν από τον χάρτη για επιλογές και ενέργειες άλλων κρατών και για ένα αποτέλεσμα που δεν φέρουν καμία ευθύνη. Δοθείσης της οικονομικής ανισότητας ανάμεσα στα ανεπτυγμένα και τα αναπτυσσόμενα ή φτωχά κράτη δεν είναι δύσκολο να παρατηρήσει κανείς ότι ήταν και εξακολουθεί να είναι εν πολλοίς σχετικά εύκολο για τα πρώτα να επιβάλλουν άνισους όρους συνεργασίας στα δεύτερα. Τούτο διότι σπανίως τα ανεπτυγμένα κράτη χρειάστηκε να ζητήσουν τη συνεργασία των μη ανεπτυγμένων ή αναπτυσσόμενων κρατών. Στην παρούσα συγκυρία οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν συνειδητοποιήσει ότι η δική τους βιομηχανική ανάπτυξη και υψηλή κατανάλωση έχει καταστρέψει το όζον στην ατμόσφαιρα του πλανήτη, έχει μακράν συνεισφέρει στην παραγωγή μεγαλύτερης ποσότητας διοξειδίου του άνθρακα και στο φαινόμενο του θερμοκηπίου που ευθύνεται για την κλιματική αλλαγή. Σε μια εποχή, όμως, όπου τα υπανάπτυκτα ή φτωχά κράτη έχουν τις προοπτικές να αναπτυχθούν, τα πλούσια κράτη ζητούν από τα τελευταία να αποφύγουν την υιοθέτηση του ίδιου μοντέλου βιομηχανικής ανάπτυξης, μέσω του οποίου τα ίδια απέκτησαν τον πλούτο και το βιοτικό επίπεδο που διαθέτουν. Αυτό που είναι σίγουρο και επιστημονικά τεκμηριωμένο είναι ότι, εάν η παρούσα ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών βασιστεί στο προηγούμενο μοντέλο ανάπτυξης, τις συνέπειες από την κλιματική αλλαγή θα τις υποστούν οι πάντες. Ένα μόνο παράδειγμα αποτελούν οι πληθυσμοί



που θα αναγκαστούν βίαια να μεταναστεύσουν για να μπορέσουν να επιβιώσουν από την αύξηση της θερμοκρασίας, τις επιδημίες και τις καταστροφές, από τις πλημμύρες και τη μείωση της αγροτικής ανάπτυξης («περιβαλλοντικοί πρόσφυγες»).

Το ζήτημα της υποβάθμισης του ρόλου της παγκόσμιας κοινωνικής δικαιοσύνης προσεγγίζεται από δύο επιφανείς Αμερικανούς νομικούς, τον Eric Posner και τον Cass Sustein, οι οποίοι θέτουν υπόψη τον σκεπτικισμό που περιλαμβάνει το ζήτημα της διορθωτικής και διανεμητικής δικαιοσύνης. Η διάκριση αυτή θεωρείται ως αντίστοιχη της διάκρισης που κάνει ο Robert Nozick<sup>60</sup>, ανάμεσα σε «ιστορικές» αρχές και «μη ιστορικές». Οι πρώτες είναι αυτές οι οποίες μας λένε ότι δεν πρέπει απλώς να αναζητούμε κριτήρια δικαιοσύνης με χρονικό άξονα το παρόν, αλλά το πώς ιστορικά φτάσαμε στην όποια κατάσταση. Για ιστορικές αδικίες στο παρελθόν οφείλεται αποζημίωση. Οι δεύτερες αναζητούν το κριτήριο στο παρόν, αναζητούν δηλαδή απάντηση στο ερώτημα αν η διανομή ικανοποιεί κάποιες αρχές δικαιοσύνης ανεξάρτητα του πώς φτάσαμε ως εδώ. Ο Nozick υιοθετεί τις πρώτες, ενώ η θεωρία δικαιοσύνης του John Rawls τις δεύτερες. Στην κατηγορία της διορθωτικής δικαιοσύνης γίνεται ευρέως επίκληση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» (the polluter-pays-principle).<sup>61</sup>

Διαπιστώνουμε λοιπόν, από την αρχή «αυτός που επωφελήθηκε πληρώνει» ότι ίσως κάτι τέτοιο υπονοεί ότι η πολιτική, π.χ. της εκβιομηχάνισης στο παρελθόν, ωφέλησε ανθρώπους σήμερα ως προς το βιοτικό τους επίπεδο. Αυτοί θα ήταν σε πολύ χειρότερη κατάσταση, εάν δεν ακολουθούνταν μια τέτοια πολιτική ανάπτυξης. Τίθεται λοιπόν το εξής ζήτημα: μπορούμε ακριβώς για αυτόν τον λόγο να τους υποχρεώσουμε να αποζημιώσουν τους υπόλοιπους, οι οποίοι δεν ακολούθησαν μια ριζική και με ένταση εκβιομηχάνιση της παραγωγής και για αυτό έμειναν πίσω; Έχει υποστηριχθεί ότι κάτι τέτοιο δεν δύναται να γίνει πάνω στη βάση του ότι οι τωρινές γενεές επωφελήθηκαν, ενώ θα μπορούσαν υπό άλλες συνθήκες να μην είχαν, εάν είχαν επιλέξει διαφορετικά. Η αρχή ότι «αυτός που επωφελήθηκε πληρώνει»

---

<sup>60</sup> Στο Anarchy, State and Utopia, Νέα Υόρκη: Basic Books, 1974, p. 153

<sup>61</sup> Η αρχή αυτή έχει μεγάλη απήχηση, καθώς αντιστοιχεί στη διαίσθησή μας, αλλά υιοθετείται επίσης από αρκετές διεθνείς συμβάσεις, όπως π.χ. η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992), που την αναγνωρίζει το άρθρο 16, αλλά και από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Οδηγία 2004/35 CE).

δύναται όμως να μην έχει μια τέτοια ατομικιστική ερμηνεία· ίσως τελικώς από εκεί να ξεκινούν και τα προβλήματα. Κερδίζουμε κάτι παραπάνω εάν μετακινηθούμε στο επίπεδο των κρατών ή των συλλογικών υποκειμένων όπως οι λαοί; Η Βρετανία, για παράδειγμα, γνώρισε την εκβιομηχάνιση κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, συμβάλλοντας σημαντικά στην αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη. Εάν η ευθύνη αφορά στο συλλογικό υποκείμενο, τότε ουσιαστικά μπορούμε να έχουμε άνετα την εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», αφού η ένσταση ότι αυτός που μολύνει δεν ζει πια δεν ισχύει. Σε αυτήν την περίπτωση, μπορούμε να πούμε ότι η βιομηχανοποίηση δεν θα έφερνε στη ζωή διαφορετικά συλλογικά υποκείμενα, στην περίπτωσή μας κράτη ή λαούς που θα παρέμεναν τα ίδια. Επίσης αυτά δεν θα απολάμβαναν τα ίδια οφέλη δίχως την εκβιομηχάνιση αυτή. Αλλά η βασικά ατομικιστική ένσταση διατηρείται. Γιατί να πληρώσουν και άνθρωποι που δεν έχουν συνεισφέρει, εξαιτίας του τρόπου ζωής τους, στην ευθύνη ενός συλλογικού υποκειμένου, όπως το κράτος;

Ας δούμε όμως και μια άλλη πτυχή. Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» έχει υποστηριχθεί ότι μπορεί να βασιστεί και σε εξισωτικές αρχές. Τα βιομηχανικά κράτη θα πρέπει να αναλάβουν το κόστος της κλιματικής αλλαγής στη βάση του ότι η ανισότητα έχει προκληθεί μονομερώς από κάποιους, ενώ δικαιούμαστε να αναστρέψουμε αυτή την ανισότητα μεταθέτοντας επιπλέον βάρη σε αυτούς που την έχουν προκαλέσει, επαναφέροντας μια ισότητα, η οποία αφορά στο γεγονός ότι κάποιοι έχουν χρησιμοποιήσει παραπάνω από το ακριβοδίκαιο μερίδιό τους στην ατμόσφαιρα, ενώ άλλοι όχι.<sup>62</sup> Μπορούμε όμως να γνωρίζουμε ποιο είναι ακριβώς το ακριβοδίκαιο μερίδιο στην ατμόσφαιρα χωρίς μια θεωρία διανεμητικής δικαιοσύνης;<sup>63</sup>

Τα επιχειρήματα που αφορούν στη διανεμητική δικαιοσύνη έχουν εξ αυτού του λόγου, περισσότερη σημασία. Η διανεμητική δικαιοσύνη τίθεται με πολύ συγκεκριμένο τρόπο εδώ και μας οδηγεί στη σύνδεση του φυσικού περιβάλλοντος

---

<sup>62</sup> Shue, «Global Environment and International Inequality», pp. 533-534.

<sup>63</sup> Ο Rawls υποστηρίζει ορθά ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιες είναι οι νόμιμες προσδοκίες μας εωσότου έχουμε βρει το κριτήριο διανομής και το θεσμικό πλαίσιο που το υλοποιεί. Στην περίπτωσή μας, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» εξαρτά την εφαρμογή της από το πρότερο αυτό έργο. Βλ., Τζων Ρωλς, Θεωρία της Δικαιοσύνης, μετάφραση Φ. Βασιλόγιαννης κ.ά., επίμετρο Κ. Παπαγεωργίου, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σσ. 116- 122.

με την ανθρώπινη ελευθερία. Η υποψία εδώ είναι ότι η αλληλεπίδραση περιβάλλοντος και ελευθερίας δύναται να μας κάνει να αναθεωρήσουμε την ίδια την έννοια της ελευθερίας, αλλά και την αξία που δίνουμε σε αυτή. Τούτο έχει να κάνει και με το γεγονός ότι το περιβάλλον αποτελεί ένα ειδικό πρόβλημα καθώς: πρώτον, κάποιοι από τους φυσικούς πόρους δεν ανανεώνονται ενώ άλλοι είναι ανανεώσιμοι· δεύτερον, η αξία μερικών από αυτούς δεν είναι αποτιμητή σε χρήμα· και τρίτον, πολλά από τα περιβαλλοντικά οφέλη ή βάρη είναι δημόσια, με την έννοια ότι είτε είμαστε όλοι εκτεθειμένοι σε περιβαλλοντικούς κινδύνους από τη μόλυνση της ατμόσφαιρας ή δεν είμαστε καθόλου. Το πρόβλημα άπτεται όμως επίσης και του έντονα αμφισβητούμενου ζητήματος της επιλογής, από τη μια μεριά της μείωσης, άρα και της ακριβοδίκαιης άμβλυνσης, της άνισης κατανομής εκπομπής ρύπων (mitigation) ανάμεσα στις αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες (αλλαγή του πλαισίου χρήσης ενέργειας, μεταβολή των πρακτικών αγροτικής καλλιέργειας και σταμάτημα της αποψίλωσης των δασών) και, από την άλλη, αυτού της αφομοίωσης/ προσαρμογής των συνεπειών (adaptation) κυρίως από τις φτωχές χώρες, που θα υποφέρουν περισσότερο (ανάπτυξη καλλιεργειών ανθεκτικών στο κλίμα, μέτρα αντιμετώπισης πλημμυρών). Έχει διατυπωθεί βεβαίως η άποψη πως, με όρους κόστους- οφέλους, η προσαρμογή δύναται να είναι λιγότερο ακριβή. Ποιος όμως θα αναλάβει το κόστος για το ένα ή το άλλο;

Η μείωση των ρύπων, αποτελεί και την πιο ριζική αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής για τους εξής λόγους:

α) Η μείωση της έκλυσης των ρύπων θα ωφελήσει ουσιαστικά τις μελλοντικές γενεές στις υπανάπτυκτες χώρες παρά τις τωρινές που είναι φτωχές. Όπως λένε, στο μέλλον οι φτωχοί στην παρούσα φάση θα είναι πλουσιότεροι. Γιατί να μην βοηθηθούν τα φτωχά κράτη τώρα, παρά τα φτωχά κράτη στο μέλλον;<sup>64</sup> Με άλλα λόγια δηλαδή, γιατί να μην αποζημιώσει κανείς τώρα, αλλά να προσπαθήσει να μειώσει τις εκπομπές ρύπων με αβέβαιο μακροπρόθεσμο όφελος;

β) Η μείωση της εκπομπής ρύπων είναι μια παροχή σε είδος. Τα χαμηλά εισοδήματα στα φτωχά κράτη θα προτιμούσαν μάλλον κάποια οικονομική αποζημίωση για να χρησιμοποιήσουν τα χρήματα για πιο επείγουσες, κατά την

<sup>64</sup> «Global Warming and Social Justice», p. 17.

κρίση τους, ανάγκες. Έτσι, χώρες όπως η Ινδία θα προτιμούσαν να χρησιμοποιήσουν τα χρήματα για την πρόληψη ασθενειών. Είναι σαν να παρέχεις σε κάποιον στέγη, ενώ αυτό που χρειάζεται είναι τροφή.

γ) Πολλοί από αυτούς που θα επωφεληθούν από τη μείωση της εκπομπής ρύπων είναι ήδη εύποροι, ενώ άλλοι που δεν θα επωφεληθούν είναι φτωχοί ή λιγότερο ευνοημένοι.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, οικονομολόγοι και νομικοί πρεσβεύουν μια αρκετά διαδεδομένη αντίληψη περί διεθνούς δικαίου, μέρος του οποίου αποτελεί και το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, και η οποία θέτει τα όριά της στην κρατική κυριαρχία.<sup>65</sup> Παραδόξως, κάτι τέτοιο δεν είναι μονάχα χαρακτηριστικό ενός πολιτικού ρεαλισμού, μιας Realpolitik και στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, αλλά μέρος και της πολύ διαδεδομένης άποψης εντός μιας εκδοχής ενός φιλελεύθερου κατά τα λοιπά διεθνισμού. Αυτή η τελευταία άποψη υποστηρίζει ότι καθήκοντα δικαιοσύνης, καθήκοντα πιο συγκεκριμένα διανεμητικής δικαιοσύνης (π.χ. φορολογία που αφορά κοινά δημόσια αγαθά όπως το περιβάλλον), υφίστανται μονάχα εντός κρατών, αν και αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός αριθμού minimum αρνητικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κάποιων ηθικών ανθρωπιστικών καθηκόντων παγκοσμίως.<sup>66</sup> Η θεωρία κοινωνικής δικαιοσύνης του John Rawls αποκλείει την εφαρμογή της αρχής της διαφοράς -η οποία πρεσβεύει ότι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες δικαιολογούνται μονάχα εάν αποβαίνουν προς όφελος των λιγότερο ευνοημένων- στα ζητήματα δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών, αλλά και στο δίκαιο των λαών προκρίνοντας άλλες διευθετήσεις. Η προσέγγιση αυτή θεμελιώνει το διεθνές δίκαιο σε κάποιες minimum οικουμενικές ηθικές αρχές, εμμένει όμως το γεγονός ότι το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο πηγάζει μόνο από τα κράτη, άρα οι υποχρεώσεις υφίστανται σε διακρατικό επίπεδο ως προϊόν σύναψης συνθηκών. Τέτοιες υποχρεώσεις, όπως η μείωση των ρύπων, ο περιορισμός της εκμετάλλευσης πρώτων υλών κ.λπ., ήταν μέχρι τώρα προϊόν συνθηκών, όπως π.χ. το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ, η Συνθήκη για την Βιοποικιλότητα, η Διακήρυξη του Ρίο και το Πρωτόκολλο του Κιότο. Παρόλα αυτά

---

<sup>65</sup>Jack Goldsmith and Eric Posner, *The Limits of International Law*, Oxford University Press, 2005

<sup>66</sup>John Rawls, *The Law of Peoples*, Cambridge: Harvard University Press, 1999.

όμως, είναι φανερό ότι η κλιματική αλλαγή θέτει στο περιθώριο συμβατικές παραδοχές περί κρατικής κυριαρχίας και περί γεωγραφικά οριοθετημένων αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης. Ακόμα και οι σχετικές έρευνες στον τομέα των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής οικονομίας σχετικά με την κλιματική αλλαγή καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα κράτη δεν είναι ικανά από μόνα τους να εφαρμόσουν συντονισμένες πολιτικές που θα μειώσουν την εκπομπή ρύπων μέσω συμφωνιών, όπως αυτές του Κιότο ή η πρόσφατη της Κοπεγχάγης.

## **2.7. Κλιματική αλλαγή και ηθικά διλήμματα**

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα παγκόσμιο περιβαλλοντικό πρόβλημα. Ωστόσο οι συνέπειες και το κόστος της δεν επιβαρύνουν με τον ίδιο τρόπο όλα τα κράτη και όλες τις περιοχές του πλανήτη. Συνεπώς, ολοένα και περισσότερο γίνεται σαφές ότι η ουσιαστική δράση για τον περιορισμό του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής απαιτεί όχι μόνο επαρκή επιστημονικά στοιχεία, αλλά πρέπει επίσης να αφορά με ισότιμο τρόπο όλα τα κράτη, μιας και το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής όχι μόνο αντανακλά, αλλά ταυτόχρονα ενισχύει την κοινωνική ανισότητα. Η συγκεκριμένη διαπίστωση καθίσταται προφανής αν εξεταστεί προσεκτικά ποιος υποφέρει περισσότερο από τις επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος, ποιος ευθύνεται για το πρόβλημα, ποιος αναμένεται να αναλάβει δράση, και ποιος έχει τους πόρους να υλοποιήσει τις σχεδιαζόμενες δράσεις.

Για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής περιπλέκεται το ηθικό δίλημμα του πώς θα επιτευχθεί μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις ευθύνες των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Αν και οι αναπτυγμένες χώρες είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου υπεύθυνες για τις υψηλές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, εν τούτοις το πιθανότερο είναι η οποιαδήποτε φτωχή χώρα που στερείται την οικονομική ικανότητα και τις υποδομές να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Οι περισσότερες φιλοσοφικές συζητήσεις γύρω από τις ηθικές διαστάσεις του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής υπογραμμίζουν το γεγονός πως οι πλούσιες χώρες που ευθύνονται για το πρόβλημα είναι υποχρεωμένες αφενός να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, και

αφετέρου να παρέχουν χρηματοδότηση, έτσι ώστε οι φτωχότερες χώρες να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής με επιτυχία.

Μεταξύ των ερευνητών που ασχολούνται με την κλιματική αλλαγή και όσων εμπλέκονται στο πεδίο της πολιτικής της, υπάρχει ευρεία συναίνεση αναφορικά με το γεγονός ότι οι προσπάθειες για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου δεν θα πρέπει να στερήσουν την ικανότητα των φτωχών χωρών να αναπτυχθούν οικονομικά αλλά να μειώσουν όσο το δυνατόν ταχύτερα τη φτώχεια, που ολοένα και περισσότερο καθιστά τους πολίτες ανήμπορους. Παρόλα αυτά, ένα ακόμη βασικό ζήτημα έρχεται να προστεθεί σε αυτή την άποψη: αν και έως σήμερα οι ανεπτυγμένες χώρες είναι υπεύθυνες για την υψηλή συγκέντρωση αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, η μελλοντική αύξηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα θα προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από τις αναπτυσσόμενες χώρες με μεγάλο πληθυσμό όπως η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία και άλλες, οι οποίες θα αναγκαστούν να εκμεταλλεύονται με ταχύ ρυθμό τα ορυκτά καύσιμα για να τροφοδοτήσουν την οικονομική τους ανάπτυξη.

Το αμέσως επόμενο ηθικό δίλημμα πραγματεύεται το πώς θα αξιολογηθεί η ευθύνη των υφισταμένων γενεών απέναντι στις μελλοντικές γενεές, οι οποίες θα πρέπει να βιώσουν την αλλαγή του κλίματος. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα ζήτημα δικαιοσύνης μεταξύ των υφισταμένων και των μελλοντικών γενεών, μιας και τα αέρια του θερμοκηπίου που εκπέμπονται σήμερα στην ατμόσφαιρα θα επηρεάζουν το κλίμα της γης για εκατοντάδες χρόνια, εγείροντας έτσι ερωτήματα σχετικά με τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών. Ευρέως υποστηρίζεται η άποψη ότι η δικαιοσύνη μεταξύ των γενεών επιβάλλει να αφήσουμε στους απογόνους μας αρκετούς πόρους, έτσι ώστε να ικανοποιούν τις ανάγκες τους και να ευημερούν. Η θέση αυτή βασίζεται στην πεποίθηση ότι τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών πρέπει να προστατεύονται εξίσου με τα συμφέροντα των υφισταμένων γενεών. Άξιες κριτικής είναι οι αξιολογήσεις κόστους-οφέλους των πολιτικών για την κλιματική αλλαγή οι οποίες θεωρούν ότι οι επόμενες γενεές θα είναι πλουσιότερες από τις σημερινές, άρα θα διαθέτουν μεγαλύτερη οικονομική ευχέρεια ώστε να ανταπεξέλθουν στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Εύλογα γεννάται το επόμενο ηθικό δίλημμα, του πώς θα αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ανθρώπινη ευημερία. Το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην υγεία και το δικαίωμα στην επιβίωση αποτελούν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Οι συνέπειες από τη διατάραξη του κλίματος, όπως η αύξηση της θερμοκρασίας, της έντασης και της συχνότητας των ακραίων καιρικών φαινομένων, καθώς και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, θα προκαλέσουν στον άνθρωπο ασθένειες και πιθανούς θανάτους από καταστροφές, θα πλήξουν την δημόσια υγεία μέσω της αλλαγής του τρόπου μετάδοσης των ασθενειών, της μείωσης των αποθεμάτων πόσιμου νερού και τροφής και της αύξησης του πληθυσμού που ζει στα όρια της φτώχειας.<sup>67</sup>

## 2.8. Επίμετρο

Υπό το φως των παραπάνω προβληματισμών, έχει σημασία να κατανοηθούν ο χαρακτήρας και οι πηγές των περιβαλλοντικών προβλημάτων, για τα οποία απαιτείται να κινητοποιηθεί ηθικά η δράση μας. Η αντιμετώπιση των επιπτώσεων από τη διαρκή υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος εγείρει, καταρχάς, μείζονα θέματα δικαιοσύνης. Καθένας δικαιούται ίση προστασία από περιβαλλοντικές προκλήσεις, καταστροφές ή κινδύνους στην υγεία και την ευημερία του, που ενδέχεται να προκύψουν από αυτές. Παρατηρούνται σήμερα σε παγκόσμιο επίπεδο ανισότητες και διακρίσεις που έχουν να κάνουν με την πρόσβαση σε περιβαλλοντικά αγαθά όπως η τροφή, το καθαρό νερό και ο καθαρός αέρας, τα πάρκα κ.λπ. Η περιβαλλοντική διακινδύνευση εγείρει ζητήματα σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, της προστασίας της ζωής, της προσωπικής ασφάλειας, της υγείας, της ελευθερίας και της προσωπικής ευημερίας όλων, και θέτει στην ημερήσια διάταξη το αίτημα της υπεράσπισης και της εγγύησής τους από κρατικούς αλλά και παγκόσμιους θεσμούς.

Ένα ηχηρό παράδειγμα αποτελεί η κλιματική αλλαγή. Όσο αυξάνει η θερμοκρασία του πλανήτη, τόσο θα αυξάνονται οι ασθένειες και οι θάνατοι, κυρίως στις

---

<sup>67</sup> Άρθρο των: Μαρίας Γ. Σακελλάρη και Κωνσταντίνας Β. Σκαναβή, Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21<sup>ο</sup> Αιώνα, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012, σσ. 171- 180.

φτωχότερες χώρες, από ασθένειες όπως η ελονοσία και η διάρροια. Η ηθική του κλίματος δεν επικαλείται κάποια εγγενή αξία που υποτίθεται πως φέρει το κλίμα. Σε αυτό το σημείο δόκιμο είναι να παρατεθεί η βασική διάκριση που τίθεται μεταξύ της έννοιας των χρηστικών και εγγενών αξιών. Πράγματα τα οποία έχουν χρηστική αξία είναι καλά, επειδή μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να επιτευχθεί κάτι άλλο. Πράγματα τα οποία έχουν εγγενή αξία είναι καλά καθ' εαυτά χωρίς αναφορά σε κάτι άλλο για το οποίο είναι χρήσιμα, και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν είναι ανταλλάξιμα με κάτι άλλο. Εγγενής αξία ενός πράγματος είναι αυτή που δεν συνεισφέρει στην αξία κάποιου άλλου πράγματος, είναι δηλαδή αυταξία. Σε μια προσπάθεια ορισμού της έννοιας της εγγενούς αξίας τίθεται προς συζήτηση το ζήτημα του ποιος αξιολογεί και με ποια κριτήρια. Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση υποστηρίζει ότι η εγγενής αξία είναι μια αυθαίρετη κατασκευή, καθώς ο άνθρωπος αξιολογεί, ο άνθρωπος ορίζει τι είναι η εγγενής αξία και ο άνθρωπος την αποδίδει. Γι' αυτό, αν υποστηριχθεί ότι η εγγενής αξία είναι εγκεφαλικό κατασκεύασμα, προκειμένου να καταστεί συνεπής στον ορισμό της, θα πρέπει να υποστηριχθεί το ίδιο και για την εγγενή αξία οποιουδήποτε μη ανθρώπινου είδους. Τίθεται θέμα ηθικής στάσης σε σχέση με την κλιματική αλλαγή, όχι επειδή το κλίμα έχει εγγενή αξία και δεν πρέπει να το αλλάζουμε, αλλά επειδή εάν προκαλούνται δραστικές και ταχύτατες αλλαγές στο κλίμα, τότε κάποιοι (τα φτωχότερα μέρη του πλανήτη) είναι πιθανό να μην έχουν τα μέσα να κάνουν τις δέουσες προσαρμογές εντός του απαιτούμενου χρόνου. Το ηθικό θέμα είναι η προστασία από περιβαλλοντικούς κινδύνους, με την έννοια της προστασίας των θιγομένων από βλαβερές συνέπειες, που η καλύτερη επιστημονική εξήγηση εκτιμά ότι μπορεί να συμβούν, λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο που λειτουργούν οι φυσικές διαδικασίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μέριμνα για την κλιματική αλλαγή είναι μέριμνα για περιβαλλοντική προστασία ως αξίωση αποφυγής βλάβης που προκύπτει από περιβαλλοντικές αλλαγές (εν μέρει ανθρωπογενείς, εν μέρει όχι), οι οποίες είναι τόσο απότομες, ταχείες και δραστικές ως προς τις συνέπειές τους, ώστε δεν μπορούν όλοι να προσαρμοστούν επιτυχώς, χωρίς να θιγεί η ζωή, η υγεία, η ασφάλειά τους, δηλαδή θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματά τους.



Ζητήματα διανεμητικής δικαιοσύνης προκύπτουν όσον αφορά στο πώς πρέπει να μοιραστούν τα περιβαλλοντικά αγαθά ή τα περιβαλλοντικά βάρη, σε σχέση με πολιτικές αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών κινδύνων. Εάν η περιβαλλοντική δικαιοσύνη επιτάσσει την ίση πρόσβαση σε ένα υγιές περιβάλλον όπου να μπορούν να ζουν, να μορφώνονται, να εργάζονται όλοι, περιβαλλοντική αδικία υπάρχει όταν μέλη ορισμένων πληθυσμών (εθνοτικές μειονότητες, πληθυσμοί του «Τρίτου Κόσμου») υφίστανται δυσανάλογα βλάβη, σε τοπικό ή περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο, από περιβαλλοντικούς κινδύνους ή καταστροφές, όταν υποφέρουν δυσανάλογα από παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους ως αποτέλεσμα περιβαλλοντικών παραγόντων, ή στερούνται την πρόσβαση σε φυσικούς πόρους, ή στερούνται την πληροφόρηση για τους περιβαλλοντικούς κινδύνους. Τίθεται θέμα ευθύνης ως προς την μεταχείριση του περιβάλλοντος και των ανανεώσιμων αποθεμάτων υπέρ ενός βιώσιμου πλανήτη από την σκοπιά όλων. Όλοι έχουν δικαίωμα σε ένα ασφαλές περιβάλλον εργασίας χωρίς να αναγκάζονται να έχουν να διαλέξουν ανάμεσα στην υγεία και την ασφάλεια της ζωής τους και στη δυνατότητα εργασίας και την εξασφάλιση απασχόλησης.

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι στην περίπτωση της περιβαλλοντικής διακινδύνευσης, οι κίνδυνοι σε βάρος της ζωής πολλαπλασιάζονται όταν δεν εκπληρούνται ορισμένοι ηθικοί όροι. Η ίδια η προστασία της ζωής έχει ως όρο την υπεράσπιση της αξίας της ελευθερίας και αυτές στις οποίες εξειδικεύεται. Προκείμενου να έχει κάποιος ζωή, θα πρέπει να μπορεί να ενημερώνεται για τις απειλές σε βάρος της και να προστατεύεται (λόγου χάρη για τη θανατηφόρα τοξική μόλυνση του περιβάλλοντος που μπορεί να προξενεί ένα εργοστάσιο χημικών στην περιοχή του). Η ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων μπορεί να κινδυνεύσει εάν δεν υπάρξει δημόσιος έλεγχος της καταλληλότητας των τροφίμων που διατίθενται στις αγορές με σκοπό το κέρδος, ή του τρόπου λειτουργίας ενός εργοστασίου χημικών, του οποίου τα απόβλητα προσβάλλουν την υγεία των ντόπιων πληθυσμών. Δημόσιος έλεγχος όμως με την σειρά του, δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί χωρίς την ύπαρξη πληροφόρησης και δημοσιότητας γύρω από τις βλαβερές συνέπειες των αποβλήτων ή την πιθανή επικινδυνότητα ορισμένων τροφίμων. Οι αξίες της προστασίας της ζωής και της αποφυγής βλάβης προϋποθέτουν εκείνες της ελευθερίας του λόγου και της

πληροφόρησης, της δημοσιότητας, της συμμετοχής. Μέσω του περιβαλλοντικού ηθικοπρακτικού προβληματισμού καθίσταται συνειδητό ότι δεν έχουν νόημα ιεραρχήσεις αξιών, όπως πρώτα η εξασφάλιση της ζωής ή της τροφής και μετά η ηθική, ακριβώς διότι η ίδια η ζωή, η επιβίωση και η ασφαλής διαβίωση, προϋποθέτουν την ηθική.

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα αφορούν σχέσεις μεταξύ δρώντων και απαιτούν αποφάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Η οικολογική βλάβη στο φυσικό περιβάλλον, που συνδέεται με την αλόγιστη κατανάλωση και την σπατάλη στις βιομηχανικές χώρες, οι κίνδυνοι από την πυρηνική ενέργεια, η οικολογική επιβάρυνση του Τρίτου Κόσμου από μια ανεξέλεγκτη ανάπτυξη, η διατροφική ανασφάλεια, η υπερθέρμανση του πλανήτη, είναι απειλές που εντείνονται στις σύγχρονες συνθήκες της ζωής. Ενδημούν στον τρόπο της ανάπτυξής μας και στην πεπερασμένη γνώση μας.

Δεν μπορεί όμως να υπάρξει λύση στην σύγχρονη οικολογική διακινδύνευση μέσα από μια υποτιθέμενη αποκατάσταση της αρμονίας ανθρώπου και φύσης, καθώς δεν υφίσταται καμία προηγούμενη κατάσταση αρμονίας, στην οποία να ελπίζουμε ότι μπορούμε να επιστρέψουμε. Ούτε ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα μπορεί να θεωρηθεί ότι συνίσταται στην απλή διαταραχή μιας προϋπάρχουσας φυσικής τάξης. Σε θεωρήσεις που ενστερνίζονται τέτοιου είδους παραδοχές υποβόσκει μια προβληματική έννοια της διαταραχής και μια ακόμη πιο προβληματική έννοια μιας υποτιθέμενης σταθερότητας της φυσικής τάξης.

Από το άλλο μέρος, η ανθρώπινη πράξη έχει ανοιχτό χαρακτήρα, πράγμα που σημαίνει ότι έχει και τη δυνατότητα για καταστροφή. Τα προβλήματα που τίθενται από την αλόγιστη δράση μας και τη μορφή που παίρνει η ανάπτυξη σε σχέση με το περιβάλλον είναι μαζικά προβλήματα όλου του πλανήτη, η αντιμετώπιση των οποίων προϋποθέτει, αφενός, μια στάση ατομικής και συλλογικής ευθύνης, αφετέρου, τον συντονισμό και την επικοινωνία μεταξύ όλων. Το «πρόβλημα του περιβάλλοντος» μετασχηματίζεται και αποκτά άλλη διάσταση, όταν το δούμε σε συνάρτηση με το πρόβλημα της πράξης στον σύγχρονο κόσμο.

Η περιβαλλοντική βιοηθική εμπλουτίζει τον πρακτικό προβληματισμό με κοινωνικές διαστάσεις, αναδεικνύει τις ηθικοκοινωνικές παραμέτρους της περιβαλλοντικής

διακινδύνευσης, θέτοντας επιπλέον ζητήματα θεσμών, ζητήματα τα οποία ενίοτε αποσιωπούνται από μεταφυσικού τύπου οντολογικά ή κοσμολογικά επιχειρήματα διαφόρων τάσεων της βαθιάς οικολογίας και του περιβαλλοντικού ολισμού<sup>68</sup>. Χρειάζεται να τεθεί το ηθικοκοινωνικό πλαίσιο των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Όσο απαιτείται να σκεφτούμε την πράξη ως ενσωματωμένη στις φυσικές διαδικασίες άλλο τόσο απαιτείται να την κρίνουμε και ως παραγωγό τέτοιων διαδικασιών. Απαιτείται ένας ανανεωμένος κανονιστικός, πρακτικός στοχασμός από τη σκοπιά μιας (βιο) ηθικής της ευθύνης σε σχέση με τα ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα και ολόκληρη τη φυσική τάξη.

---

<sup>68</sup>Οι όροι "Ολισμός" (Holism) και "Ολιστικός" (Holistic) προέρχονται από την ελληνική λέξη "Ολον". Ο περιβαλλοντικός ολισμός χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια να ασχοληθεί με το περιβάλλον ως "Ολον", δηλαδή να εξετάζει τα θέματα περιβάλλοντος σε όλα τα επίπεδα έκφασής του

## 3. Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί

### 3.1. Εισαγωγή

Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί είναι οι ζωντανοί οργανισμοί που δημιουργήθηκαν τεχνητά με την προσθήκη ή αφαίρεση γονιδίων που προέρχονται από οργανισμούς οι οποίοι ανήκουν σε εντελώς διαφορετικά είδη. Ο ακριβής όρος είναι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί και όχι μεταλλαγμένοι, επειδή αυτοί δεν προέκυψαν τυχαία στη φύση, αλλά είναι αποτέλεσμα σκόπιμης παρέμβασης του ανθρώπου επάνω στο DNA των οργανισμών. Σκοπός της ανθρώπινης παρέμβασης είναι να δημιουργηθούν νέα φυτά τα οποία θα συγκεντρώνουν αθροιστικά ή μεμονωμένα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: δεν θα προσβάλλονται από ασθένειες, θα αναπτύσσονται σε συνθήκες ξηρασίας και σε αλμυρά εδάφη, θα χρειάζονται λίγο νερό και η διαδικασία παραγωγής τους θα έχει χαμηλό κόστος με συνέπεια να καθίστανται οικονομικότερα για τους καταναλωτές και πιο προσοδοφόρα για τους παραγωγούς.

Οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί είναι προϊόντα της γενετικής μηχανικής. Οι μέθοδοι της γενετικής μηχανικής επιτρέπουν σήμερα την τροποποίηση του γενετικού κώδικα ο οποίος βρίσκεται στο DNA των κυττάρων. Οι τροποποιήσεις αυτές επιτυγχάνονται με τη μεταφορά γονιδίων και μπορούν να γίνουν τόσο σε φυτικούς όσο και σε ζωικούς οργανισμούς, όπως ψάρια, βακτήρια κ.λπ. Επιπρόσθετα, οι επιστήμονες έχουν τη δυνατότητα να παίρνουν γονίδια από ζώα και να τα μεταφέρουν σε φυτά. Να απομονώνουν γονίδια από μικρόβια και να τα ενσωματώνουν στο καλαμπόκι και γενικότερα να πράττουν ένα πλήθος γενετικών ανασυνδυασμών από διαφορετικούς οργανισμούς οι οποίοι επιτρέπουν τη δημιουργία νέων προϊόντων. Σήμερα, οι ανασυνδυασμοί αυτοί έχουν οδηγήσει στην παραγωγή μιας σειράς από γενετικά τροποποιημένα προϊόντα όπως εμβόλια, φάρμακα, τρόφιμα, συστατικά τροφίμων και τροφές ζώων. Η διαδικασία δε αυτή έχει κατά τα τελευταία χρόνια επιταχυνθεί χάρη στις νέες μεθόδους μελέτης της αλληλουχίας του DNA και αφορά πλέον σε εκατοντάδες διαφορετικούς

οργανισμούς, για διαφορετικές σπλές και σύνθετες χρήσεις. Με μια πρώτη ματιά αυτή η διαδικασία φαίνεται γοητευτική. Ωστόσο, με μια προσεκτικότερη παρατήρηση αποκαλύπτεται ότι προτεραιότητα δίνεται στα εμπορικά ή πολιτικά κίνητρα χωρίς να λαμβάνεται ιδιαίτερη μέριμνα για τους πιθανούς κινδύνους. Συνεπώς στην προσπάθεια αυτή παρέμβασης στα γονίδια των οργανισμών τίθεται και ένα ηθικό δίλημμα σχετικά με την ανάγκη ή μη καλλιέργειάς τους. Οι υποστηρικτές της παραγωγής γενετικά τροποποιημένων οργανισμών επισημαίνουν ότι με τον τρόπο αυτό θα διατηρηθεί αρκετή τροφή για ολόκληρο τον κόσμο καθώς ο πληθυσμός συνεχώς θα αυξάνεται, ενώ και η κλιματική αλλαγή θα επιτάσσει νέα είδη ανθεκτικών φυτών. Στον αντίποδα, οι πολέμιοι των γενετικά τροποποιημένων αντιδρούν, και το γεγονός αυτό έχει να κάνει με την αμφιβολία σχετικά με τις επιγενόμενες συνέπειες. Ο έλεγχος που έχει γίνει μέχρι σήμερα για την επικινδυνότητα και τις επιπτώσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών είναι ανεπαρκής. Υφίστανται μελέτες που αποδεικνύουν ότι είναι αδύνατο να αποκλείσει κανείς τους πιθανούς κινδύνους που προκύπτουν από τα τρόφιμα αυτά. Από τη στιγμή δε που εμφανιστούν είναι άγνωστο εάν θα είναι δυνατό να περιοριστούν ή να ανακληθούν οι όποιες επιβλαβείς συνέπειες. Προκύπτει συνεπώς ένα μείζον θέμα ηθικής υποχρέωσης τόσο απέναντι στο περιβάλλον όσο και στις επόμενες γενιές.

## **3.2. Το βασικό κανονιστικό πλαίσιο των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών**

### **3.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις**

Το νομοθετικό καθεστώς των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στην ΕΕ χρονολογείται από το 1990 οπότε για πρώτη φορά υιοθετήθηκαν οι Οδηγίες: 90/219/ΕΟΚ<sup>69</sup> και 90/220/ΕΟΚ<sup>70</sup>. Οι εγκριθέντες σε επίπεδο ΕΕ γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί που προορίζονται είτε για κατανάλωση είτε για καλλιέργεια βρίσκονται καταχωρημένοι στον Ευρωπαϊκό Κατάλογο γενετικά

---

<sup>69</sup> Οδηγία 90/219/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Απριλίου 1990, για την περιορισμένη χρήση των γενετικώς τροποποιημένων μικροοργανισμών, *EE L 117* της 8.5.1990, σ. 1.

<sup>70</sup> Οδηγία 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Απριλίου 1990, για την σκόπιμη απελευθέρωση στο περιβάλλον γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών, *EE L 106* της 17.4.2001, σ. 15.

τροποποιημένων Τροφών και Ζωοτροφών<sup>71</sup>. Οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί που προορίζονται για καλλιέργεια δεν μπορούν να κυκλοφορήσουν στην αγορά και να καλλιεργηθούν παρά μόνο μετά την εγγραφή τους στον Κοινό Κοινοτικό Κατάλογο Ποικιλιών.<sup>72</sup>

Η παραπάνω διαδικασία έγκρισης στηρίζεται σε ένα πολύπλοκο και αλληλεξαρτώμενο κανονιστικό πλαίσιο το οποίο αποτελείται από Οδηγίες, Κανονισμούς και Αποφάσεις. Σκοπός του πλαισίου αυτού είναι η προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος. Ωστόσο, η σχετική δράση των ενωσιακών οργάνων και ιδίως της Επιτροπής δεν βρίσκουν πάντοτε την υποστήριξη της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης καθώς η πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών είναι αντίθετη στη χρήση της βιοτεχνολογίας.<sup>73</sup> Αυτή η αντίδραση έναντι των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών δημιουργεί προβλήματα στην εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας καθόσον έχει να κάνει τόσο με τους κινδύνους για την υγεία και το περιβάλλον<sup>74</sup> όσο και με ηθικές ή πολιτιστικές αναφορές και καταναλωτικές προτιμήσεις. Οι απόψεις δε αυτές αξιολογούνται κατά την έγκριση καθώς αναγνωρίζεται το ηθικό δικαίωμα της έκφρασης της γνώμης στις ομάδες εκείνες που επηρεάζονται από τυχόν αποφάσεις. Μετά τη λήψη απόφασης δημιουργείται ένα αρνητικό κλίμα σχετικά με τη σκοπιμότητά της όταν δεν συνάδει με τις ενστάσεις των καταναλωτών.

Το κανονιστικό πλαίσιο της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς αποτελεί ένα πολύπλοκο σύνολο το οποίο κινείται σε πολλαπλά επίπεδα. Οι δύο αυτοί παράγοντες, πολυπλοκότητα και πολυεπίπεδη δομή, λειτουργούν έτσι ώστε σε αρκετά σημεία του να επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες. Επιπροσθέτως, των καθαρά νομικών διατάξεων συνυπάρχουν νομικά δεσμευτικές διατάξεις με

---

<sup>71</sup>European Commission, DG Health and Consumer Protection, Community Register of Genetically Modified Food and Feed, <http://ec.europa.eu> [προσπελάστηκε στις 12.11.2015]

<sup>72</sup>Ο Κοινός κατάλογος προβλέπεται από την Οδηγία 2002/53/ΕΚ του Συμβουλίου *EE L 193/1*, όπως τροποποιήθηκε. Βλ., Common Catalogue of Varieties of Agricultural Plant Species (2008), διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu> [προσπελάστηκε στις 12.11.2015]

<sup>73</sup>European Commission, Attitudes of European Citizens Towards the Environment- Special Eurobarometer 295, 2008, σ. 65 (το 58% είναι αντίθετο στη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, ενώ οι υποστηρικτές των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών ανέρχονται στο ποσοστό του 21%).

<sup>74</sup>European Parliament, Report on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council Amending Directive 2001/18/EC Concerning the Deliberate Release into the Environment of Genetically Modified Organisms, as Regards the Implementing Powers Conferred on the Commission, σ. 11

πολιτικές κατευθύνσεις, πράγμα που δείχνει ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση του ζητήματος των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών έχει ανάγκη τόσο τη σταθερότητα των νομικά δεσμευτικών διατάξεων όσο και τη διαλλακτικότητα των πολιτικών κατευθύνσεων προκειμένου να ξεπεραστούν εμπόδια που υφίστανται κατά την έγκριση. Περαιτέρω, στο εσωτερικό αυτού του πολύπλοκου θεσμικού οικοδομήματος εμπλέκονται οι αρμόδιες αρχές της ΕΕ και των κρατών μελών, μαζί με τις διάφορες, τεχνοκρατικής σύνθεσης επιτροπές, επιστημονικούς φορείς και ενδιαφερόμενους από τη βιομηχανία και το κοινό. Για τον λόγο αυτό δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι για να περιγραφεί όλο αυτό το μείγμα ρυθμίσεων και εμπλεκόμενων οργάνων γίνεται λόγος για πολυεπίπεδη διακυβέρνηση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών.<sup>75</sup>

### **3.2.2. Η σχέση μεταξύ της νομοθεσίας της ΕΕ και των εθνικών νομοθεσιών για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς**

Όλη η νομοθεσία της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς δίνει την αποκλειστική νομοθετική αρμοδιότητα στην Ένωση καθόσον «τα κράτη μέλη δεν μπορούν να απαγορεύουν, να περιορίζουν ή να παρεμποδίζουν τη διάθεση στην αγορά γενετικά τροποποιημένων οργανισμών...»<sup>76</sup>. Ωστόσο, η συνολική δομή της νομοθεσίας δείχνει ότι υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και της ΕΕ. Στη δε διαδικασία εμπλέκονται και οι πολίτες μέσω της ανοιχτής διαδικασίας της διαβούλευσης που πραγματοποιείται στο εσωτερικό των κρατών μελών. Παρά το γεγονός ότι η τελική απόφαση λαμβάνεται σε κοινοτικό επίπεδο, ο ρόλος των κρατών μελών στην αξιολόγηση και στην διαχείριση των κινδύνων είναι ουσιαστικός. Αυτό δε φαίνεται από τη δυνατότητα που έχουν κατά τη διαδικασία αξιολόγησης και έγκρισης να εκφράζουν αιτιολογημένες αντιρρήσεις.

Παρά το ότι οι αντιρρήσεις ή διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών μελών και της Επιτροπής ή ενός κράτους με ένα άλλο σχετικά με την αξιολόγηση υποβάλλονται στην αρμόδια επιστημονική επιτροπή της ΕΕ, αυτό δεν σημαίνει ότι η Επιτροπή

---

<sup>75</sup> M. Lee, *EU Regulation of GMOs: Law and Decision Making for a New Technology*, Cheltenham, UK/Northampton MA/USA, Edward Elgar, 2008, p. 98

<sup>76</sup> Άρθρο 22 Οδηγίας 2001/18/ΕΚ.

απαιτεί ταυτότητα απόψεων, ούτε ότι η γνώμη της European Food Safety Authority (EFSA) υπερισχύει της γνώμης των αντίστοιχων εθνικών επιστημονικών επιτροπών. Συγκεκριμένα, όταν υπάρχει διάσταση απόψεων για ένα ζήτημα μεταξύ των επιστημονικών επιτροπών της ΕΕ ή μεταξύ των επιστημονικών επιτροπών ενός κράτους μέλους και αυτών της Ένωσης, τα κράτη μέλη υποχρεώνονται να συνεργαστούν προκειμένου είτε να διευθετήσουν την εν λόγω διάσταση απόψεων είτε να υποβάλλουν κοινό έγγραφο, όπου θα διευκρινίζονται τα διαμφισβητούμενα επιστημονικά θέματα και θα εντοπίζονται οι σχετικές ασάφειες όσον αφορά στα δεδομένα. Επομένως, το ζήτημα που πιθανόν να ανακύψει αναφορικά με τις επιστημονικές διαφωνίες λύνεται σε πολιτικό επίπεδο (στη φάση δηλαδή διαχείρισης του κινδύνου) στο πλαίσιο της κανονιστικής επιτροπής.

Σε ό,τι αφορά στη δυνατότητα των κρατών μελών να ακολουθούν εθνική πολιτική για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς θεσπίζεται η ρήτρα διασφάλισης. Σύμφωνα με την εν λόγω ρήτρα, εάν μετά την διάθεση στην αγορά ενός γενετικά τροποποιημένου οργανισμού υπάρχουν νέες ή πρόσθετες επιστημονικές πληροφορίες ή επαναξιολόγηση βάσει νέων ή πρόσθετων επιστημονικών στοιχείων, μπορεί ένα κράτος μέλος να περιορίζει ή να απαγορεύει προσωρινά τη χρήση ή/ και την πώληση του συγκεκριμένου γενετικά τροποποιημένου οργανισμού. Η ρήτρα διασφάλισης εξειδικεύει την ρύθμιση του άρθρου 95, παρ. 5 ΕΚ (νυν άρθρο 114, παρ. 5 ΣΛΕΕ) το οποίο αποτελεί τη μόνη νομική βάση της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ<sup>77</sup> και μια από τις νομικές βάσεις του Κανονισμού 1829/2003/ΕΚ. Το άρθρο 114 ΣΛΕΕ διακρίνει ανάμεσα στα εθνικά μέτρα που ελήφθησαν πριν από την εναρμόνιση και σε εκείνα που ελήφθησαν μετά από αυτή. Στην πρώτη περίπτωση η διατήρηση των εθνικών διατάξεων εξαρτάται από τις επιτακτικές ανάγκες που προβλέπονται στο άρθρο 30 ΕΚ (νυν άρθρο 36 ΣΛΕΕ) ή από λόγους προστασίας του περιβάλλοντος ή του χώρου εργασίας. Στη δεύτερη περίπτωση, η θέσπιση εθνικών διατάξεων μετά το μέτρο εναρμόνισης δικαιολογείται εάν υπάρχουν νέα επιστημονικά στοιχεία

---

<sup>77</sup> Οδηγία 2001/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και την κατάργηση της οδηγίας 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου, *EEL 106* της 17.4.2001, σ. 1.



σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος ή του χώρου εργασίας για το συγκεκριμένο κράτος και μόνο εάν έχουν εμφανιστεί μετά το μέτρο εναρμόνισης<sup>78</sup>.

### **3.2.3. Η σχέση μεταξύ της νομοθεσίας της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς και του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης**

Λίγα χρόνια μετά την Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα που υπεγράφη από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τα κράτη μέλη κατά τη συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη που διεξάγεται στο Ρίο ντε Τζανέιρο τον Ιούνιο του 1992, υπογράφηκε στο Μόντρεαλ τον Ιανουάριο 2000 το Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια, το οποίο τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 2003<sup>79</sup>. Στόχος του εν λόγω πρωτοκόλλου είναι να διασφαλίσει ότι η μεταφορά, ο χειρισμός και η χρήση ζώντων οργανισμών που έχουν παραχθεί με τις μεθόδους της σύγχρονης βιοτεχνολογίας δεν θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα ούτε στην υγεία του ανθρώπου, αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στις διασυνοριακές διακινήσεις τέτοιων οργανισμών. Παράλληλα το Πρωτόκολλο επιβεβαιώνει την προσέγγιση της αρχής της προφύλαξης.

Η υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης αποδίδεται εν πολλοίς στη σθεναρή στάση της ΕΕ και στη συμμαχία που πέτυχε με τις χώρες του τρίτου κόσμου κατά τις διαπραγματεύσεις. Είναι, λοιπόν, φυσικό οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις στο ευρωπαϊκό δίκαιο και στις διατάξεις του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης να είναι συγγενείς, καθώς παρέχουν το ίδιο επίπεδο προστασίας. Το Πρωτόκολλο αναγνωρίζει τη νομιμότητα περιφερειακών συμφωνιών είτε προηγούνται είτε έπονται χρονικά του Πρωτοκόλλου, υπό την προϋπόθεση ότι είναι συμβατές με τον στόχο του Πρωτοκόλλου και ότι δεν παρέχουν μικρότερη προστασία σε σχέση με αυτή που παρέχει το Πρωτόκολλο.

---

<sup>78</sup> Το άρθρο 95 ΕΚ εφαρμόστηκε στο ζήτημα των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών από την Επιτροπή στην Απόφασή της 2003/653/ΕΚ της 2ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με τις εθνικές διατάξεις για την κατάργηση της χρήσης γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στην Αυστρία, που κοινοποιήθηκαν από τη Δημοκρατία σύμφωνα με το άρθρο 95, παρ.5 ΕΚ, *EEL* 230, 16.9.2003, σ. 34-43.

<sup>79</sup> Στην Ελλάδα η κύρωση του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια (στη Σύμβαση για την Βιολογική Ποικιλότητα) κυρώθηκε με το Ν. 3233/2004 (ΦΕΚ 51Α'/18.02.2004).

Μεταξύ του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης και του Ενωσιακού δικαίου υπάρχουν διαφοροποιήσεις, κυρίως σε ό, τι αφορά στις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και στην συμμετοχή των πολιτών. Πράγματι, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο, η αξιολόγηση του κινδύνου των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών πρέπει να περιλαμβάνει και τις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, ενώ αυτές δεν προβλέπονται στο δίκαιο της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Επίσης, ενώ σχετικά με την συμμετοχή των πολιτών στο Πρωτόκολλο προβλέπεται η υποχρέωση των κρατών να θεσπίσουν εθνικές νομοθεσίες για τη συμμετοχή και τη διαβούλευση, το ζήτημα της συμμετοχής παραμένει ασαφές καθώς στην Οδηγία 2001/18/ΕΚ δεν προβλέπονται συγκεκριμένες ρυθμίσεις. Εάν, λοιπόν, θεωρηθεί ότι αυτή η διαφοροποίηση επιφέρει χαμηλότερο επίπεδο προστασίας του δικαίου της ΕΕ σε σχέση με εκείνο του Πρωτοκόλλου, τότε σύμφωνα με το άρθρο 14, παρ. 1 της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ δεν εφαρμόζονται οι ενωσιακές ρυθμίσεις. Επειδή, όμως, το Πρωτόκολλο δεν απαιτεί πλήρη συμβατότητα και αφήνει ευρεία διακριτική ευχέρεια χειρισμών, η επίκληση της ως άνω διάταξης φαίνεται να μην επιφέρει αποτελέσματα. Η λύση μπορεί να αναζητηθεί στο Πρωτόκολλο μέσω όμως του ενωσιακού δικαίου. Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 216, παρ.2 ΣΛΕΕ από τη χρονική στιγμή της ενσωμάτωσης του Πρωτοκόλλου στην ενωσιακή έννομη τάξη, δεσμεύει τα θεσμικά όργανα της ΕΕ και τα κράτη μέλη της.

Έτσι, λοιπόν, στον βαθμό που οι εν λόγω προβλέψεις του Πρωτοκόλλου είναι πιο συγκεκριμένες και κατατείνουν σε μεγαλύτερη προστασία, υπερισχύουν των αντίστοιχων ενωσιακών. Οι ρυθμίσεις για τις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και για την συμμετοχή και διαβούλευση των πολιτών αποβλέπουν αναμφίβολα σε υψηλότερο επίπεδο προστασίας από αυτό των ενωσιακών ρυθμίσεων και, συνεπώς, είναι αυτές που πρέπει να εφαρμοστούν. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι γενικά η επίκληση των διατάξεων του Πρωτοκόλλου στα πλαίσια της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου δεν είναι συχνή, διότι η προστασία που παρέχει το τελευταίο είναι από συστηματικής απόψεως πιο αποτελεσματική σε σχέση με αυτή του Πρωτοκόλλου. Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν υπήρξε καμία αναφορά στις διατάξεις του

Πρωτοκόλλου εκ μέρους κράτους μέλους της ΕΕ στο πλαίσιο της αναζήτησης υψηλότερου επιπέδου προστασίας σε σχέση με αυτό που παρέχει το δίκαιο της ΕΕ.

### **3.2.4. Οι Οδηγίες 90/219/ΕΟΚ για την περιορισμένη χρήση των γενετικά τροποποιημένων μικροοργανισμών και 90/220/ΕΟΚ για τη σκόπιμη απελευθέρωση στο περιβάλλον γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών**

Στις δύο Οδηγίες αποτυπώνεται, για πρώτη φορά στο κοινοτικό δίκαιο, η νέα προσέγγιση του τεχνολογικού κινδύνου μέσα από την αναγνώριση και την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης<sup>80</sup>, μια αρχή η οποία αναφέρεται για πρώτη φορά ως «προληπτική δράση» στο άρθρο 130Ρ, παρ. 2 της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Η αρχή αυτή, προκύπτει και από το περιεχόμενο των ρυθμίσεων που προβλέπονται και στις δύο Οδηγίες<sup>81</sup>. Το βασικό καινοτόμο στοιχείο το οποίο εισάγεται είναι ότι ο κίνδυνος για την υγεία του ανθρώπου ή/ και το περιβάλλον δεν συσχετίζεται με τον γενετικά τροποποιημένο οργανισμό αυτόν καθαυτόν, όπως συμβαίνει π.χ. στη νομοθεσία για τα φάρμακα, αλλά με τη συνολική διαδικασία του τρόπου παραγωγής των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών<sup>82</sup>. Αποτέλεσμα αυτής της νέας αντίληψης κινδύνου είναι η υιοθέτηση, και στις δύο Οδηγίες, της υποχρέωσης ελέγχου όλων των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών σε κάθε στάδιο έρευνας, ανάπτυξης και διάθεσής τους στην αγορά και για καθένα από τα στάδια ξεχωριστά έτσι, ώστε η συντελούμενη τεχνική πρόοδος να είναι σε άμεση και ευθεία συνάρτηση με την παράλληλη πρόοδο των επιστημονικών γνώσεων για τους ενδεχόμενους κινδύνους. Θεσπίζεται δηλαδή η υποχρέωση για την εκ των προτέρων εκτίμηση της οικολογικής ασφάλειας των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών προτού αναπτυχθούν ή/ και διατεθούν στις αγορές προς πώληση, θέτοντας με τον τρόπο αυτό σε λειτουργία ένα μηχανισμό πρόληψης από πιθανούς κινδύνους.

---

<sup>80</sup> L. Boy, *Les organismes génétiquement modifiés entre le principe de précaution et l'ordre "scientifico- concurrentiel"*, Paris, FRISON-ROCHE, 1999, p.339.

<sup>81</sup> L. Levidow, *Release of genetically modified organisms: precautionary legislation*, Project Appraisal, Ιούνιος 1992, p. 93 επ.

<sup>82</sup> M.- A. Hermitte, C. Noiville, *La dissémination volontaire d'organismes génétiquement modifiés dans l'environnement. Une première application du principe de prudence*, *Revue Juridique de l'Environnement*, 3/1993, p. 392.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η πλήρης αναγνώριση και εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στη νομοθεσία για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς και συγκεκριμένα στην Οδηγία 90/220/ΕΟΚ οφείλεται στην παρέμβαση του Δικαστηρίου της ΕΕ<sup>83</sup>. Συγκεκριμένα το τελευταίο σε απόφασή του επισημαίνει ότι: «ο σεβασμός της αρχής της προφύλαξης βρίσκει την έκφρασή του, αφενός, στην υποχρέωση του γνωστοποιούντος, που προβλέπεται στο άρθρο 11, παρ. 6, της Οδηγίας 90/220/ΕΟΚ, να ενημερώνει αμέσως την αρμόδια αρχή σχετικά με τα νέα στοιχεία αναφορικά με τους κινδύνους που συνεπάγεται το προϊόν για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον καθώς και στην υποχρέωση της αρμόδια αρχής, που προβλέπεται στο άρθρο 12, παρ. 4, να ενημερώνει αμέσως σχετικά την Επιτροπή και τα άλλα κράτη μέλη και, αφετέρου, στην ευχέρεια που έχει κάθε κράτος μέλος, που προβλέπεται στο άρθρο 16 της Οδηγίας αυτής, να περιορίζει ή να απαγορεύει, προσωρινώς, τη χρήση και/ ή την πώληση στο έδαφός του προϊόντος για το οποίο έχει παρασχεθεί συγκατάθεση και ως το προς το οποίο έχει βάσιμους λόγους να θεωρεί ότι συνεπάγεται κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον».

Βάσει των προλεχθέντων παρατηρούμε ότι το Δικαστήριο δεν περιορίζεται απλώς στην αναγνώριση της αρχής της προφύλαξης αλλά την προσδιορίζει αφενός μεν ως τη διαρκή υποχρέωση πληροφόρησης<sup>84</sup>, αφετέρου δε ως τη δυνατότητα ενός κράτους μέλους να παίρνει μέτρα προφύλαξης όταν το κρίνει αναγκαίο παρά το ότι έχει παρασχεθεί συγκατάθεση από την Επιτροπή για την εισαγωγή και καλλιέργεια των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών<sup>85</sup>. Το ίδιο το Δικαστήριο έρχεται να διαπιστώσει ότι βρίσκονται εκτός των ρυθμιστικών διατάξεων της Οδηγίας 90/220/ΕΟΚ σημαντικά ζητήματα που έκαναν εμφανή την παρουσία τους κατά τη διάρκεια του χρόνου ισχύος της. Συγκεκριμένα, εκτιμά ότι δεν ορίζεται η σχέση ανάμεσα στη συχνότητα εμφάνισης ενός κινδύνου και στη σπουδαιότητα των ζημιών που επιφέρουν, ενώ είναι γνωστό ότι αυτή η σχέση είναι καθοριστική για να ληφθεί απόφαση από την αρμόδια αρχή. Ομοίως, δεν θεσπίζεται ενιαία διαδικασία για την αξιόπιστη αξιολόγηση του περιβαλλοντικού κινδύνου η οποία αφήνεται στη

---

<sup>83</sup>Υπόθεση C-6/99, Association Greenpeace κ.λπ., κατά Ministère de l' Agriculture et de Pêche, κ.λπ.

<sup>84</sup>Οδηγία 90/220, άρθρο 11

<sup>85</sup>Οδηγία 90/220, άρθρο 16

διακριτική ευχέρεια της αρμόδιας διοικητικής αρχής. Επιπλέον, δεν προβλέπεται η σύσταση αντιπροσωπευτικών και ανεξάρτητων επιτροπών, οι οποίες θα αξιολογούν τυχόν κίνδυνο.

Εξαιτίας των ανωτέρω επισημανθέντων προβλημάτων και νομικών κενών που να διασφαλίζουν την ανιχνευσιμότητα και την επισήμανση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών ή προϊόντων που προέρχονται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, υιοθετείται η Οδηγία 2001/18/ΕΚ<sup>86</sup>. Περαιτέρω, εξαιτίας των πολλών ουσιωδών τροποποιήσεων της Οδηγίας 90/219/ΕΟΚ αποφασίζεται εννέα χρόνια από τη δημοσίευσή της η αναδιατύπωσή της. Για τον λόγο αυτό εκδίδεται η Οδηγία 2009/41/ΕΚ<sup>87</sup> για την περιορισμένη χρήση γενετικά τροποποιημένων μικροοργανισμών.

Σύμφωνα με την Οδηγία 2009/41/ΕΚ, πριν από τη διάθεση στην αγορά ή πριν από την με οποιονδήποτε τρόπο σκόπιμη απελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον, διεξάγεται έρευνα ή αναπτύσσονται γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί σε εργαστήρια ή θερμοκήπια. Κατά το συγκεκριμένο στάδιο, που αποκαλείται *περιορισμένη χρήση*, δεν αποκλείεται να υπάρχει -μικρός έστω- κίνδυνος «οι απελευθερωμένοι μικροοργανισμοί, να εξαπλωθούν πέρα από τα εθνικά σύνορα επηρεάζοντας και τα υπόλοιπα». Ως περιορισμένη δε χρήση ορίζεται «κάθε δραστηριότητα κατά την οποία μικροοργανισμοί τροποποιούνται γενετικώς ή κατά την οποία οι γενετικά τροποποιημένοι μικροοργανισμοί αυτοί καλλιεργούνται, αποθηκεύονται, μεταφέρονται, καταστρέφονται, απορρίπτονται ή χρησιμοποιούνται καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπο και για την οποία χρησιμοποιούνται ειδικά περιοριστικά μέτρα για να περιοριστεί η επαφή τους με τον ευρύτερο πληθυσμό και το περιβάλλον και για να τους παρασχεθεί υψηλός βαθμός ασφαλείας».

---

<sup>86</sup>Οδηγία 2001/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και την κατάργηση της οδηγίας 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου - Δήλωση της Επιτροπής, *ΕΕ L 106* της 17.4.2001, σ. 1.

<sup>87</sup>Οδηγία 2009/41/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Μαΐου 2009, για την περιορισμένη χρήση γενετικώς τροποποιημένων μικροοργανισμών (αναδιατύπωση) (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), *ΕΕ L 125* της 21.5.2009, σ. 75.

Το σχήμα ελέγχου των κινδύνων, το οποίο περιγράφεται στην εν λόγω Οδηγία είναι ίδιο με αυτό της υπόλοιπης νομοθεσίας των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και στηρίζεται σε τρεις βασικούς άξονες: πρώτον, την επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων· δεύτερον, τη διαχείρισή τους· τρίτον, την πληροφόρηση σχετικά με την γνωστοποίηση στις αρμόδιες αρχές των εγκαταστάσεων που χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά για περιορισμένες χρήσεις<sup>88</sup>. Ωστόσο, αναφορικά με την πληροφόρηση, η σχετική ρύθμιση είναι αρκετά περιορισμένη διότι δεν υποχρεώνει αλλά παρέχει απλώς τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να αποφασίσουν αν πρέπει να ζητηθεί η γνώμη του κοινού για ζητήματα της προτεινόμενης περιορισμένης χρήσης<sup>89</sup>.

Παρά το ότι η Οδηγία 2009/41/EK περιορίζεται μόνο σε μικροοργανισμούς (μικροσκοπικές έμβιες οντότητες όπως τα βακτήρια και τα ένζυμα) οι οποίοι έχουν υποστεί γενετική τροποποίηση, ωστόσο αρκετά κράτη μέλη στα εθνικά μέτρα ενσωμάτωσης ενέταξαν στην περιορισμένη χρήση όλους τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς (φυτά, ζώα και μικροοργανισμούς).

### **3.2.5. Η Οδηγία 2001/18/EK για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον**

Η Οδηγία 2001/18/EK καταργεί την Οδηγία 90/220/ΕΟΚ καθώς θεωρείται επιβεβλημένο να διευκρινιστούν αρκετά σημεία της τελευταίας καθώς και να συμπληρωθούν οι διατάξεις της. Επιπλέον, είναι σύμφωνη με το πνεύμα του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης που υπεγράφη το 2000 για την βιοασφάλεια και της Ανακοίνωσης της Επιτροπής<sup>90</sup> για την αρχή της προφύλαξης που είχαν προηγηθεί. Η αντικατάσταση της Οδηγίας 90/220/ΕΟΚ κρίθηκε αναγκαία κυρίως λόγω της έλλειψης κοινής μεθοδολογίας για την αξιολόγηση του κινδύνου, γεγονός το οποίο οδήγησε σε διαφορετικές προσεγγίσεις του, κυρίως μέσω της προσφυγής των

---

<sup>88</sup> S. Mahieu, Le contrôle des risques dans la réglementation européenne relative aux ogm: vers un système conciliateur et participatif, in: P. Nihul, S. Mahieu (dir.), La sécurité alimentaire et la réglementation des OGM: Perspectives nationale, européenne et international, Bruxelles, Larcier, 2005, p. 170 (η οποία αναφέρει ότι αυτό επιβεβαιώνεται στην Απόφαση της Επιτροπής 2003/633/EK της 2ας Σεπτεμβρίου 2003).

<sup>89</sup> Βλ., άρθρο 12 της Οδηγίας 2009/41/EK.

<sup>90</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής για την αρχή της προφύλαξης, COM (2000) 1 τελ. 2.2.2000.

κρατών στη ρήτρα διασφάλισης<sup>91</sup>, γεγονός το οποίο και με τη νέα Οδηγία δεν ξεπεράστηκε πλήρως. Θα πρέπει, επιπλέον, να σημειωθεί ότι ένας εξίσου βασικός λόγος για την υιοθέτησή της είναι η ανάγκη εναρμόνισης της νομοθεσίας της ΕΕ με την αντίστοιχη του ΠΟΕ, ώστε να αποφευχθούν πιθανές συγκρούσεις στο μέλλον σχετικές με το συγκεκριμένο κεφάλαιο.

Η Οδηγία 2001/18/ΕΚ έχει ως νομική βάση το άρθρο 95 ΕΚ, το οποίο αποτελεί τη βασικότερη ρύθμιση για την εσωτερική αγορά. Ο στόχος της Οδηγίας είναι διττός: Πρώτον, η προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας από τη σκόπιμη απελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Δεύτερον, η εναρμόνιση της σχετικής νομοθεσίας των κρατών μελών ώστε να υπάρξει ασφαλής ανάπτυξη βιομηχανικών προϊόντων που χρησιμοποιούν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Από το ίδιο όμως το περιεχόμενο της Οδηγίας προκύπτει ότι ο στόχος της τελικά είναι ευρύτερος και περιλαμβάνει, εκτός των προαναφερομένων, την ελεύθερη και ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος επιλογής των καταναλωτών σε προϊόντα, μέσω της πληροφόρησής τους από την υποχρεωτική επισήμανση.

Η Οδηγία 2001/18/ΕΚ περιέχει ρητή αναφορά στην αρχή της προφύλαξης. Προσδίδει σχετικά συγκεκριμένο περιεχόμενο στον κίνδυνο και καθιερώνει κοινή μεθοδολογία για την αξιολόγηση των κινδύνων. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αξιολόγηση, όπως περιγράφεται στην Οδηγία, εφαρμόζεται, ομοίως, για την ένταξη στον κοινό κατάλογο των ποικιλιών καλλιεργούμενων φυτικών ειδών. Το σημείο στο οποίο η αναθεωρημένη Οδηγία είναι πιο αυστηρή σε σχέση με την προηγούμενη είναι εκείνο που αφορά στην περιβαλλοντική αξιολόγηση του κινδύνου. Η τελευταία αποτελεί μια προσαρμογή στο πεδίο των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών της κλασικής αξιολόγησης του κινδύνου (risk assessment)<sup>92</sup>.

Σύμφωνα με την Οδηγία, καθοριστικό ρόλο για την έγκριση ενός γενετικά τροποποιημένου οργανισμού έχει ο προσδιορισμός του κινδύνου που παρουσιάζει

---

<sup>91</sup> Άρθρο 95 ΣΕΚ (νυν άρθρο 114 ΣΛΕΕ).

<sup>92</sup> Η αξιολόγηση των κινδύνων παρέχει τις επιστημονικές συμβουλές στις οποίες βασίζονται οι προτάσεις της Επιτροπής σχετικά με μέτρα και πολιτικές που μπορούν να επηρεάσουν την υγεία και την ασφάλεια των πολιτών ή να έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον. Έχει ουσιαστική σημασία το να είναι εμφανές ότι αυτές οι επιστημονικές συμβουλές βασίζονται στην καλύτερη διαθέσιμη τεχνογνωσία και είναι απαλλαγμένες από εξωτερικές επιρροές. Επομένως, οι κοινοτικές διαδικασίες επιστημονικών συμβουλών βασίζονται στις αρχές της επιστημονικής αριστείας, της ανεξαρτησίας και της διαφάνειας.

για το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία. Το επίπεδο κινδύνου το οποίο μια κοινωνία θεωρεί ως αποδεκτό (για ένα προϊόν, μια ουσία, μια διαδικασία ή μια δραστηριότητα) σε μια δεδομένη χρονική στιγμή ονομάζεται, κατάλληλο επίπεδο προστασίας<sup>93</sup>. Ο κίνδυνος δεν έχει μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά χαρακτηριστικά, καθώς προσδιορίζεται τόσο από την επιστημονική ανάλυση όσο και από την αντίληψη που έχει το κοινό για αυτούς, έτσι ώστε να μιλούμε για τον αποδεκτό κίνδυνο<sup>94</sup>. Ειδικότερα, η αντίληψη των πολιτών για τους κινδύνους από τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς είναι ευρύτερη και πιο σύνθετη από αυτή των επιστημόνων. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι οι πολίτες δεν περιορίζονται μόνο στα τεχνικά δεδομένα ενός κινδύνου αλλά εντάσσουν ηθικές, κοινωνικές, οικονομικές και οικολογικές παραμέτρους στην αξιολόγησή τους<sup>95</sup>. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι στο κοινοτικό δίκαιο ο κίνδυνος δεν είναι ποτέ ποσοτικοποιημένος, για τον λόγο αυτό χρησιμοποιείται πάντοτε ο όρος *υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας*.

Γενικώς, το κατάλληλο επίπεδο κινδύνου προσδιορίζεται είτε μέσα από τη λήψη ενός ειδικού μέτρου είτε με γενικό τρόπο, πράγμα που συμβαίνει και στην Οδηγία 2001/18/ΕΚ. Ειδικότερα, στην εν λόγω Οδηγία το κατάλληλο επίπεδο κινδύνου εξειδικεύεται κατά περίπτωση, κατά τη διαδικασία έγκρισης και διάθεσης στην αγορά ενός συγκεκριμένου προϊόντος ή μιας διαδικασίας. Συγκεκριμένα, η Οδηγία αποσκοπεί σε υψηλό επίπεδο ασφάλειας (άρθρα 2, 4, 16 και 23), υπηρετώντας έτσι τον γενικό στόχο της, για υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος, της υγείας και των καταναλωτών (άρθρα 95, 152, 153, 174 ΣΕΚ). Πρέπει να σημειωθεί ότι στην Οδηγία χρησιμοποιείται ο όρος *κίνδυνος* χωρίς τους επιθετικούς προσδιορισμούς *σοβαρός* ή *μη αναστρέψιμος*. Αναφορικά λοιπόν με το επιλεγμένο επίπεδο προστασίας στο συγκεκριμένο ζήτημα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η κανονιστική δράση στηρίζεται στην αρχή της προφύλαξης από τον κίνδυνο. Κατά συνέπεια, επιβάλλεται τα κράτη μέλη να παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να

---

<sup>93</sup> Αυτός είναι ο ορισμός που δίνεται από τον κοινοτικό δικαστή. Βλ., υποθέσεις T- 13/99 Pfizer κατά Συμβουλίου, [2002], και T- 70/99 Alparma κατά του Συμβουλίου.

<sup>94</sup> P. Slovic, "Perception of Risk", Science, Vol. 236, 17-4-1987, σ. 280-285

<sup>95</sup> Για την αντίληψη του κοινού για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, βλ., Public Attitudes to Agricultural Biotechnologies in Europe, Final Report of Project PABE, 1997-2000. Διαθέσιμο στο: <http://www.pabe.net>



αποφεύγονται οι αρνητικές επιπτώσεις για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, οι οποίες μπορεί να οφείλονται στη σκόπιμη απελευθέρωση ή διάθεση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στην αγορά. Οι όροι να αποφεύγονται και μπορεί να οφείλονται σημαίνουν ότι υφίσταται μια μηδενική ανοχή του κινδύνου. Συναφώς, λοιπόν, προκύπτει ότι το επιλεγμένο επίπεδο προστασίας στην Οδηγία ταυτίζεται με την απουσία κινδύνου. Αυτό σημαίνει ότι η απόδειξη περί ασφαλούς προϊόντος, η έλλειψη πιθανής βλάβης βαραίνει αυτόν που επιθυμεί να εισάγει στην αγορά γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Πρόκειται για αντιστροφή του βάρους απόδειξης που είναι συνέπεια της θεσπιζόμενης από την Οδηγία υποχρέωσης αποτελέσματος.

Στην αναθεωρημένη Οδηγία 2001/18/EΚ υφίσταται και ένα άλλο στοιχείο μείζονος σημασίας. Πρόκειται για τη θέσπιση διαδικασιών επισήμανσης και ανίχνευσης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Το ζήτημα αυτό αποτέλεσε μείζον σημείο τριβής κατά την υιοθέτηση της Οδηγίας. Από τη μια πλευρά παρουσιάστηκε το επιχείρημα του δικαιώματος για επιλογή, δηλαδή το δικαίωμα να γνωρίζουμε τι αγοράζουμε σε συνδυασμό με τον σεβασμό των ηθικών αντιλήψεων για το περιβάλλον<sup>96</sup>. Από την άλλη πλευρά, όμως, προβλήθηκε το επιχείρημα μιας ανεπίτρεπτης διάκρισης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών δεδομένου ότι κάθε άλλο παρά γνωστοί και επιβεβαιωμένοι είναι οι επικαλούμενοι κίνδυνοι<sup>97</sup>.

Η αναθεωρημένη Οδηγία 2001/18/EΚ εισάγει μόνο γενικές κατευθύνσεις για τα ζητήματα της υποχρεωτικής ανίχνευσης και της επισήμανσης, καθώς δεν ορίζει την έννοια της ανιχνευσιμότητας και τους στόχους της. Επιπλέον, δεν περιορίζει την υποχρέωση για επισήμανση μόνο στον κοινοποιούντα και δεν την επεκτείνει σε οποιονδήποτε εισάγει γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς στην αγορά.

Τα κενά και οι ασάφειες της Οδηγίας σχετικά με την επισήμανση καλύπτονται με τον Κανονισμό 1830/2003<sup>98</sup>. Ο Κανονισμός έχει εφαρμογή τόσο στους γενετικά

---

<sup>96</sup>A. Pascalev, "You are what you eat: genetically modified foods, integrity and society", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, Vol. 16, 2003, σ. 583- 594.

<sup>97</sup>A.E. Appleton, "The labeling of GMO products pursuant to international trade rules", *New York University Environmental Law Journal*, Vol. 8, 2000, σ. 567- 568.

<sup>98</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1830/2003, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2003 σχετικά με την ανιχνευσιμότητα και την επισήμανση των γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών καθώς και την ανιχνευσιμότητα τροφίμων και ζωοτροφών που

τροποποιημένους οργανισμούς που υπάγονται στο ρυθμιστικό πεδίο της αναθεωρημένης Οδηγίας όσο και στα τρόφιμα και στις ζωοτροφές που δεν εμπίπτουν στην Οδηγία.

### **3.3. Η αξιολόγηση του κινδύνου**

#### **3.3.1. Ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις ζωοτροφές**

Ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ<sup>99</sup> περιλαμβάνει ρυθμίσεις για τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και τις γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές. Κινείται στις βασικές παραμέτρους της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ και συνιστά μια *κάθετη ρύθμιση*. Δηλαδή, είναι προσανατολισμένος σε τομείς και προϊόντα. Νομική βάση του Κανονισμού δεν είναι μόνο το άρθρο 95 ΕΚ (για την εσωτερική αγορά) αλλά επίσης το άρθρο 37 ΕΚ (για την κοινή αγροτική πολιτική) και το άρθρο 152, παρ. 4,εδ. β' ΕΚ (για την προστασία της υγείας). Ο σκοπός του Κανονισμού είναι ευρύτερος εκείνου της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ καθώς περιλαμβάνει: α) την εξασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας της ανθρώπινης υγείας, της υγείας και της καλής διαβίωσης των ζώων, του περιβάλλοντος και των συμφερόντων των καταναλωτών σε σχέση με τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις γενετικώς τροποποιημένες ζωοτροφές και β) την αποτελεσματική λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Ο διευρυμένος, σε σχέση με την Οδηγία, σκοπός του Κανονισμού οφείλεται στο γεγονός ότι αν και αφορά μόνο στα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές, αποτελεί τμήμα της γενικότερης νομοθεσίας για τα τρόφιμα, καθώς ακολουθεί τις γενικές αρχές του Κανονισμού 178/2002/ΕΚ σχετικά με τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις ζωοτροφές.

Το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού είναι ευρύ και αφορά δύο ειδών εγκρίσεις: Πρώτον, ενός γενετικά τροποποιημένου οργανισμού για να χρησιμοποιηθεί ως πρώτη ύλη για την παραγωγή τροφίμων ή ζωοτροφών και σε προϊόντα που

---

παράγονται από γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς και για την τροποποίηση της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ, *EE L 268* της 18<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 2003, σ. 24-28.

<sup>99</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), *EE L 268* της 18.10.2003, σ. 1.

προορίζονται για τροφές ή ζωοτροφές που περιέχουν, αποτελούνται ή παράγονται από αυτόν τον γενετικά τροποποιημένο οργανισμό. Δεύτερον, τροφίμων ή ζωοτροφών που παράγονται από ένα γενετικά τροποποιημένο οργανισμό. Η χρήση της λέξης από αντιδιαστέλλεται προς τον σύνδεσμο με και γίνεται σκοπίμως προκειμένου να τονιστεί ότι και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα προϊόντα που λαμβάνονται από ζώα που τρέφονται με γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές ή υποβάλλονται σε αγωγή με γενετικά τροποποιημένα φάρμακα δεν υπόκεινται στις απαιτήσεις έγκρισης ούτε στις απαιτήσεις επισήμανσης του παρόντος Κανονισμού. Η ως άνω εξαίρεση -που αποτέλεσε και την πηγή μεγάλων διαφωνιών κυρίως εκ μέρους των ενώσεων καταναλωτών και γενικά των ΜΚΟ- είναι πολύ σημαντική διότι προϊόντα όπως π.χ. αυγά, γάλα ή κρέας που προέρχονται από ζώα που έχουν τραφεί με γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές ή τυρί που παρήχθη με γενετικά τροποποιημένο ένζυμο (που δεν παραμένουν στο τελικό προϊόν) δεν υπάγονται στις ρυθμίσεις.

Ο Κανονισμός προβλέπει μια ενιαία διαδικασία για την αξιολόγηση των κινδύνων και για την έγκριση, η οποία αν και διενεργείται πλέον μόνο σε ενωσιακό επίπεδο, υποβάλλεται στην αρμόδια εθνική αρχή ενός κράτους μέλους. Τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και οι γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές δεν πρέπει να έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων ή στο περιβάλλον και δεν λαμβάνουν έγκριση εάν ο αιτών δεν αποδείξει ότι είναι ασφαλή. Πρόκειται και εδώ για την αντιστροφή του βάρους απόδειξης. Ωστόσο, όταν πρόκειται για γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς ή τρόφιμα που περιέχουν ή αποτελούνται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς η προστασία κάμπτεται, καθώς δεν εφαρμόζεται η ρήτρα διασφάλισης που προβλέπεται στο άρθρο 23 της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ.

Η αξιολόγηση της αίτησης γίνεται από την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων [EFSA- European Food Safety Authority] η οποία μπορεί να ζητήσει από την εθνική αρχή ενός κράτους μέλους να διεξαγάγει αξιολόγηση της ασφάλειας του τροφίμου ή αξιολόγηση του περιβαλλοντικού κινδύνου. Εάν όμως πρόκειται για γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς που θα χρησιμοποιηθούν σαν σπόροι ή άλλο πολλαπλασιαστικό υλικό, η EFSA ζητάει υποχρεωτικά από την αρμόδια εθνική

αρχή να πραγματοποιήσει την αξιολόγηση περιβαλλοντικού κινδύνου. Επιπλέον, κατά την αξιολόγηση των αιτήσεων για την διάθεση στην αγορά προϊόντων που αποτελούνται από ή περιέχουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, ζητείται υποχρεωτικά η γνώμη της εθνικής αρχής, χωρίς όμως να είναι δεσμευτική για την EFSA. Ακολούθως, η EFSA υποβάλλει την έκθεσή της στην Επιτροπή, στα κράτη μέλη και στον αιτούντα, ενώ παράλληλα την ανακοινώνει δημοσίως και το κοινό μπορεί να υποβάλλει σχόλια επί του περιεχομένου της αξιολόγησης. Η Επιτροπή, κατά τη σύνταξη του σχεδίου απόφασης, λαμβάνει υπόψη της την έκθεση αλλά και τους άλλους νόμιμους παράγοντες. Εάν δεν επιτευχθεί συμφωνία, η υπόθεση οδηγείται στο Συμβούλιο. Εάν και εκεί δεν επιτευχθεί συμφωνία με ειδική πλειοψηφία, την τελική απόφαση λαμβάνει η Επιτροπή. Οποιαδήποτε έγκριση ισχύει για δέκα χρόνια και υπόκειται σε ανανέωση. Όλα τα προϊόντα τα οποία έχουν λάβει την ως άνω έγκριση μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα σε όλη την επικράτεια της ΕΕ, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι η έγκρισή τους από τα κράτη μέλη γίνεται στο πλαίσιο δεσμίας αρμοδιότητας.

Κρίσιμης σημασίας κρίνεται η αναφορά στον Κανονισμό ότι *είναι δεκτό ότι μόνη της η επιστημονική αξιολόγηση κινδύνων δεν μπορεί ενίοτε να παρέχει όλες τις πληροφορίες πάνω στις οποίες πρέπει να βασιστεί μια απόφαση διαχείρισης του κινδύνου και ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και άλλοι θεμιτοί παράγοντες, σχετικοί με το υπό εξέταση αντικείμενο*. Τέτοιοι είναι οι κοινωνικοί, οικονομικοί παράγοντες, ή παραδόσεις, τα ηθικά ζητήματα, η αντίληψη για το περιβάλλον και η δυνατότητα διεξαγωγής ελέγχου. Να τονίσουμε ότι το σχέδιο απόφασης της Επιτροπής δεν οφείλει να είναι σύμφωνο με τη γνώμη της EFSA όπως προκύπτει από την κοινοτική νομοθεσία. Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Pfizer<sup>100</sup> τονίζει ότι η Επιτροπή δεν είναι υποχρεωμένη να ακολουθεί τη γνώμη της επιστημονικής επιτροπής η οποία είναι μόνο συμβουλευτική, και, μπορεί να αποκλίνει από τα συμπεράσματα της επιστημονικής γνώμης. Το Δικαστήριο της ΕΕ επισημαίνει μάλιστα ότι «αυτό το συμπέρασμα δικαιολογείται επίσης για λόγους αρχής αναγόμενους στην πολιτική ευθύνη και τη δημοκρατική νομιμοποίηση της Επιτροπής». Ολοκληρώνοντας τις σκέψεις του το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η

---

<sup>100</sup> Υπόθεση T- 13/99, Pfizer κατά του Συμβουλίου

απόφαση των κοινοτικών οργάνων να μην ακολουθήσουν την υποβληθείσα γνωμοδότηση, αιτιολογείται από το συμφέρον της προστασίας της δημόσιας υγείας που ερμηνεύεται υπό το φως της αρχής της προφύλαξης.

Η υποχρέωση των κρατών μελών να αποδεχθούν την έγκριση που χορηγήθηκε δεν τους στερεί τη δυνατότητα να λάβουν πρόσθετα μέτρα εάν εκ των υστέρων αποδειχθεί ότι υπάρχουν κίνδυνοι για το περιβάλλον ή/ και την υγεία του ανθρώπου. Ωστόσο, η σχετική ρύθμιση που προβλέπει ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ σχετικά με τη λήψη έκτακτων μέτρων ανάγκης είναι προβληματική. Σύμφωνα με τη διάταξη, έκτακτα μέτρα μπορεί να ληφθούν *όταν είναι προφανές ότι προϊόντα που έχουν εγκριθεί από τον παρόντα Κανονισμό ή δυνάμει αυτού είναι πιθανό να θέσουν σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία του ανθρώπου, την υγεία των ζώων ή το περιβάλλον*. Σχολιάζοντας τη συγκεκριμένη διάταξη καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είναι πολύ περιοριστική: πρώτον, η φράση *όταν είναι προφανές* σημαίνει ότι απαιτείται σχεδόν πλήρης επιστημονική απόδειξη και δεύτερον, η φράση *σοβαρός κίνδυνος* σημαίνει ότι μόνο οι κίνδυνοι που αξιολογούνται ως σοβαροί μπορούν να αντιμετωπιστούν με μέτρα έκτακτης ανάγκης.

Πέρα του γεγονότος ότι η λήψη εκτάκτων μέτρων περιορίζεται εκ των πραγμάτων λόγω της περιοριστικής της περιγραφής μέσα από τις διατάξεις του Κανονισμού 1829/2003/ΕΚ, η έννοια *σοβαρός κίνδυνος* δεν αποτελεί στοιχείο που προσδιορίζεται -ούτε στον εν λόγω Κανονισμό ούτε στην Οδηγία 2001/18/ΕΚ- και το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την αξιολόγηση των αιτήσεων για έγκριση. Περαιτέρω, τα έκτακτα μέτρα τα λαμβάνει η Επιτροπή, τα δε κράτη μέλη προβαίνουν σε λήψη μέτρων μόνο εάν δεν κινηθεί αρμοδίως η Επιτροπή. Ο λόγος για τον οποίο θεσπίστηκε αυτή η περιοριστική από τον Κανονισμό διάταξη συνίσταται στο να υπάρξουν όσο το δυνατόν πιο αυστηρές προϋποθέσεις ώστε τα κράτη μέλη να μην προσφεύγουν εκ των υστέρων κατά των μέτρων έγκρισης και να εμποδίζουν έτσι τις ενδοκοινοτικές συναλλαγές γενετικά τροποποιημένων προϊόντων. Σχετικά με το θέμα αυτό, ο Γενικός Εισαγγελέας Paolo Mengozzi διατύπωσε την άποψη ότι οι προϋποθέσεις του άρθρου 34 του Κανονισμού που περιλαμβάνονται στις φράσεις *όταν είναι προφανές* και *σοβαρός κίνδυνος* θα

πρέπει να ειπωθούν υπό το πρίσμα της αρχής της προφύλαξης και, κατά συνέπεια, να μην ερμηνεύονται περιοριστικά<sup>101</sup>.

Ο Κανονισμός προβλέπει, ότι μετά την έγκριση πρέπει να υπάρχει αφενός σχέδιο παρακολούθησης της χρήσης του γενετικά τροποποιημένου τροφίμου ή της γενετικά τροποποιημένης ζωτροφής, αφετέρου σχέδιο παρακολούθησης των περιβαλλοντικών συνεπειών μόνο για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς ή τρόφιμα ή ζωτροφές που περιέχουν ή αποτελούνται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Ο κάτοχος της έγκρισης υπόκειται σε παρακολούθηση και υποβάλλει εκθέσεις στην Επιτροπή σύμφωνα με τους όρους της έγκρισης οι οποίες καθίστανται προσιτές στο κοινό. Επιπλέον, προβλέπεται η γενική παρακολούθηση από τον κάτοχο της έγκρισης και από τα ενδιαφερόμενα μέρη ώστε να εξασφαλιστεί ότι τα προϊόντα που δεν καλύπτονται από την έγκριση δεν κυκλοφορούν στην αγορά ως τρόφιμα ή ζωτροφές.

Η διαχείριση νέων πληροφοριών αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης από τον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ. Έτσι, σε περίπτωση που υπάρχουν νέες μεταγενέστερες πληροφορίες σχετικά με τον κίνδυνο βλάβης της υγείας του ανθρώπου ή/ και του περιβάλλοντος από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, ο κάτοχος της έγκρισης έχει την ευθύνη να διαχειριστεί αυτές τις πληροφορίες. Ειδικότερα, έχει την υποχρέωση να ενημερώνει την Επιτροπή για κάθε νέα επιστημονική ή τεχνική πληροφορία που ενδέχεται να επηρεάσει την αξιολόγηση της ασφάλειας του τροφίμου ή της ζωτροφής. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το ΔΕΕ έκρινε στο παρελθόν ότι οι υποχρεώσεις πληροφόρησης συνιστούν ειδικότερη έκφραση της αρχής της προφύλαξης<sup>102</sup>. Κατά τα άλλα, το πιο αποτελεσματικό εργαλείο παροχής

---

<sup>101</sup> Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Paolo Mengozzi της 22ας Μαρτίου 2011 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C- 58/10 έως C- 68/10 Monsanto SAS κ.λπ., παρ. 55: «[...] τα κράτη μέλη δύνανται να θεσπίσουν μονομερή μέτρα μόνο σε προσωρινή βάση, κατά τον τρόπο που προβλέπεται από το άρθρο 54 του Κανονισμού 178/2002, αποκλειστικά στην περίπτωση που η Επιτροπή παρά το ότι της προτάθηκε από κράτος να θεσπίσει μέτρα έκτακτης ανάγκης».

<sup>102</sup> Υπόθεση C-6/99 Association Greenpeace France Ministère de l' Agriculture de la pêche [2000] Συλλ I-1651, σκέψη 44: «Ο σεβασμός της αρχής της προφύλαξης βρίσκει την έκφρασή του [...] στην υποχρέωση του κατόχου της έγκρισης [...] να πληροφορεί αμέσως την αρμόδια αρχή για τα νέα στοιχεία πληροφόρησης σχετικά με τους κινδύνους που ενέχει το προϊόν για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον όπως επίσης και στην υποχρέωση της αρμόδιας αρχής [...] να πληροφορεί αμέσως την Επιτροπή και τα άλλα κράτη μέλη».

πληροφοριών στους καταναλωτές και στην κοινωνία, γενικότερα, είναι η επισήμανση.

Σύμφωνα με τον Κανονισμό, οι προβλέψεις σχετικά με την ανιχνευσιμότητα και την επισήμανση είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς έχουν μια τριπλή στόχευση: πρώτον, να παρέχονται πληροφορίες στους τελικούς χρήστες ώστε να προβούν σε τεκμηριωμένη επιλογή· δεύτερον, να αποκλείεται ενδεχόμενη παραπλάνηση των καταναλωτών σε ό, τι αφορά στη μέθοδο παρασκευής ή παραγωγής· και τρίτον, να ενημερώνεται ο πληθυσμός για τις πιθανές επιπτώσεις στην υγεία και να ταυτοποιούνται τα χαρακτηριστικά ή οι ιδιότητες που μπορούν να προκαλέσουν ηθικούς ενδοιασμούς. Η επισήμανση πρέπει να είναι σαφής και να διατυπώνεται με τις φράσεις *γενετικά τροποποιημένο* ή *παράγεται από γενετικά τροποποιημένο* ή *περιέχει γενετικά τροποποιημένο*. Δεν απαιτείται επισήμανση για τα τρόφιμα και τις ζωοτροφές που περιέχουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς σε ποσοστό μικρότερο του 0,9% και εφόσον η παρουσία είναι τυχαία ή τεχνικά αναπόφευκτη. Για την τελευταία περίπτωση προβλέπεται ότι για μια περίοδο τριών ετών η τυχαία ή τεχνικά αναπόφευκτη παρουσία γενετικά τροποποιημένων οργανισμών σε ποσοστό όχι μεγαλύτερο του 0,5%, είναι επιτρεπτή υπό τον όρο ότι υπάρχει ήδη πριν από την εφαρμογή του Κανονισμού ευνοϊκή γνώμη της οικείας επιστημονικής επιτροπής. Επειδή, όμως, τόσο η ανιχνευσιμότητα όσο και η επισήμανση διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαχείριση του κινδύνου, για τον λόγο αυτό εξειδικεύτηκαν στον Κανονισμό 1830/2003/ΕΚ.

### **3.3.2. Ο Κανονισμός 1830/2003/ΕΚ σχετικά με την ιχνηλασιμότητα και την επισήμανση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών και την ιχνηλασιμότητα τροφίμων και ζωοτροφών που παράγονται από γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς**

Ο Κανονισμός 1830/2003/ΕΚ<sup>103</sup> συνιστά μια *οριζόντια ρύθμιση* είναι δηλαδή προσανατολισμένος προς την τεχνολογία και όχι προς τομείς ή προϊόντα. Ο στόχος

---

<sup>103</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1830/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με την ιχνηλασιμότητα και την επισήμανση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών και την ιχνηλασιμότητα τροφίμων και ζωοτροφών που παράγονται από γενετικώς

του Κανονισμού είναι: πρώτον, η διευκόλυνση της επακριβούς επισήμανσης ώστε να εξασφαλιστεί το δικαίωμα των καταναλωτών για ελεύθερη και ανεξάρτητη επιλογή· δεύτερον, η παρακολούθηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον, στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων ή στα οικοσυστήματα· και τρίτον, η εφαρμογή των κατάλληλων μέτρων διαχείρισης συμπεριλαμβανομένης και της απόσυρσης, σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης. Ομοίως, στοχεύει στην ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, καθώς η νομική του βάση εδράζεται στο άρθρο 95 ΕΚ.

Η ανιχνευσιμότητα και η επισήμανση εφαρμόζονται στα προϊόντα που περιέχουν ή αποτελούνται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς και στα τρόφιμα και στις ζωοτροφές που παράγονται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς και διατίθενται στην αγορά σύμφωνα με την κοινοτική νομοθεσία. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο Κανονισμός δεν αποβλέπει στο να ανιχνεύει πρωτεΐνες ή DNA του γενετικά τροποποιημένου οργανισμού, αλλά στο να παρέχει τη δυνατότητα -μέσω της ιχνηλασιμότητας την οποία θεσπίζει- να καταδεικνύεται εάν κατά πόσο προϊόντα που προέρχονται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς χρησιμοποιήθηκαν πράγματι κατά την παραγωγική διαδικασία. Όπως αναφέρεται στο προοίμιο του Κανονισμού, «θα πρέπει να θεσπιστούν απαιτήσεις ιχνηλασιμότητας για τα τρόφιμα και τις ζωοτροφές που παράγονται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς προκειμένου να διευκολυνθεί η επακριβής επισήμανση αυτών των προϊόντων...». Οι υποχρεώσεις που επιβάλλονται αποσκοπούν στο να παραμένει εφικτή η γνώση της χρήσης γενετικά τροποποιημένων οργανισμών σε όλη την παραγωγική διαδικασία έτσι ώστε «να διασφαλιστεί η πλήρης και αξιόπιστη πληροφόρηση των καταναλωτών σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, τα προϊόντα, τα τρόφιμα και τις ζωοτροφές που παράγονται από αυτούς...». Η υποχρέωση για την εξασφάλιση των απαιτήσεων ιχνηλασιμότητας και επισήμανσης ανήκει στον φορέα διακίνησης, με την εξαίρεση, όπως προελέχθη, των προϊόντων που περιέχουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς σε ποσοστό όχι μεγαλύτερο από 0,9% και εφόσον η παρουσία είναι τυχαία ή τεχνικά αναπόφευκτη.

---

τροποποιημένους οργανισμούς, και για την τροποποίηση της οδηγίας 2001/18/ΕΚ, *EE L 268* της 18.10.2003, σ. 24.



Το επίπεδο προστασίας στο οποίο αποβλέπει ο Κανονισμός είναι ίδιο με αυτό στο οποίο αποβλέπουν η Οδηγία 2001/18/ΕΚ και ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ. Ειδικότερα, στον Κανονισμό 1830/2003/ΕΚ, και για πρώτη φορά, ορίζεται ότι τα μέτρα πρέπει να εξασφαλίζουν την ιχνηλασιμότητα και την επισήμανση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και των προϊόντων που παράγονται από γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς σε όλα τα στάδια της διάθεσής τους στην αγορά με αποτέλεσμα να διευκολύνεται ο ποιοτικός έλεγχος καθώς και οι δυνατότητες απόσυρσης προϊόντων. Αυτό το καθεστώς ιχνηλασιμότητας λειτουργεί ως *δίχτυ ασφαλείας* που διευκολύνει την επισήμανση, την παρακολούθηση και την απόσυρση των προϊόντων σε περίπτωση που διαπιστωθεί απρόβλεπτος κίνδυνος για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον.

### **3.3.3. Ο Κανονισμός 178/2002/ΕΚ για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών σε θέματα ασφάλειας των τροφίμων**

Ο Κανονισμός 178/2002/ΕΚ αποτελεί ένα από τα κύρια νομοθετικά κείμενα για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς<sup>104</sup>. Η νομική του βάση είναι ευρεία καθώς περιλαμβάνει τα άρθρα 37, 95, 133 και 152 ΕΚ που αφορούν αντίστοιχα στην κοινή αγροτική πολιτική, στην κοινή αγορά, στην κοινή εμπορική πολιτική και στην πολιτική για την δημόσια υγεία. Ο κύριος στόχος του Γενικού Κανονισμού είναι η καθιέρωση κοινών αρχών και διαδικασιών που θα υποστηρίζουν τη λήψη των αποφάσεων σε θέματα ασφάλειας τροφίμων. Παράλληλα, εισάγει μια σημαντική καινοτομία καθιερώνοντας ένα γενικό πλαίσιο ανάλυσης του κινδύνου για όλα τα ζητήματα που άπτονται της ασφάλειας των τροφίμων. Τέλος, προβαίνει στον ορισμό της αρχής της προφύλαξης -πράγμα που συμβαίνει για πρώτη φορά σε δεσμευτικό κείμενο- επιχειρώντας, ταυτόχρονα να παράσχει *μια ενιαία βάση σε όλη την ΕΕ για τη χρησιμοποίηση της αρχής αυτής*.

---

<sup>104</sup>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 28<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 2002 για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών σε θέματα ασφαλείας των τροφίμων, *ΕΕ L31* της 1.2.2002, σ. 1.

Πέραν των ανωτέρω, ο Γενικός Κανονισμός ιδρύει την Ενιαία Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA) η οποία είναι η βασική επιστημονική αρχή που γνωμοδοτεί για την ασφάλεια των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Η ίδρυση της EFSA και οι αρμοδιότητες που ασκεί καθιστούν τον Γενικό Κανονισμό ένα βασικό νομικό εργαλείο της διαδικασίας αξιολόγησης του κινδύνου η οποία αποτελεί καθοριστική παράμετρο για την έγκριση ενός γενετικά τροποποιημένου οργανισμού.

Η EFSA δεν είναι μια συγκεντρωτική αρχή που κείται υπεράνω των αντίστοιχων εθνικών αρχών που υπάρχουν στα κράτη μέλη, αλλά το κέντρο ενός δικτύου συνεργασίας. Αυτή η εκτίμηση ενισχύεται από τη διάταξη του άρθρου 30 του Γενικού Κανονισμού σύμφωνα με την οποία δημιουργείται στην ουσία ένας μηχανισμός διαμεσολάβησης, ώστε οι διαφορές των απόψεων μεταξύ των μελών του δικτύου να επιλύονται υποχρεωτικά στη βάση της συνεργασίας. Παρά τις σχετικές προβλέψεις της νομοθεσίας, στην πράξη η EFSA λειτουργεί συγκεντρωτικά και, κυρίως, υιοθετεί μια αυστηρά τεχνική προσέγγιση της αξιολόγησης του κινδύνου. Επιπλέον, η γνώμη της EFSA είναι αυτή που υιοθετείται κατά κόρον από την Επιτροπή και σπανίως η γνώμη της αρμόδιας εθνικής αρχής. Το γεγονός αυτό αναγνωρίστηκε από το Συμβούλιο Υπουργών το οποίο επισημαίνει ότι για τον λόγο αυτό επιβάλλεται η αλλαγή του τρόπου αξιολόγησης του κινδύνου από την EFSA και η στενότερη συνεργασία της τελευταίας με τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος του Γενικού Κανονισμού είναι η διατύπωση του ορισμού της αρχής της προφύλαξης. Αν και η εφαρμογή, εν προκειμένω, της συγκεκριμένης αρχής δεν αφορά στο περιβάλλον αλλά μόνο σε ζητήματα που άπτονται της υγείας του ανθρώπου, στην πράξη δεν υπάρχει καμία διαφοροποίηση. Αυτό συμβαίνει διότι η αρχή αυτή έχει αναχθεί, σύμφωνα με τη νομολογία, σε γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ και, κατά συνέπεια, λαμβάνεται υπόψη από τα αρμόδια κοινοτικά όργανα σε όλες τις αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο των ρυθμίσεων για τους κινδύνους και ανάλογα με τα δεδομένα κάθε περίπτωσης.

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η στενή ή περιοριστική "προφυλακτική" αντίληψη διαπερνά όλο το ευρωπαϊκό νομικό σύστημα της έγκρισης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, παρά το γεγονός ότι οι σχετικές διατάξεις επιτρέπουν (ή υποχρεώνουν) μια διαφορετική ανάγνωση. Συγκεκριμένα, αντίθετα με το άρθρο

5, παρ. 7 της Συμφωνίας για τα Προστατευτικά και Φυτοπροστατευτικά Μέτρα, το άρθρο 7, παρ 2 του Γενικού Κανονισμού προβλέπει ότι τα μέτρα που υιοθετούνται λαμβάνουν υπόψη την τεχνική και οικονομική βιωσιμότητα και άλλους παράγοντες όπως αρμόζει στο εκάστοτε ζήτημα. Τέλος, η δυνατότητα να λαμβάνονται υπόψη και άλλοι παράγοντες αφενός μεν διευρύνει τα περιθώρια δράσης των κρατών μελών και των κοινοτικών οργάνων σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, αφετέρου δε αυξάνει την ευελιξία του ενωσιακού δικαστή αναφορικά με την ως άνω αρχή.

### **3.3.4. Οι κίνδυνοι για το περιβάλλον και την υγεία του ανθρώπου από τη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών**

Έως σήμερα δεν έχουν διαπιστωθεί, οι κίνδυνοι από τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς καθώς απαιτείται η καταμέτρησή τους σε ένα βάθος χρόνου. Γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ότι έχουν να κάνουν, κυρίως, με τις ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η εκτίμηση του κινδύνου που προβλέπεται από την νομοθεσία για το περιβάλλον αποτελεί μια παραλλαγή της κλασικής εκτίμησης του κινδύνου για την υγεία. Ειδικότερα, η περιβαλλοντικοί κίνδυνοι από τη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών είναι τριών κατηγοριών: πρώτον, οι κίνδυνοι για την βιοποικιλότητα και για τα είδη- μη στόχους· δεύτερον, οι κίνδυνοι που συνδέονται με την διασπορά γύρης και τον ανασυνδυασμό· τρίτον, οι κίνδυνοι που συνδέονται με την εξέλιξη της αντίστασης στους οργανισμούς στόχους. Σχετικά με την πρώτη κατηγορία, η οποία αφορά και τη βιοποικιλότητα, οι κίνδυνοι για την τελευταία και για τα είδη- μη στόχους αφορούν στις αρνητικές επιπτώσεις στα είδη- μη στόχους, στις λειτουργίες των οικοσυστημάτων και στην σύνθεση του εδάφους. Τα είδη- μη στόχοι περιλαμβάνουν τα ωφέλιμα είδη, τους οργανισμούς που βρίσκονται μέσα στο έδαφος, τα είδη που είναι απειλούμενα και τα είδη που συμβάλλουν στην τοπική βιοποικιλότητα. Μεταξύ των ενδεχόμενων αρνητικών επιπτώσεων στα ως άνω είδη- μη στόχους είναι η τοξικότητα που μπορεί να δημιουργηθεί όταν ένα συγκεκριμένο προϊόν που έχει σχεδιαστεί να είναι τοξικό ειδικά στον οργανισμό στόχο δεν

περιορίζεται αυστηρά στον ως άνω στόχο και με τον τρόπο αυτό επηρεάζονται αρνητικά τα είδη- μη στόχοι από τη διάχυση της τοξικότητας.

### **3.3.5. Η ανάλυση του κινδύνου: τύπος και μεθοδολογία της επιστημονικής αξιολόγησης**

Θα πρέπει, να υπογραμμιστεί ότι η επιστημονική αξιολόγηση ιδίως ο τύπος της επιστημονικής αξιολόγησης που θα χρησιμοποιηθεί για τον εντοπισμό ενός κινδύνου, συνιστά κρίσιμο παράγοντα. Πράγματι, από τον τύπο αξιολόγησης θα εξαρτηθεί, σε σημαντικό, αν όχι σε καθοριστικό βαθμό, ποια συμπεράσματα θα εξαχθούν. Είναι γνωστό ότι δεν υπάρχει κοινά αποδεκτή μεθοδολογία για την αξιολόγηση του κινδύνου ούτε αναγνωρίζεται κάποια μεθοδολογία ως τέτοια στο διεθνές και στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Αυτό συμβαίνει διότι για το ουσιαστικό περιεχόμενο της εκτίμησης του κινδύνου υπάρχουν αποκλίνουσες απόψεις στο ευρωπαϊκό ή στο διεθνές δίκαιο.

Παρόλα αυτά, ως επικρατούσα μεθοδολογία παραμένει η ποσοτική εκτίμηση του κινδύνου η οποία περιλαμβάνει τέσσερα στάδια: α) τον εντοπισμό της πηγής του κινδύνου, β) την εκτίμηση της έκθεσης, γ) την εκτίμηση των επιπτώσεων και δ) τον χαρακτηρισμό του κινδύνου. Ο κίνδυνος συνίσταται στις πιθανότητες εμφάνισης αρνητικών επιπτώσεων από μια πηγή κινδύνου. Ειδικότερα αξιολογούνται: οι πιθανότητες έκθεσης του περιβάλλοντος σε πηγή κινδύνου (εκτίμηση έκθεσης) και οι υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες της έκθεσης πιθανότητες εμφάνισης αρνητικών επιπτώσεων (εκτίμηση επιπτώσεων). Ο εντοπισμός της πηγής κινδύνου περιλαμβάνει την ταυτοποίηση πιθανών αιτιών των αρνητικών επιπτώσεων, συνήθως, όμως, επεκτείνεται ώστε να συμπεριλάβει την ταυτοποίηση δυνητικών αρνητικών συνεπειών προερχομένων από ταυτοποιημένες πηγές κινδύνου. Τέλος, ο χαρακτηρισμός κινδύνου είναι η σύνθεση όλων των πληροφοριών σχετικά με τις εκτιμώμενες αρνητικές επιπτώσεις. Η Αξιολόγηση Περιβαλλοντικού Κινδύνου που προβλέπεται στην οικεία νομοθεσία της ΕΕ, στηρίζεται στην παραπάνω μεθοδολογία με μόνη διαφοροποίηση ότι προσθέτει στα προαναφερόμενα τέσσερα στάδια επιπλέον δύο: Πρώτον, τον καθορισμό στρατηγικών διαχείρισης. Δεύτερον,

τον προσδιορισμό της συνολικής επικινδυνότητας των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών.

Η χρησιμοποιούμενη μεθοδολογία για την αξιολόγηση του κινδύνου παρουσιάζει σοβαρά μειονεκτήματα, κυρίως σε ό, τι αφορά στην επιστημονική πληροφόρηση. Η τελευταία δεν είναι επαρκής λόγω του πολύπλοκου χαρακτήρα των οικοσυστημάτων. Επιπλέον, στηρίζεται σε αμφισβητούμενα συγκριτικά αποτελέσματα καθόσον τα συμπεράσματα με βάση τις βραχυχρόνιες εκθέσεις ενδέχεται να μην ισχύουν και για τις μακροχρόνιες εκθέσεις ενώ και τα συμπεράσματα με βάση τα πειράματα στα ζώα ενδέχεται να μην ισχύουν και για τους ανθρώπους. Σε κάθε όμως περίπτωση αυτή η προσέγγιση, όπως είναι φυσικό, προϋποθέτει τον περιορισμό του κινδύνου σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο, διαφορετικά είναι αδύνατη η αξιολόγηση. Κάτι τέτοιο, όμως, σπανίως συμβαίνει με τους σύγχρονους περιβαλλοντικούς κινδύνους πολύ δε περισσότερο με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς.

Ειδικότερα, η αξιολόγηση περιβαλλοντικού κινδύνου των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών παρουσιάζει ελλείψεις καθώς σημαντικά επιστημονικά ζητήματα δεν έχουν εξεταστεί διεξοδικά και αξιόπιστα. Ζητήματα, όπως, ποιος είναι ο αναγκαίος βαθμός κατανόησης του οργανισμού δέκτη και του περιβάλλοντος ώστε να υπάρξει αξιόπιστη αξιολόγηση περιβαλλοντικού κινδύνου ή ποια είναι η κατάλληλη σύγκριση για την αξιολόγηση του κινδύνου ή τι συνιστά σε τελική ανάλυση περιβαλλοντική βλάβη, βρίσκονται ακόμη σε εκκρεμότητα.

Η EFSA, κατόπιν απαίτησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να βελτιωθεί η Αξιολόγηση Περιβαλλοντικού Κινδύνου των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, δημοσίευσε σχετικές κατευθυντήριες γραμμές. Πρόκειται για κατευθύνσεις αναφορικά με την διεξαγωγή αξιολόγησης περιβαλλοντικού κινδύνου όπως προβλέπεται στην Οδηγία 2001/18/ΕΚ και στον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ. Οι ως άνω κατευθυντήριες γραμμές δεν έχουν μεν δεσμευτικό χαρακτήρα πλην όμως έχουν βαρύνουσα σημασία διότι πρόκειται για κείμενο που συντάχθηκε από την ίδια την EFSA, την αρμόδια δηλαδή αρχή που είναι επιφορτισμένη με την διεξαγωγή της Αξιολόγησης Περιβαλλοντικού Κινδύνου, ωστόσο, ένα σημείο των κατευθυντήριων γραμμών της EFSA εγείρει σοβαρούς προβληματισμούς.

Από έρευνες έχει αποδειχθεί ότι υπάρχει το ενδεχόμενο πρόκλησης αλλεργιών μέσω της κατανάλωσης μεταλλαγμένων, αύξηση της αντίστασης των μικροβίων στα αντιβιοτικά και μείωση της αποτελεσματικότητάς τους. Επίσης, κίνδυνος υπάρχει από μεταλλαγμένα φυτά που εκκρίνουν τοξικές ουσίες, κίνδυνος που έχει εντοπιστεί στα ζιζάνια και στα έντομα, οι οποίες εκκρίσεις μπορεί να είναι τοξικές και για τον άνθρωπο.

Τέλος, κίνδυνος από την χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών απαντάται και στο περιβάλλον όπου μέσω της γύρης μπορούν να μεταφερθούν γονίδια και σε άλλα φυτά που δεν είναι μεταλλαγμένα, αλλά ακόμη και σε άγρια είδη και έτσι να έχουμε μια γενετική μόλυνση, όπως π.χ. η γύρη από το μεταλλαγμένο καλαμπόκι είναι καταστρεπτική για ένα είδος πεταλούδας. Μπορεί, επίσης, να αυξηθεί η ανθεκτικότητα ορισμένων ζιζανίων. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα ορισμένα είδη να αυξηθούν υπερβολικά και άλλα να εξαφανιστούν εντελώς. Το ίδιο ισχύει φυσικά και για τα ζώα που τρώνε τα φυτά. Αυτό όμως θεωρείται μια τεράστια απειλή για την ισορροπία του οικοσυστήματος.

### **3.4. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων για την έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών**

Από τον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 41 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και τη νομολογία του ΔΕΕ<sup>105</sup>, προκύπτει ότι η Επιτροπή ως διαχειριστής κινδύνων πρέπει να λαμβάνει απόφαση μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα σχετικά με τη χορήγηση ή την απόρριψή της αίτησης έγκρισης).

Από την έναρξη ισχύος του Κανονισμού 1829/2003/ΕΚ, τα κράτη μέλη δεν εξέφρασαν γνώμη με ειδική πλειοψηφία υπέρ ή κατά ενός σχεδίου απόφασης της Επιτροπής. Σε όλα τα στάδια της διαδικασίας (μόνιμη επιτροπή και επιτροπή προσφυγών σύμφωνα με τους ισχύοντες επί του παρόντος κανόνες) το αποτέλεσμα ήταν «δεν διατυπώνεται γνώμη» (δεν υπάρχει ειδική πλειοψηφία υπέρ ή κατά του σχεδίου απόφασης). Επομένως, οι αποφάσεις χορήγησης έγκρισης εκδόθηκαν από

---

<sup>105</sup> ΔΕΕ, υπόθεση C- 390/99, Canal Satélite Digital SL, σκέψη 41

την Επιτροπή, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, χωρίς την υποστήριξη της γνώμης της επιτροπής των κρατών μελών.

Οι λόγοι που επικαλούνται τα κράτη μέλη για να δικαιολογήσουν ότι απείχαν ή καταψήφισαν το σχέδιο απόφασης για την έγκριση γενετικά τροποποιημένου οργανισμού ή γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών δεν βασίζονται συνήθως στις επιστημονικές γνώσεις, αλλά σε στοιχεία.

Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, ακόμη και αν ο Κανονισμός 1829/2003/ΕΚ επιτρέπει στην Επιτροπή να λαμβάνει υπόψη, εκτός από την αξιολόγηση του κινδύνου που πραγματοποιεί η EFSA, «και άλλους κατά νόμον παράγοντες», η Επιτροπή δεν ήταν σε θέση να υποβάλλει αυτά τα στοιχεία για να δικαιολογηθεί η απαγόρευση προϊόντων που θεωρούνται ασφαλή από την EFSA<sup>106</sup>.

Μέχρι πρόσφατα, το νομικό πλαίσιο της Ένωσης δεν επέτρεπε στα κράτη μέλη να αντιταχθούν με άλλα μέσα στην χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών που προορίζονται για καλλιέργεια και για άλλες χρήσεις καθώς και γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών στο έδαφός τους, παρά μόνο με την αρνητική ψήφο κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων που οδηγεί στην έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών ή, αφού χορηγηθεί η έγκριση, με την επίκληση των ρητρών διασφάλισης/ ρητρών έκτακτης ανάγκης. Οι εν λόγω ρήτρες έχουν χρησιμοποιηθεί από ορισμένα κράτη μέλη στην περίπτωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών που προορίζονται για καλλιέργεια και, σε μικρότερο βαθμό, στην περίπτωση γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών.

Άλλα κράτη μέλη αποφάσισαν να εγκρίνουν μονομερείς απαγορεύσεις ή εκ των πραγμάτων απαγορεύσεις, με την αποφυγή της χρήσης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών που προορίζονται για καλλιέργεια ή των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών στο έδαφός τους ή με την επιβολή

---

<sup>106</sup> Η χρήση από την Επιτροπή των «άλλων κατά νόμον παραγόντων» που αναφέρονται στον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ, για την απόρριψη χορήγησης της έγκρισης μπορεί να είναι νομικώς αποδεκτή εάν δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος της ίδιας φύσης με εκείνους που αναφέρονται στο άρθρο 36 της ΣΛΕΕ και στη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

προϋποθέσεων οι οποίες είναι αδύνατο να τηρηθούν και. Αυτά τα μονομερή μέτρα έχουν προσβληθεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ή ενώπιον του ΔΕΕ.

Σύμφωνα με τις πολιτικές κατευθυντήριες γραμμές που εκδόθηκαν από την Επιτροπή στις 15 Ιουλίου 2014<sup>107</sup> το τρέχον νομικό πλαίσιο θα πρέπει να τροποποιηθεί, με την επέκταση της προσέγγισης που συμφωνήθηκε στην Οδηγία 2015/412/ΕΕ<sup>108</sup> σε άλλα προϊόντα που καλύπτονται από τον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ.

Η πρόταση της Επιτροπής τροποποιεί τον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ, σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, με την εισαγωγή νέων διατάξεων που δίνουν στα κράτη μέλη συμπληρωματικές δυνατότητες, εκτός από εκείνες που παρέχονται ήδη για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς για καλλιέργεια με την Οδηγία 2015/412/ΕΕ, ώστε να περιορίζουν ή να απαγορεύουν τη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, τροφίμων και ζωοτροφών που καλύπτονται από το νομικό πλαίσιο για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, σε μέρος ή στο σύνολο της επικράτειάς τους.

Οι πρόσθετες εξουσίες που παρέχονται στα κράτη μέλη στο πλαίσιο της πρότασης θα αφορούν μόνο στη δυνατότητα να λαμβάνουν μέτρα σύμφωνα με τη Συνθήκη και να περιορίζουν ή να απαγορεύουν τη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, τροφίμων και ζωοτροφών στην επικράτειά τους μετά την έγκριση των εν λόγω προϊόντων. Επομένως, η πρόταση δεν επηρεάζει τις διαδικαστικές ούτε τις ουσιαστικές προϋποθέσεις για την έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, τροφίμων και ζωοτροφών στο πλαίσιο του Κανονισμού 1829/2003/ΕΚ, οι οποίες θα εξακολουθήσουν να ισχύουν για ολόκληρο το έδαφος της Ένωσης.

---

<sup>107</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής COM (2015) 176 final, περιλαμβάνει τα πορίσματα της Επιτροπής που προέκυψαν από την επανεξέταση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για την έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, τροφίμων και ζωοτροφών βλ., Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών -σχετικά με την αναθεώρηση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για τους γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς (ΓΤΟ), COM (2015) 176 – final 22.4.2015.

<sup>108</sup> Οδηγία (ΕΕ) 2015/412 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11<sup>ης</sup> Μαρτίου 2015, για την τροποποίηση της οδηγίας 2001/18/ΕΚ όσον αφορά τη δυνατότητα που παρέχεται στα κράτη μέλη να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (ΓΤΟ) στην επικράτειά τους. Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ, ΕΕ L 68 της 13.3.2015, σ. 1.



Τα μέτρα που εγκρίνουν τα κράτη μέλη πρέπει να είναι σύμφωνα με την εσωτερική αγορά, και ιδίως με το άρθρο 34 ΣΛΕΕ, το οποίο απαγορεύει τα μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος με τους ποσοτικούς περιορισμούς της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Για τον λόγο αυτό τα κράτη μέλη που κάνουν χρήση της πρότασης πρέπει να δικαιολογούν τα μέτρα που λαμβάνουν με λόγους που να είναι σύμφωνοι με το άρθρο 36 ΣΛΕΕ και με επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως αναπτύσσονται στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Επιπλέον, τα προβλεπόμενα μέτρα πρέπει να αιτιολογηθούν και να είναι σύμφωνα με τις αρχές της αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων μεταξύ εθνικών και μη εθνικών προϊόντων. Τέλος, τα εν λόγω μέτρα πρέπει να είναι σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Ένωσης.

Εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος που επιθυμεί να κάνει χρήση αυτής της ρήτρας εξαίρεσης να αιτιολογήσει τον περιορισμό ή την απαγόρευση για κάθε περίπτωση χωριστά, λαμβάνοντας υπόψη τον σχετικό γενετικά τροποποιημένο οργανισμό, το είδος του προβλεπόμενου μέτρου και τις ειδικές περιστάσεις σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο που δικαιολογούν μια τέτοια εξαίρεση.

Όσον αφορά την Οδηγία 2015/412/ΕΕ, στα κράτη μέλη δεν θα επιτρέπεται να χρησιμοποιούν αιτιολόγηση που συνδέεται με την αξιολόγηση των κινδύνων για την υγεία ή το περιβάλλον, οι οποίοι καλύπτονται πλήρως από την απόφαση έγκρισης, καθώς και από τις διαδικασίες που υπάρχουν ήδη στον Κανονισμό 1829/2003/ΕΚ για την αντιμετώπιση νέων κινδύνων, όπως μέτρα έκτακτης ανάγκης σύμφωνα με το άρθρο 34 ΣΛΕΕ.

### **3.5. Το ζήτημα της συνύπαρξης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και στην αγορά**

#### **3.5.1. Η έννοια της συνύπαρξης**

Για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η συνύπαρξη αναφέρεται στη δυνατότητα των καλλιεργητών να επιλέγουν στην πράξη μεταξύ συμβατικών, οργανικών και γενετικά τροποποιημένων καλλιεργειών, σε συμμόρφωση με τις νομικές υποχρεώσεις για επισήμανση και/ ή επίπεδα καθαρότητας. Με άλλες λέξεις, η συνύπαρξη στοχεύει

στον προσδιορισμό ενός ποσοστού γενετικά τροποποιημένου υλικού σε συμβατικές καλλιέργειες και σε μη γενετικά τροποποιημένα προϊόντα σε αποδεκτά επίπεδα ή/ και στην μείωση των προβλημάτων που συνδέονται με την παρουσία γενετικά τροποποιημένου υλικού<sup>109</sup>.

Η έννοια της συνύπαρξης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών εισήχθη στον δημόσιο διάλογο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για πρώτη φορά το 2002<sup>110</sup>. Έκτοτε αποτελεί ένα από τα βασικά σημεία της αντιπαράθεσης μεταξύ των κρατών μελών και της ΕΕ σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, καθόσον είναι αδύνατη η πλήρης απομόνωση του γενετικά τροποποιημένου υλικού τόσο στο στάδιο της μεικτής καλλιέργειας (π.χ. η περίπτωση της *επιμόλυνσης* μέσω του ανέμου ή των εντόμων) όσο και σε εκείνο της διάθεσης στην αγορά (π.χ. η αποθήκευση, η διανομή κ.λπ.). Αυτή η αδυναμία δημιουργεί, όπως είναι φυσικό, μεγάλες δυσκολίες σε όσους παραγωγούς και καταναλωτές επιθυμούν να αποφύγουν τη χρήση και κατανάλωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Επιπλέον, είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους η απόφαση σχετικά με την έγκριση για την σκόπιμη απελευθέρωση ή/ και τη διάθεση στην αγορά ενός συγκεκριμένου γενετικά τροποποιημένου οργανισμού στην ΕΕ δεν αποτελεί το τέλος της κανονιστικής διαδικασίας. Η αφετηρία από την οποία ξεκινά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι ότι όλοι οι τύποι καλλιέργειας πρέπει να συνυπάρχουν εντός της ΕΕ και ότι καμία μορφή γεωργίας, είτε πρόκειται για τη συμβατική, τη βιολογική ή τη γεωργία που στηρίζεται στη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών δεν θα πρέπει να αποκλειστεί στην ΕΕ<sup>111</sup>.

Η συνύπαρξη αποτελεί κατ' αρχήν αντικείμενο ρύθμισης από τα κράτη μέλη. Ωστόσο, τα περιθώρια άσκησης εθνικών πολιτικών είναι περιορισμένα -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι υπαρκτά- συνεπεία της πολιτικής της Επιτροπής και της ερμηνείας των σχετικών κοινοτικών διατάξεων από το ΔΕΕ. Η παρέμβαση της

---

<sup>109</sup> Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή εθνικών μέτρων για την συνύπαρξη γενετικώς τροποποιημένων καλλιεργειών με συμβατικές και βιολογικές καλλιέργειες COM (2006) 104 τελικό, σ. 2

<sup>110</sup> COM (2002) 27 final.

<sup>111</sup> Σύσταση της Επιτροπής 2003/556/ΕΚ σχετικά με τη θέσπιση κατευθυντήριων γραμμών για την ανάπτυξη εθνικών στρατηγικών και βέλτιστων πρακτικών προκειμένου να διασφαλιστεί η συνύπαρξη γενετικώς τροποποιημένων, συμβατικών και βιολογικών καλλιεργειών.

Επιτροπής οφείλεται στο γεγονός ότι αξιολογεί τη συνύπαρξη ως ένα αυστηρά οικονομικό ζήτημα σε κοινοτικό επίπεδο.

Το κρίσιμο ζήτημα αφορά στο κατά πόσον η έννοια της συνύπαρξης συνδέεται μόνο με την ύπαρξη οικονομικών προβλημάτων -όπως ισχυρίζεται η Επιτροπή- ή αν συνδέεται και με άλλες παραμέτρους (π.χ. εξασφάλιση της ελευθερίας επιλογής του καταναλωτή και του παραγωγού ή εξασφάλιση της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας<sup>112</sup>) διχάζει. Η επιστημονική κοινότητα εκτιμά ότι ο καθορισμός της συνύπαρξης ως αποκλειστικά οικονομικού ζητήματος είναι λανθασμένος από πολλές απόψεις<sup>113</sup>. Εκτιμά ότι, η συνύπαρξη συνδέεται αναγκαστικά και με την αναθεώρηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και συγκεκριμένα με τον *πολυλειτουργικό ρόλο της γεωργίας στην κοινωνία*, τη συμβολή της στην παραγωγή αγαθών, στη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και στην προστασία του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας<sup>114</sup>. Αυτό σημαίνει ότι η ως άνω ευρύτερη διάσταση των επιπτώσεων, πέραν δηλαδή των οικονομικών συνεπειών, ανατρέπει την αντίληψη της Επιτροπής και τον χαρακτήρα της συνύπαρξης. Παράλληλα, δηλώνει ότι η συνύπαρξη πρέπει να σέβεται στην πράξη την ελευθερία επιλογής των καταναλωτών. Σε ό, τι αφορά στο επίπεδο της ακούσιας παρουσίας γενετικά τροποποιημένων οργανισμών θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι είναι προβληματικός ο καθορισμός του επιπέδου *επιμόλυνσης* ιδιαίτερα σε σχέση με την βιολογική γεωργία και τα βιολογικά προϊόντα<sup>115</sup>.

Η Ελλάδα ανήκει στον πυρήνα των κρατών μελών που έχουν σταθερό προσανατολισμό κατά της καλλιέργειας γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Η παραπάνω στάση οφείλεται αφενός μεν στο ότι το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων έχουν ταχθεί κατά των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, αφετέρου δε στο ότι η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων πολιτών (από τις μεγαλύτερες στην ΕΕ) είναι

---

<sup>112</sup> Βλ., ενδεικτικά, M. Cardwell, *European Model of Agriculture*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

<sup>113</sup> Βλ., Γ. Μπάλιας, *Η Ρύθμιση των Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών (GMOs) -Δίκαιο και Διακυβέρνηση για μια νέα τεχνολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

<sup>114</sup> Βλ., ενδεικτικά, L. Levidow, K. Boschert, "Coexistence or contradiction? GM crops versus alternative agricultures in Europe" *Geoforum*, Vol. 39, 2008, p. 174-190.

<sup>115</sup> Η εν λόγω προβληματική σχέση προκύπτει ανάγλυφα από τις σχετικές ρυθμίσεις του Κανονισμού 834/2007 για τη βιολογική γεωργία, βλ., Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 834/2007 του Συμβουλίου, της 28<sup>ης</sup> Ιουνίου 2007, για τη βιολογική παραγωγή και την επισήμανση των βιολογικών προϊόντων και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 2092/91, *EE L 189* της 20.7.2007, σ. 1.

αντίθετη με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς<sup>116</sup>. Παρά τη στάση αυτή, η Ελλάδα παραμένει από τα λίγα κράτη μέλη της ΕΕ τα οποία δεν διαθέτουν τις αναγκαίες ρυθμίσεις τόσο σε σχέση με τα ζητήματα που ανάγονται στην έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών όσο και σε σχέση με τα ζητήματα που αναφέρονται μετά την έγκριση. Ειδικότερα, η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ στο εσωτερικό δίκαιο έγινε με Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) το 2005<sup>117</sup>. Η τελευταία αποτελεί απλή μεταφορά των διατάξεων της Οδηγίας και περιορίζεται μόνο σε αυτή. Έτσι, δεν προβαίνει σε ρυθμίσεις που είναι αναγκαίες για την αξιολόγηση του κινδύνου από μια αρμόδια εθνική αρχή, γεγονός που σημαίνει ότι η παραπάνω αξιολόγηση θα διενεργείται -αναγκαστικά- από τον αρμόδιο υπουργό σε εμπειρική βάση. Αυτό, με τη σειρά του, θα έχει ως συνέπεια οι σχετικές αποφάσεις να στερούνται την αναγκαία επιστημονική γνώση με αποτέλεσμα την ευχερή απόρριψή τους από τα αρμόδια κοινοτικά όργανα. Η ως άνω νομική αντιμετώπιση έχει να κάνει, εκτός των άλλων, με το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν διαθέτει παράδοση a priori αξιολογήσεων καθώς δίνει προτεραιότητα στον ex-post έλεγχο με τις γνωστές, βεβαίως, δυσλειτουργίες.

Αναφορικά με τα ζητήματα που αναφέρονται μετά την έγκριση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών η κατάσταση στην Ελλάδα δεν είναι διαφορετική. Ελλείπουν παντελώς οι ρυθμίσεις σχετικά με την συνύπαρξη και ιδίως σχετικά με την αστική ευθύνη των παραγωγών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να ευνοούνται, στην πράξη, όσοι εισάγουν ή καλλιεργούν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Επιπλέον, σε αντίθεση με την συντριπτική πλειοψηφία των άλλων κρατών μελών, δεν διοργανώθηκε στην χώρα σοβαρός επιστημονικός και κοινωνικός διάλογος για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Το σημαντικότερο, δεν προβλέπεται συγκεκριμένη διαδικασία πληροφόρησης του κοινού, οι δε ρυθμίσεις σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού διαπνέονται από τη γνωστή ατελέσφορη αντίληψη που επικρατεί στη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Η συγκεκριμένη κατάσταση φαίνεται ότι δεν θα αλλάξει σύντομα. Ο νόμος για την

---

<sup>116</sup>European Commission, Special Eurobarometer 341 "Biotechnology", 2010, σ. 20 (όπου αναφέρεται ότι η Λιθουανία με ποσοστό 80% και η Ελλάδα με ποσοστό 78% είναι τα κράτη μέλη με τον υψηλότερο βαθμό εναντίωσης στους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς).

<sup>117</sup>ΚΥΑ αριθ. 38639/2017/2005 (ΦΕΚ Β' 1334/21-9-2005).

διατήρηση της βιοποικιλότητας θα μπορούσε να συμπεριλάβει ρυθμίσεις σχετικά με τα ανωτέρω ζητήματα. Δυστυχώς δεν το έπραξε και περιορίστηκε, απλώς, στην άνευ ουσίας επιβολή κυρώσεων σε εταιρείες για τυχόν επιμολύνσεις σε υλικό που διακινούν. Αξίζει να τονιστεί ότι υποβλήθηκαν κατά την συζήτηση στην Ελληνική Βουλή συγκεκριμένες προτάσεις για τη ρύθμιση όλων των σχετικών με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς ζητημάτων, χωρίς όμως να υπάρξει συνέχεια.

### **3.5.2. Η αποκατάσταση της φυσικής βλάβης**

Οι αρνητικές συνέπειες από τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, μπορεί να συνίστανται σε «φυσική» βλάβη, δηλαδή σε βλάβη στον άνθρωπο όσο και στο περιβάλλον, δηλαδή στους φυσικούς πόρους. Επιπλέον, η ζημία που προέρχεται από γενετικά τροποποιημένες καλλιέργειες συχνά δημιουργείται από τη μεταφορά ή με άλλον τρόπο εισαγωγή γενετικά τροποποιημένου υλικού από γενετικά τροποποιημένη καλλιέργεια σε συμβατικές ή βιολογικές καλλιέργειες ή/και στο περιβάλλον. Η ζημιά αυτή συνίσταται στην απώλεια εσόδων ή/και στο κόστος λήψης μέτρων για την αποφυγή διασποράς γενετικά τροποποιημένου υλικού σε μη γενετικά τροποποιημένες καλλιέργειες. Ως ζημιωθέντες θεωρούνται οι παραγωγοί βιολογικών προϊόντων, οι οποίοι διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο διότι, εκτός από την απώλεια εσόδων, θα απολέσουν και την πιστοποίηση εξ αιτίας της επιμόλυνσης. Αλλά και οι παραγωγοί συμβατικών προϊόντων θα απολέσουν έσοδα λόγω του φόβου των καταναλωτών να προμηθευτούν γενετικά τροποποιημένα προϊόντα, σε κάθε δε περίπτωση θα καταλήξουν να καλλιεργούν γενετικά τροποποιημένους σπόρους χωρίς να το έχουν επιλέξει οι ίδιοι. Οι υπάρχουσες διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου για την αποκατάσταση της ζημίας μπορούν, κατ' αρχάς, να εφαρμοστούν αλλά με σοβαρές, ίσως και ανυπέρβλητες, δυσκολίες. Ειδικότερα, η παραδοσιακή νομική θεωρία θέτει ως προϋποθέσεις για την αποκατάσταση του ζημιωθέντος από την επιμόλυνση (αποζημίωση ή χρηματική ικανοποίηση) τα εξής: α) την ύπαρξη φυσικής ζημίας είτε στο πρόσωπο (ασθένεια ή προσβολή της σωματικής ακεραιότητας) είτε στην ιδιοκτησία στην οποία συμπεριλαμβάνεται η ακίνητη και η κινητή περιουσία και β) την απόδειξη εκ

μέρους του ενάγοντος, ότι η παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά του εναγομένου είναι η φυσική και νομική αιτία της ζημίας του. Η συγκεκριμένη αντίληψη για την αποζημίωση δεν ανταποκρίνεται στην σημερινή πραγματικότητα για μια σειρά από λόγους όπως, διάφορες ασθένειες που συνδέονται με την περιβαλλοντική υποβάθμιση (όπως ο καρκίνος, οι ενδοκρινικές διαταραχές, τα προβλήματα του αναπνευστικού) καθώς αφενός μεν εμφανίζονται μετά από δεκαετίες αφετέρου δε διαπερνώνται από επιστημονική αβεβαιότητα. Αυτό σημαίνει ότι τέτοιες ζημίες δεν αποκαθίστανται καθώς είναι εξαιρετικά δύσκολο έως αδύνατο για τους ενάγοντες να συνδέσουν την ασθένεια με την έκθεση σε επικίνδυνες ουσίες. Για παράδειγμα τα θύματα ενδέχεται να μην γνωρίζουν πότε εκτέθηκαν για πρώτη φορά σε τοξικές ουσίες και μετά από μερικά χρόνια θα τους είναι εξαιρετικά δύσκολο ή αδύνατο να αποδείξουν το γεγονός, τον χρόνο και την διάρκεια της έκθεσης. Πολλώ δε μάλλον όταν η έκθεση συχνά γίνεται σε χαμηλές δόσεις και για εκτεταμένη χρονική περίοδο<sup>118</sup>. Για τον λόγο αυτό και η ζημιά είναι δύσκολο να υπολογιστεί.

Για όλους τους παραπάνω τύπους ζημίας απαιτείται η ύπαρξη παράνομης και υπαίτιας πράξης. Ωστόσο, η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας για αυτούς τους τύπους ζημίας είναι εξαιρετικά δύσκολη έως αδύνατη διότι ανήκουν στις εκ φύσεως περίπλοκες υποθέσεις των περιβαλλοντικών ζημιών. Έτσι, η προϋπόθεση της εύλογης πρόβλεψης των κινδύνων από τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς είναι εξαιρετικά δύσκολο ή ακόμη αδύνατο να ικανοποιηθεί διότι, πολλές φορές, οι επιπτώσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στην βιοποικιλότητα επέρχονται μετά από δεκαετίες. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι δυνατή μια τέτοια πρόβλεψη, καθώς κατά την διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος δεν γνωρίζαμε ποιοι άλλοι παράγοντες και πόσο συνέβαλαν στην επέλευση των επιπτώσεων αυτών, πολλώ δε μάλλον που δεν υπάρχει η ιστορική γνώση λόγω της καινοτομίας της βιοτεχνολογίας.

---

<sup>118</sup> A.C. Lin, *Beyond Tort: Compensating Victims of Environmental Toxic Injury*, *Southern California Law Review*, Vol. 78, 2005, σ. 1446.

### 3.6. Επίμετρο

Η επιστήμη δεν είναι ένας ανεξάρτητος και αυτορυθμιζόμενος παραγωγός αλήθειας για τον φυσικό κόσμο, αλλά ένας δυναμικός κοινωνικός θεσμός με προορισμό την δημιουργία μιας κοινωνικής και επιστημολογικής τάξης. Στην περίπτωση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, δεν υπάρχει αντικειμενική επιστημονική γνώση ώστε να αποτελέσει την ασφαλή προϋπόθεση για την αξιολόγηση του κινδύνου.

Η ΕΕ παλινωδεί μεταξύ των δύο προσεγγίσεων: προς την τεχνοκρατική προσέγγιση -περισσότερο- όταν επιβάλλει τις ρυθμίσεις στο εσωτερικό της και προς την αντίστοιχη προφυλακτική -περισσότερο- όταν υπερασπίζεται έναντι τρίτων και ιδίως ενώπιον του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, τις ρυθμίσεις που η ίδια έχει επιβάλλει. Η Επιτροπή, ειδικότερα, επιμένει να στηρίζεται αποκλειστικά στην επιστήμη και δεν επιτρέπει να συμπεριληφθούν και άλλες αξιολογήσεις (πολιτιστικές, κοινωνικές, ηθικές), ευθυγραμμισμένη έτσι με ό, τι ισχύει στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Ερμηνεύοντας στενά τις σχετικές ρυθμίσεις αδυνατεί να συγκεράσει, από την μια πλευρά την επιστημονική τεκμηρίωση και τον σεβασμό στην αρχή της ελεύθερης διακίνησης των εμπορευμάτων και από την άλλη πλευρά την εξασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος και της υγείας του ανθρώπου, όπως επίσης τις ανησυχίες των πολιτών και τα συμφέροντα των καταναλωτών. Θα πρέπει, όμως, να υπογραμμιστεί ότι το Συμβούλιο της ΕΕ έχει αρχίσει να διαφοροποιείται από την Επιτροπή και να κλίνει προς μια πιο ευρεία ανάγνωση των σχετικών διατάξεων. Επιπλέον, παρατηρείται μια διαρκής ένταση μεταξύ των διαφόρων επιπέδων της διακυβέρνησης στην ΕΕ. Οι δημοκρατικές πιέσεις είναι πιο έντονες σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο, ενώ αποδυναμώνονται βαθμιαία στα υψηλότερα επίπεδα. Επίσης, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο λήψης απόφασης τόσο πιο έντονη είναι η *επιστημονικοποίηση* της απόφασης δηλαδή η απόστασή της από την πολιτική. Παράλληλα, οι εθνικές αρχές παρά το ότι υφίστανται πιο ζωντανή τη δημοκρατική πίεση των πολιτών, ώστε να λάβουν υπόψη τους τις κοινωνικές, οικονομικές ή ηθικές παραμέτρους των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, συνεχίζουν να στηρίζονται κατά κανόνα στην επιστημονική απόδειξη. Αυτό δημιουργεί μείζονα προβλήματα εμπιστοσύνης των

πολιτών στις αρμόδιες αρχές καθόσον οι πολιτικές αποφάσεις ενδύονται τον μανδύα της επιστημονικής γνώσης και προβάλλονται με τον τρόπο αυτό ως επιστημονικές αποφάσεις.

Οι ρυθμίσεις της ΕΕ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς δεν περιορίζονται στην έγκριση (ή μη έγκριση) αλλά καταλαμβάνουν και όσα συμβαίνουν γύρω ή μετά από την έγκριση. Οι κανόνες για την επισήμανση, τη συνύπαρξη, την αστική ευθύνη και την πνευματική ιδιοκτησία αποτελούν σημαντικό μέρος των ρυθμίσεων. Ακόμη σημαντικότερο, επειδή οι διάφοροι κλάδοι δεν ασχολούνται με τα τεχνικά ζητήματα, όπως συμβαίνει με την αξιολόγηση του κινδύνου, οι ειδικοί της βιοτεχνολογίας παύουν να εμπλέκονται, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα ευρύ πεδίο για τον κοινωνικό διάλογο. Περαιτέρω, ένας σημαντικός αρμός του δικαίου και της διακυβέρνησης γενικότερα της ΕΕ, είναι το ΔΕΕ, οι αποφάσεις του οποίου καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία της διακυβέρνησης τόσο σε γενικό επίπεδο όσο και στο πεδίο, ειδικότερα, των νέων τεχνολογιών, όπως η βιοτεχνολογία. Ο νεωτερισμός της Συνθήκης της Λισαβόνας αναφορικά με την δυνατότητα πρόσβασης στο Δικαστήριο καλύπτει, πράγματι, ένα κενό το οποίο είχε ήδη εντοπίσει η νομολογία στο παρελθόν. Παράλληλα, όμως, σε περιπτώσεις περίπλοκων επιστημονικών αξιολογήσεων αναγνωρίζεται στην Επιτροπή ευρεία εξουσία εκτιμήσεως, ενώ ο δικαστικός έλεγχος περιορίζεται κυρίως στην τήρηση των διαδικαστικών κανόνων. Με αυτά τα δεδομένα, λοιπόν, τίθεται ένα σημαντικό ζήτημα: ποια είναι τα όρια στα οποία πρέπει να κινηθεί ο δικαστής έτσι ώστε ούτε η αναγκαία διακριτική ευχέρεια της διοίκησης να περιοριστεί ούτε να ατονήσει η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία υποκρύπτονται πίσω από τους πολύπλοκους τεχνικούς όρους.

Θα πρέπει, επίσης, να τονιστεί ότι η διεθνοποίηση των ρυθμίσεων των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών οδηγεί προς μεγαλύτερη συγκέντρωση των εξουσιών της Επιτροπής καθώς η τελευταία έχει την ευθύνη για τον συντονισμό των θέσεων των κρατών μελών. Περαιτέρω, επειδή η δράση της ΕΕ σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς λαμβάνει χώρα στο ενδιάμεσο μεταξύ των κρατών μελών και της παγκόσμιας διακυβέρνησης, η Επιτροπή λειτουργεί ομοίως, πολύ συγκεντρωτικά έτσι ώστε να είναι αποτελεσματική, κυρίως, έναντι του Παγκόσμιου



Οργανισμού Εμπορίου. Αυτό, όμως, οδηγεί σε μεγαλύτερη όξυνση των προβλημάτων μεταξύ των κρατών μελών και της ΕΕ με αποτέλεσμα, η νομοθεσία της ΕΕ να βρίσκεται μονίμως σε αντιπαλότητα και ανταγωνισμό με την πρακτική των κρατών μελών. Με άλλες λέξεις, οι αντιπαραθέσεις σχετικά με τις ρυθμίσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών υπερβαίνουν το συγκεκριμένο πεδίο και μετασχηματίζονται σε αντιπαραθέσεις κρατών μελών - ΕΕ.

Είναι προφανές ότι η συνέχιση των τρεχουσών πρακτικών δεν οδηγεί παρά σε αδιέξοδο. Κατά συνέπεια, πρέπει να αναζητηθούν εναλλακτικές λύσεις οι οποίες θα βρίσκονται σε άλλη κατεύθυνση από αυτή που ακολουθείται τώρα. Συγκεκριμένα, επειδή οι ρυθμίσεις σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς περιλαμβάνουν, εκτός από επιστημονικές, επιπλέον και κοινωνικές, οικονομικές ή ηθικές παραμέτρους θα πρέπει να εξασφαλίζεται η δημοκρατική βούληση των πολιτών καθόσον μέσω αυτής προσδιορίζονται και οριοθετούνται οι ως άνω παράμετροι. Τούτο σημαίνει ότι χρειάζεται να αρθρωθούν οι εθνικές προτιμήσεις εντός του ευρύτερου πλαισίου της διεθνούς διακυβέρνησης όπου λαμβάνονται οι αποφάσεις, έτσι ώστε να εκφραστεί όσο το δυνατόν εναργέστερα ο παραπάνω πλουραλισμός των αξιών των πολιτών. Η συμμετοχή και η διαβούλευση σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης του κινδύνου είναι η αναγκαία προϋπόθεση για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, πλην όμως η υλοποίησή τους είναι εξαιρετικά δύσκολη. Το καθήκον αυτό ανήκει κυρίως στις αρμόδιες αρχές όλων των επιπέδων της διακυβέρνησης αλλά και στους πολίτες. Οι τελευταίοι, μάλιστα, δεν υφίστανται απλώς τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης εντός των εθνικών ορίων αλλά πολλοί από αυτούς συμμετέχουν σε ένα διαρκή διάλογο που αμφισβητεί το περιεχόμενο και τους κανόνες της ή επιθυμούν μια διαφορετική πορεία.

Εκτός από την ΕΕ, ρόλο στην παγκόσμια διακυβέρνηση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών διεκδικούν και οι αναπτυσσόμενες χώρες. Οι τελευταίες είχαν δραστήρια συμμετοχή στις διαπραγματεύσεις για το Πρωτόκολλο της Καρθαγένης και συνέβαλαν αποφασιστικά στην υιοθέτηση των συγκεκριμένων ρυθμίσεων. Όμως, βλέποντας σήμερα τις εσωτερικές ρυθμίσεις και πρακτικές των αναπτυσσόμενων κρατών, διαπιστώνουμε αντιφατικές τάσεις. Από την μια πλευρά,

και με ελάχιστες εξαιρέσεις το γενικό ρεύμα είναι προς την κατεύθυνση αυστηρότερων ρυθμίσεων σχετικά με την έγκριση, την παρακολούθηση, την εισαγωγή και την επισήμανση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών. Από την άλλη πλευρά, όμως, παρατηρείται μια αύξηση της καλλιέργειας και της εμπορίας γενετικά τροποποιημένων οργανισμών.

## Συμπεράσματα

Στη βάση του παρόντος έργου, διαπιστώνεται, ότι η ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον έχει αναπτυχθεί σημαντικά, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια και συνεχίζει να εξελίσσεται, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, μέσα από την εσωτερική δυναμική του συστήματος, αλλά και υπό την πίεση των περιβαλλοντικών αναγκαιοτήτων, όπως διαμορφώνονται. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, επισημαίνεται ότι έχει δημιουργηθεί ένα σημαντικό κεκτημένο στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος και της ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων, το οποίο διαρκώς συμπληρώνεται και ενισχύεται. Έχουν τεθεί οι βάσεις και έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις για καλύτερη και δυναμικότερη πολιτική στο μέλλον που, αντίστοιχα, εκτιμάται ότι θα είναι σε θέση να επιφέρει περισσότερα και ουσιαστικότερα αποτελέσματα. Γενικότερα, διατυπώνεται ότι η περαιτέρω ανάπτυξη της πολιτικής είναι απόλυτα επιβεβλημένη και θα πρέπει να αποτελεί βασική ευρωπαϊκή προτεραιότητα.

Κατά την Βιοηθική, οι πραγματικές επιπτώσεις της πολιτικής εξαρτώνται, τελικά, από την εφαρμογή της, άρα από την υποδοχή της πολιτικής από τα κράτη μέλη και την υλοποίηση της, δεδομένου ότι η ποιότητα της πολιτικής δεν διασφαλίζει οπωσδήποτε την επιτυχία της. Ο άνθρωπος κάτω από το βάρος της οικολογικής κρίσης των τελευταίων δεκαετιών, καλείται να λάβει αποφάσεις τέτοιας ριζοσπαστικότητας που να ανταποκρίνονται στη σοβαρότητα των επερχόμενων πολυσχιδών προβλημάτων. Όταν η περιβαλλοντική ηθική συναντά την κοινοτική οικολογική πολιτική, τότε οι ευθύνες μας απέναντι στον περιβάλλοντα χώρο, αποκτούν έναν ευρύτερο κοινωνικά χαρακτήρα. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα, πρώτον, δεν είναι δυνατό να λυθούν απλά με την αλλαγή της προσωπικής μας στάσης και μόνο, αλλά με τον συνολικό μετασχηματισμό, και δεύτερον, αφορούν πλέον όχι μόνο στην ανθρωπότητα, και το φυσικό περιβάλλον. Μια αλλαγή στάσης η οποία προτάσσει την ηθική υποχρέωση του ανθρώπου προς τη φύση είναι αναγκαία προκειμένου να έχουμε μια οικολογικά ευαίσθητη κοινωνία. Οι πολιτικές που υιοθετούν οι κυβερνήσεις για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών δεινών έχουν σκοπό όχι να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα, αλλά να επουλώσουν τις

περιβαλλοντικές πληγές. Όχι να πολεμήσουν την ασθένεια, αλλά να αντιμετωπίσουν τα συμπτώματα.

Στη δυναμική της περιβαλλοντικής πολιτικής ανήκουν και οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, οι οποίοι αποτελούν ένα αρκετά διφορούμενο ζήτημα. Από τη μια, υπάρχουν διλήμματα τα οποία εστιάζονται κυρίως στην απειλή της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας, με το ενδεχόμενο μόλυνσης των συμβατικών καλλιεργειών μέσω μεταφοράς γύρης, αλλά και της προστασίας της υγείας των καταναλωτών λόγω του ότι οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί έχουν κατηγορηθεί πολλάκις για την πρόκληση αλλεργιών και ασθενειών στον ανθρώπινο οργανισμό. Από την άλλη, οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί δύνανται να ανακουφίσουν την πείνα σε χώρες του τρίτου κόσμου και να παράξουν καλλιέργειες δίχως τη χρήση χημικών, επιτυγχάνοντας καλύτερης ποιότητας και χαμηλότερου κόστους προϊόντων. Γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχει επιτακτική ανάγκη μιας πολύ αυστηρής αξιολόγησης των κινδύνων που μπορούν να προκαλέσουν οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, προκειμένου να μην έχουν επιβλαβείς συνέπειες για το περιβάλλον ή τον άνθρωπο, κίνδυνοι που όσο δεν είναι ακόμη μετρήσιμοι θα πρέπει να αποφεύγονται.

## Βιβλιογραφία – Ιστοσελίδες

### Ελληνική

- Δονάτος Παπαγιάννης, Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Αθήνα- Κομοτήνη 2007, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Νίκος Μούσης, Εγχειρίδιο Ευρωπαϊκής Πολιτικής, Αθήνα 2007, εκδ. Παπαζήση
- Σταυρούλα Τσινόρεμα, «Βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης», Δευκαλίων, 24/2 (Δεκ. 2006)
- Βάσω Κιντή και Φωτεινή Ζήκα, «Η Φύση της Φύσης», στο Μ. Μοδινός και Η. Ευθυμιάδης (επιμ.), Η Φύση στην Οικολογία, Αθήνα: Στοχαστής, 1999
- Τζων Ρωλς, Θεωρία της Δικαιοσύνης, μετάφραση Φ. Βασιλόγιαννης κ.ά., επίμετρο Κ. Παπαγεωργίου, Αθήνα: Πόλις, 2001
- Μαρία Γ. Σακελλάρη και Κωνσταντίνα Β. Σκαναβή, «Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21<sup>ο</sup> Αιώνα», Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012
- Γ. Μπάλιας, Η Ρύθμιση των Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών (GMOs) - Δίκαιο και Διακυβέρνηση για μια νέα τεχνολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

### Ξενόγλωσση

- Potter Van Rensselaer, Bioethics: Bridge to the future, Prentice-Hall, 1971
- Richard Routley, «Is there a Need for a New Environmental Ethic?», στοBulgarian Organizing Committee, Proceedings of the Fifth World Congress of Philosophy, Σόφια: Sophia Press, τ. 1, 1973
- ImmanuelKant, GroundworkoftheMetaphysicsofMorals, επιμ. Mary Gregor, Cambridge Texts in the History of Philosophy Series, Cambridge University Press, 1996
- Climate Change 2001: Third Assessment Report of the IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change], επιμ. Robert T. Watson, Cambridge University Press, 2002

- Peter Singer, «Ethics and Climate Change», Environmental Values (2006)
- Anarchy, State and Utopia, ΝέαΥόρκη: Basic Books, 1974
- Shue, «GlobalEnvironmentandInternationalInequality»
- Jack Goldsmith καιEric Posner, The Limits of International Law, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2005
- John Rawls, The Law of Peoples, Κάλμπριτζ: Harvard University Press, 1999
- European Commission, Attitudes of European Citizens Towards the Environment- Special Euro-barometer 295, 2008
- M. Lee, EU Regulation of GMOs: Law and Decision Making for a New Technology, Cheltenham, UK/Northampton MA/USA, Edward Elgar, 2008
- L. Boy, «Les organismes génétiquement modifiés entre le principe de précaution et l'ordre "scientifico- concurrentiel"», Paris, FRISON-ROCHE, 1999
- L. Levidow, "Release of genetically modified organisms: precautionary legislation", Project Appraisal, Ιούλιος 1992
- M.- A. Hermitte, C. Noiville, "La dissémination volontaire d' organismes génétiquement modifiés dans l' environnement. Une première application du principe de prudence", Revue Juridique de l' Environnement, 3/1993
- S. Mahieu, "Le contrôle des risques dans la réglementation européenne relative aux ogm: vers un système conciliateur et participatif", in: *P. Nihul, S. Mahieu*(dir.), La sécurité alimentaire et la réglementation des OGM: Perspectives nationale, européenne et international, Bruxelles, Larcier, 2005
- P. Slovic, "Perception of Risk", Science, Vol. 236, 17-4-1987
- A. Pascalev, "You are what you eat: genetically modified foods, integrity and society", Journal of Agricultural and Environmental Ethics, Vol. 16, 2003
- A.E. Appleton, "The labeling of GMO products pursuant to international trade rules", New York University Environmental Law Journal, Vol. 8, 2000
- M. Cardwell, European Model of Agriculture, Oxford, Oxford University Press, 2004
- L. Levidow, K. Boschert, "Coexistence or contradiction?GMcrops versus alternative agricultures in Europe" Geoforum, Vol. 39, 2008

- A.C. Lin, “Beyond Tort: Compensating Victims of Environmental Toxic Injury”, Southern California Law Review, Vol. 78, 2005

#### Διευθύνσεις στο διαδίκτυο

- [http://europa.eu/index\\_el.htm](http://europa.eu/index_el.htm)
- European Commission, DG Health and Consumer Protection, Community Register of Genetically Modified Food and Feed, <http://ec.europa.eu>
- Common Catalogue of Varieties of Agricultural Plant Species (2008). Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu>
- Public Attitudes to Agricultural Biotechnologies in Europe, Final Report of Project PABE, 1997-2000. Διαθέσιμο στο: <http://www.pabe.net>

#### Έγγραφα των θεσμικών οργάνων της ΕΕ

##### **Οδηγίες**

Οδηγία 67/548/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 1967 περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν στην ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση των επικινδύνων ουσιών, *ΕΕ L 196* της 16.8.1967, σ. 1

Οδηγία-πλαίσιο για τα στερεά απόβλητα, *ΕΕ L 194* της 25.7.1975, σ. 39

Οδηγία 79/116/ΕΟΚ περί των ελάχιστων προδιαγραφών για ορισμένα δεξαμενόπλοια που εισέρχονται ή εξέρχονται από κοινοτικούς λιμένες, *ΕΕ L 33* της 8.2.1979, σ. 33

Οδηγία 90/219/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Απριλίου 1990, για την περιορισμένη χρήση των γενετικώς τροποποιημένων μικροοργανισμών, *ΕΕ L 117* της 8.5.1990, σ. 1

Οδηγία 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 23<sup>ης</sup> Απριλίου 1990, για την σκόπιμη απελευθέρωση στο περιβάλλον γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών, *ΕΕ L 106* της 17.4.2001, σ. 15

Οδηγία 91/689/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 1991 για τα επικίνδυνα απόβλητα, *ΕΕ L 377* της 31.12.1991, σ. 20

Οδηγία 92/43/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21<sup>ης</sup> Μαΐου 1992 για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας, *ΕΕ L 206* της 22.07.1992, σ. 7

Οδηγία 96/82/EK του Συμβουλίου της 9<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1996 για την αντιμετώπιση των κινδύνων μεγάλων ατυχημάτων σχετιζόμενων με επικίνδυνες ουσίες, *EEL 10* της 14.1.1997, σ. 13

Οδηγία 98/83/EK του Συμβουλίου, της 3ης Νοεμβρίου 1998, σχετικά με την ποιότητα των νερών που προορίζονται για την ανθρώπινη κατανάλωση [Πράξη (εις) τροποποίησης], *EE L 330* της 5.12.1998

Οδηγία 1999/31/EK του Συμβουλίου, της 26ης Απριλίου 1999, περί υγειονομικής ταφής των αποβλήτων, *EE L 182* της 16.07.1999

Οδηγία 2000/60/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2000 για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων, *EE L 327* της 22.12.2000, σ. 1

Οδηγία 2001/18/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και την κατάργηση της οδηγίας 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου, *EE L 106* της 17.4.2001, σ. 1

Οδηγία 2001/42/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, *EE L 197* της 21.07.2001, σ. 30

Οδηγία 2001/80/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2001, για τον περιορισμό των εκπομπών στην ατμόσφαιρα ορισμένων ρύπων  
*EE L 309* της 27.11.2001, σ. 1

Οδηγία 2003/4/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2003, για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της οδηγίας 90/313/ΕΟΚ του Συμβουλίου, *EE L 41* της 14.02.2003, σ. 1

Οδηγία 2003/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν στο περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά στη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/EK του Συμβουλίου, *EE L 156* της 25.06.2003, σ. 1

Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, *EE L 143* της 30.4.2004, σ. 56



Οδηγία 2008/1/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Ιανουαρίου 2008, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης, *ΕΕ L 24* της 29.1.2008, σ. 1

Οδηγία 2009/41/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Μαΐου 2009, για την περιορισμένη χρήση γενετικώς τροποποιημένων μικροοργανισμών (αναδιατύπωση) (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), *ΕΕ L 125* της 21.5.2009, σ. 75

Οδηγία 2009/147/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Νοεμβρίου 2009, περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών, *ΕΕ L 20* της 26.1.2010, σ. 7

Οδηγία 2011/92/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, *ΕΕ L 26* της 28.1.2012, σ. 1

Οδηγία 2013/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 2013, για την ασφάλεια των υπεράκτιων εργασιών πετρελαίου και φυσικού αερίου και την τροποποίηση της οδηγίας 2004/35/ΕΚ, *ΕΕ L 178* της 28.6.2013, σ. 1

Οδηγία 2014/52/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, *ΕΕ L 124* της 25.4.2014, σ. 1

Οδηγία (ΕΕ) 2015/412 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 2015, για την τροποποίηση της οδηγίας 2001/18/ΕΚ όσον αφορά τη δυνατότητα που παρέχεται στα κράτη μέλη να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (ΓΤΟ) στην επικράτειά τους Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ, *ΕΕ L 68* της 13.3.2015, σ. 1

### **Κανονισμοί**

Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 259/93 του Συμβουλίου της 1ης Φεβρουαρίου 1993 σχετικά με την παρακολούθηση και τον έλεγχο των μεταφορών αποβλήτων στο εσωτερικό της Κοινότητας καθώς και κατά την είσοδο και έξοδό τους, *ΕΕ L 30* της 06.02.1993, σ. 1

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1049/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Μαΐου 2001, για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, *ΕΕ L 145* της 31.5.2001, σ. 43

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 28ης Ιανουαρίου 2002 για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών σε θέματα ασφαλείας των τροφίμων, *EE L31* της 1.2.2002, σ. 1

Κανονισμός ΕΚ αριθ. 1726/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Ιουλίου 2003 για τροποποίηση του Κανονισμού ΕΚ αριθ. 417/2002 για την εσπευσμένη σταδιακή καθιέρωση απαιτήσεων διπλού κύτους ή ισοδύναμου σχεδιασμού για τα πετρελαιοφόρα μονού κύτους, *EE L 249* της 1.10.2003, σ. 1.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), *EE L 268* της 18.10.2003, σ. 1

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1830/2003, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2003 σχετικά με την ανιχνευσιμότητα και την επισήμανση των γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών καθώς και την ανιχνευσιμότητα τροφίμων και ζωοτροφών που παράγονται από γενετικών τροποποιημένους οργανισμούς και για την τροποποίηση της Οδηγίας 2001/18/ΕΚ, *EE L 268* της 18.10.2003, σ. 24

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, για την εφαρμογή στα θεσμικά όργανα και στους οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας των διατάξεων της Σύμβασης του Aarhus σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, *EE L 264* της 23.09.2006, σ. 13

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 834/2007 του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 2007, για τη βιολογική παραγωγή και την επισήμανση των βιολογικών προϊόντων και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 2092/91, *EE L 189* της 20.7.2007, σ. 1

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1221/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2009, περί της εκούσιας συμμετοχής οργανισμών σε κοινοτικό σύστημα οικολογικής διαχείρισης και οικολογικού ελέγχου (EMAS) και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 761/2001 και των αποφάσεων της Επιτροπής 2001/681/ΕΚ και 2006/193/ΕΚ, *EE L 342* της 22.12.2009, σ. 1

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 66/2010 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 2009 σχετικά με το οικολογικό σήμα της ΕΕ (EU Ecolabel), *EE L 27* της 30.1.2010, σ. 1

## **Αποφάσεις**

95/365/EK: Απόφαση της Επιτροπής της 10ης Ιουνίου 1999 για τη θέσπιση οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε απορρυπαντικά πλυντηρίων ρούχων, *EE L 187* της 20.7.1999, σ. 1

96/13/EK: Απόφαση της Επιτροπής, της 15ης Δεκεμβρίου 1995, σχετικά με τη θέσπιση οικολογικών κριτηρίων για την απονομή του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε χρώματα και βερνίκια εσωτερικού χώρου, *EE L 4* της 06.01.1996, σ. 8

96/703/EK: Απόφαση της Επιτροπής της 16ης Δεκεμβρίου 1999 για καθορισμό των οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος στα ψυγεία, *EE L 13* της 19.1.2000, σ. 1

1999/427/EK: Απόφαση της Επιτροπής της 28<sup>ης</sup> Μαΐου 1999 για τον καθορισμό των οικολογικών κριτηρίων απονομής του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε απορρυπαντικά πλυντηρίων πιάτων, *EEL 167* της 2.7.1999, σ. 38

2005/370/EK: Απόφαση του Συμβουλίου της 17ης Φεβρουαρίου 2005 για σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος, *EE L 124* της 17.5.2005, σ. 1

2006/957/EK: Απόφαση του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τη σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τροποποίησης της σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για θέματα περιβάλλοντος, *EE L 386* της 29.12.2006, σ. 46

Απόφαση αριθ. 406/2009/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Απριλίου 2009, περί των προσαθειών των κρατών μελών να μειώσουν τις οικείες εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, ώστε να τηρηθούν οι δεσμεύσεις της Κοινότητας για μείωση των εκπομπών αυτών μέχρι το 2020, *EE L 140* της 5.6.2009, σ. 136

## **Ανακοινώσεις**

Ανακοίνωση της Επιτροπής της 2ας Φεβρουαρίου 2000 για την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης, COM (2000) 1 τελικό, [Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα]

Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 1ης Οκτωβρίου 2003, με τίτλο: «Προς μια θεαματική στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων», COM(2003) 572) – [Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα]

Ανακοίνωση της Επιτροπής της 9<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 2005, Επιτυχής καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη, COM (2005) 35, 21.5.2005

Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 21ης Δεκεμβρίου 2005, με τίτλο: «Θεματική στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων», COM(2005) 670 - [Δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα]

Ανακοίνωση της Επιτροπής της 9<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 2007, Περιορισμός της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη σε αύξηση της θερμοκρασίας κατά 2<sup>ο</sup> C-η πορεία προς το 2020 και μετέπειτα, COM (2007) 2 τελικό, [δεν έχει δημοσιευθεί στην επίσημη εφημερίδα]

Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών - σχετικά με την αναθεώρηση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για τους γενετικώς τροποποιημένους οργανισμούς (ΓΤΟ), COM (2015) 176 – final 22.4.2015

### **Διάφορα**

Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή εθνικών μέτρων για την συνύπαρξη γενετικώς τροποποιημένων καλλιεργειών με συμβατικές και βιολογικές καλλιέργειες COM (2006) 104 τελικό, σ. 2

European Commission, Attitudes of European Citizens Towards the Environment - Special Euro-barometer 295, 2008

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής για την ολοκληρωμένη πολιτική προϊόντων (COM(2001) 68 – C5-0259/2001 – 2001/2117(COS)), 23.11.2001